परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१ विषय परिचय

वि.सं २००८ मा लमजुङ जिल्ला भोटे ओडार गा.वि.स.- १ रातामाटामा जन्मिएका गोविन्दबहादुर कुँवर नेपाली साहित्यको आधुनिक कालको उत्तरार्द्ध चरण समसामयिक धारामा देखा परेका हुन् । उनले साहित्यिक यात्रा विद्यार्थी जीवनदेखि नै गरेको भए पनि औपचारिक रूपमा भने वि.सं २०३० मा **सिपाही** पत्रिकामा **मेरो देश** शीर्षकको कविता प्रकाशन गरेर साहित्य लेखन प्रारम्भ गरेका हुन् । उनले कविता, कथा, निबन्ध, समालोचना, एकाङ्की आदि विभिन्न विधामा कलम चलाएका छन् । उनको मुख्य क्षेत्र भने कविता विधा नै हो । उनको लेखनकार्यका साथै विभिन्न सङ्घ-संस्थामा पनि संलग्नता देखिन्छ । विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा थुप्रै फुटकर रचनाहरू प्रकाशन गरेका कुँवरका ३ वटा पुस्तकाकार कृतिहरू **समयका पदचापहरू** (२०४७), **मौन आवाजहरू** (२०४८) र **तातेताते** (२०५८) प्रकाशित छन् । यिनै तीन पुस्तकाकार कृतिहरू र अन्य फुटकर रचनाहरूका आधारमा कुँवर अनुसन्धेय व्यक्तित्वको रूपमा चिनिन्छन् । कुँवरका पहिचानका लागि सम्पूर्ण जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन जरुरी छ । तसर्थ जीवनी व्यक्तित्वको आलोकमा उनका कविता कृतिहरूको अध्ययन नै शोधपत्रको विषय रहेको छ ।

१.२ समस्या कथन

गोविन्दबहादुर कुँवर नेपाली साहित्यका विविध विधाहरू कथा कविता, गजल, समालोचना आदि क्षेत्रमा कलम चलाएर नेपाली साहित्यको फाँटमा आफूलाई चिनाउन सफल छन् । उनको मुख्य रुचिको क्षेत्र कविता हो । नेपाली साहित्यको कविता विधामा सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक योगदान गरी नेपाली साहित्यको भण्डार भर्ने कार्यमा लागिरहने साहित्यका विशिष्ट सर्जक कुँवरको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको अवस्थामा उनको सामान्य चर्चा र अध्ययन एवम् फुटकर रचनागत विश्लेषण गर्ने कार्य छिटफुट रूपमा जे जस्तो अवस्थामा भए पनि कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र

कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण भएको छैन । त्यसको अध्ययन गर्नु मुख्य समस्या रहेको छ । प्रस्तुत शोधकार्यको समस्या निम्नलिखित छन् :

(क) गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनका मुख्य पक्षहरू के के हुन् ?

(ख) गोविन्दबहादुर कुँवरका व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू के के हुन् ?

(ग) हालसम्मका उनका प्रकाशित कृतिहरू के कस्ता छन् ?

(घ) उनका काव्य प्रवृत्तिहरू के कस्ता रहेका छन् ?

उक्त समस्यामा केन्द्रित रही स्पष्ट, सुव्यवस्थित एवम् वैज्ञानिक व्याख्या विश्लेषणका लागि प्रस्तुत शोध गरिएको छ ।

१.३ शोधपत्रको उद्देश्य

शोधसमस्याका क्रममा देखिएका प्रश्नहरूको उत्तर वा समाधान खोज्नु नै शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य हो । वैज्ञानिक ढङ्गले व्याख्या विश्लेषण र समाधान के कसरी गर्ने भन्ने कुरामा केन्द्रित रहेर प्रस्तुत शोधको अध्ययन गरिएको छ तथा प्रस्तुत शोधका निम्न लिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

(क) गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनीका उल्लेखनीय पक्षहरूको उद्घाटन गर्नु ।

(ख) गोविन्दबहादुर कुँवरका व्यक्तित्व के कस्तो रहेको छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्नु ।

(ग) गोविन्दबहादुर कुँवरको कृतिहरूको कृतिगत अध्ययन विश्लेषण गर्नु ।

(घ) उनका काव्य प्रवृत्तिहरू पहिल्याउनु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

लमजुङमा जन्मिएर पनि साहित्यका विविध विधामा कलम चलाउने गोविन्दबहादुर कुँवरको सम्बन्धमा धेरथोर मात्रामा अध्ययन गरी प्रकाशन गरेको पाइन्छ । नेपाली साहित्यको क्षेत्रको कविता विधामा कलम चलाएर महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका कुँवरको खासै अध्ययन भएको छैन । उनका बारेमा समग्र कृतिहरूको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी साहित्यिक मूल्य निर्धारण गर्ने काम पनि हुन सकेको छैन । उनका बारेमा हालसम्म जे जति अध्ययन भएको छ । तिनको सङ्क्षेपमा कालक्रमिक रूपमा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

देवीप्रसाद सुवेदीले **लमजुङका कवि र कविता** (कविता माघ- चैत्र अङ्क २१, २०४३ पृ. ७२-७९) मा कुँवरलाई गद्यकविको रूपमा चर्चा गर्दै साहित्यिक विकास र साहित्यलाई संस्थागत रूपमा अघि बढाउने चिन्तनशील व्यक्तित्वको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानले **दूधपोखरी** (**गरिमा**, वर्ष ५, अङ्क १०, पूर्णाङ्क **५८**, असोज २०४४, पृ. ९५-९६) सृष्टि दृष्टि नामको स्तम्भ लेखमा कवि कुँवरको सम्पादक व्यक्तित्व र साहित्यिक व्यक्तित्वको चर्चा गरेका छन् ।

कमल दीक्षितले **खत्रीको बाख्रो** (**ज्यूँदा कुरा**, २०४५, पृ.५३- ६१) लेखमा स्पष्टीकरण मागको सन्दर्भमा कवि कुँवरको नाम उल्लेख गरेका छन् ।

प्रमेश कुँवरले **स्रष्टा डटकम** (**मर्स्याङ्दी,** वर्ष २, पूर्णाङ्क ५, २०४५, पृ.४) मा कवि कुँवरको साहित्यिक योगदानको चर्चा र साहित्यिक व्यक्तित्वको चिनारी दिँदै अन्य साहित्यकारहरू सँगैको प्रतिक्रिया प्रस्तुत गरेका छन् ।

साहित्यकार पारिजातले **समयको चिनारी छोड्नु छ** (**परिभाषित आँखाहरू,** २०४६) उपन्यासको भूमिकामा कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको ... अब मात्र एउटै सङ्कल्प छ ... फेरि, यो क्रम नदोहोरिए पुग्छ भन्ने कवितांशले आफ्नो मन छोएको भाव व्यक्त गरेकी छन् ।

निर्मोही व्यासले **भानुतीर्थको यात्रामा** (**समकालीन** साहित्य, अङ्क१, पूर्णाङ्क**५**, २०४८ माघ -चैत्र, पृ. ८५-९६) यात्रा निबन्धमा गोविन्दबहादुर कुँवरसँग बिताएका रमाइला क्षणको अनुभूति प्रस्तुत गरेका छन् ।

रघु घिमिरेले **स्तरीय कविताको खाँचो** (**मधुपर्क,** वर्ष २४, अङ्क ८, पूर्णाङ्क २७१, २०४८ पृ. ९४) मा कुँवरलाई रिमाल र भूपिको कविताबाट प्रभावित छन् भन्दै लमजुङका प्रतिनिधि कविका रूपमा परिचित भएको कुरा उल्लेख गरी **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहको समीक्षा गरेका छन् ।

डिल्लीराम मिश्र **दूधपोखरी प्रतिभा पुरस्कार** (**नेपाली प्रतिभा पुरस्कार,** २०५०, पृ. २०६-२०७) मा कवि कुँवरको कवि व्यक्तित्वको परिचय र दूधपोखरी प्रतिभा पुरस्कार स्थापनार्थ उनको योगदानको चर्चा गरेका छन् ।

राधेश्याम भट्टराईले **मौन आवाजहरू सँगै घन्किएका कवि (झङकार रेडियो नेपालको मुखपत्र,** वर्ष ४१, अङ्क ७-८, २०५०, कार्तिक-मङ्सिर, पृ. २८-३०) । मा भोटेओडारले संसाफै मात्ने भ्यागुताको ट्वार्र ट्वार्र मात्र नभएर साहित्यिक सिर्जनामा निरन्तर लागिरहने र ब्रेक नभएको कवि कुँवर जन्माएको छ भन्दै **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहको समीक्षा गरेका छन् ।

सरुभक्तले **नेपथ्यको नेपथ्यबाट (काँचुली, लमजुङे कविता सँगालो ,** २०५३) मा नेपथ्यमा गोविन्दबहादुर कुँवर जन्मेको छ भनी उनलाई वाङ्मयिक प्रतिभाका असङ्ख्य झरनामध्येका एक मानेका छन् ।

रविलाल अधिकारीले **समसामयिक नेपाली कवितामा पोखरा (नवकविता, पोखरा** विशेषाङ्क पूर्णाङ्क ३६, २०५३ , पृ. ६२-६७) मा भानुभक्त, लेखनाथ, माधव र भूपिशेरचन यी चारजनाको काव्यशैलीका विशिष्ट निर्माता प्रतिभाहरूका साधनाबाट प्रेरित व्यक्तित्वमध्ये गोविन्दबहादुर कुँवरलाई पनि समेटेका छन् ।

सूर्यबहादुर खड्काले **कँवुरसँग** काव्य**का कुरा कोट्याउँदा, फूलैफूलको माला सत्ताइस साहित्यिक नक्षत्र (अन्तर्वार्ता सँगालो** , २०५४ , पृ. ७५-७८) मा कवि कुँवर समसामयिक कविताधाराका चम्किला तारामध्ये एक रहेका छन् भन्दै २०४३- ४-१० मा लिइएको अन्तर्वार्ता प्रस्तुत गरेका छन् ।

तेजनारायण अधिकारीले **सम्पादकीय (काँचुली** साहित्य **सँगालो,** २०५५) मा कवि कुँवर आधुनिक कविहरूको प्रेरणाको स्रोत भएको कुरा चर्चा गरेका छन् ।

दीननाथ शर्माले **गोविन्दबहादुर कुँवरको कवित्व मौन आवाज कविताको केन्द्रीयतामा (सगर त्रैमासिक,** वर्ष ३, अङ्क ४, पूर्णाङ्क १२, २०५५, पृ. ८-११) मा कुँवरको व्यक्तित्वका साथै कवितासङ्ग्रहको समीक्षा गरेका छन् ।

नवराज पहाडीले **लमजुङ रत्नको जीवनी : अन्याय हुन सक्छ , क्षमा पाऊँ (रेयुकाई उद्यान,** वर्ष ३, अङ्क ३, २०५५, पृ. ४८- ५२) मा कवि कुँवरको सङ्क्षिप्त साहित्यिक जीवनी प्रस्तुत गर्दै उहाँलाई लमजुङको मात्र नभई राष्ट्रकै अनमोल सम्पत्तिको रूपमा लिनुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् ।

ईश्वरी प्रसाद न्यौपानेले **पूर्ण मुक्तक अल्पदृष्टि एक निर्णायकको कलम** (अनुपम, प्रथम राष्ट्रव्यापी खुला मुक्तक प्रतियोगितामा प्राप्त मुक्तक सङ्ग्रह २०५६ मा

कुँवरलाई मर्स्याङ्दी नदीको किनारमा गम्भीर भएर कविता लेख्ने कविका रूपमा चिनाएका छन् ।

जयदेव भट्टराईले साहित्य**कार परिचय र अभि**व्यक्ति (नेपाल रा.प्र.२०५६) मा कवि कुँवरको मन्तव्य र कृतित्व र व्यक्तित्वको सामान्य चर्चा गरेका छन् ।

घटराज भट्टराईले **नेपाली लेखककोश** (लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा प्रतिष्ठान, २०५६, पृ. २०३) मा कुँवरको सङ्क्षिप्त परिचय दिँदै आशा लाग्दा कवि प्रतिभाको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

मेदिनी सुवेदीले **साहित्यिक गतिविधिको सेरोफेरोमा लमजुङ (लमजुङ सङ्गम,** वर्ष ७, अङ्क ४, २०५७, पृ. ३७-४२) मा कवि गोविन्दबहादुर कुँवरलाई गद्य, मुक्तक कविता क्षेत्रका सशक्त कविका रूपमा चिनाएका छन् ।

राजेश श्रेष्ठले **भलाकुसारी (नौलो प्रतिबिम्ब** वर्ष १, अङ्क १, २०५८ , पृ. ६) मा कवि कुँवरको सङ्क्षिप्त चिनारी र उहाँको अन्तर्वार्ता प्रस्तुत गरेका छन् ।

नवीनचन्द्र घिमिरेले **प्रौढहस्ताक्षरमा बाल भावनाः तातेताते (अन्तरङ्ग साप्ताहिक**, वर्ष ११, अङ्क ६, २०५९, पृ.४) मा कुँवरलाई साहित्य साधनामा तत्कालीन लमजुङका कर्मयोगी साहित्यकारका रूपमा चिनाउँदै **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहको समीक्षा गरेका छन् ।

हुमकान्त पाण्डेले नेपाली **कवितामा पश्चिमाञ्चलको योगदान (प्रज्ञा पराग,** वर्ष १, अङ्क १, २०५९, पृ. २-१०) मा कवि कुँवरलाई २०३० पछि नयाँ पुस्ताका नयाँ सम्भावना बोकेका कवि प्रतिभाहरूको सूचीमा समेट्दै उनी गद्यकविताको चर्चित हस्ताक्षरमध्ये एक हुन् भनी चिनाएका छन् ।

पशुपतिनाथ तिमिल्सेनाले **राष्ट्रियताको परिधिबाट लमजुङे तीन कविहरू (लमजुङ सङ्गम,** वर्ष ९, अङ्क ५, २०५९ पृ. ८६-९१) मा कवि कुँवरको व्यक्तित्वको चर्चाका साथै **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहको समीक्षा गरेका छन् ।

तुलसी भट्टराईले **बेसीहरूमा बाललहर (यात्रामा बटुलिएका फूल, नेपाल** साहित्य**कार संघ** काठमाडौं २०५९, पृ. १३७-१४३) मा कवि कुँवरलाई दूधपोखरी प्रतिभा परिवार जन्माएर अन्मिएका साहित्यकारका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

हरिप्रसाद अधिकारीले **लमजुङ एक चिनारी** (**मर्स्याङ्दी,** २०५९, पृ. ११-१३) मा कुँवरलाई गद्य र पद्य दुवै शैलीमा साहित्य सिर्जना गर्ने राष्ट्रिय स्तरका कविहरूको हाराहारीमा पुगेका कविका रूपमा चिनाएका छन् ।

टीकाराम उदासीले **समकालीन नेपाली गजल प्रवृत्तिको अध्ययन** (**मिर्मिरे,** वर्ष ३१, अङ्क ८ पूर्णाङ्क २०७, २०५९, पृ. ६६-८१) मा कवि कुँवरलाई शृङ्गारिक चेतनाको धरातलमा गजल लेख्ने गजलकारको रूपमा परिचित गराएका छन् ।

शोभा गिरीले **एउटा उत्कृष्ट बालकवितासङ्ग्रह तातेताते** (**साप्ताहिक चितवन** २०६६, वर्ष ७, अङ्क ४१, पूर्णाङ्क ३४७, पृ. ३) मा **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहको समीक्षा गरेकी छन् , साथै कुँवरलाई बालसाहित्यकारको रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् ।

उल्लिखित रूपमा गोविन्दबहादुर कुँवरका बारेमा केही अध्ययन भए पनि सम्पूर्ण रूपमा अध्ययन र मूल्याङ्कन हुन सकेको छैन । अतः यस शोधकार्यमा उनको समग्र जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

१.५ शोधपत्रको औचित्य

प्रस्तुत शोधपत्रमा गोविन्दबहादुर कुँवरलाई चिनाउने प्रयास गरिएको छ । उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित भई अध्ययन विश्लेषण गरिएकाले प्रस्तुत शोधकार्यले आउने पिढीलाई कुँवरको जीवनी तथा उनका कृतिका बारेमा वस्तुगत जानकारी उपलब्ध हुने भएको छ । शोधपत्रको अध्ययनबाट उनका बारेमा जान्न चाहने जिज्ञासु तथा अन्य सामान्य पाठक लाभान्वित हुने छन् । यसरी नै नेपाली कविता साहित्यको इतिहास लेखनका क्रममा तथा साहित्यिक गतिविधिको मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा पनि यस शोधपत्रले टेवा पुऱ्याएको छ । यिनै विविध दृष्टिकोण नै प्रस्तुत शोधपत्रको औचित्य र महत्त्व स्पष्ट हुन्छ ।

१.६ अध्ययनको क्षेत्र र सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्य कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी र व्यक्तित्वका साथै वि.सं २०६७ सम्म प्रकाशित उनका साहित्यिक कृति र फुटकर रचनाहरूको अध्ययनमा सीमित रहेको छ । यस शोधपत्रमा कुनै एक कृतिमा केन्द्रित भई कृतिपरक अध्ययन

एवम् विधागत अध्ययन नगरी गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र अध्ययन गरिएको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्यसँग सम्बन्धित सामग्रीहरूको सङ्कलन शोधनायक तथा उनका आफन्तजन सहकर्मी मित्रहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट सोधपुछ अन्तर्वार्ता र जीवनीपरक समालोचना पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ । उनका कृतिहरूको कविता तत्त्व एवम् विधातत्त्वको आधारका कविता, कथा, लेख, निबन्धहरूको विश्लेषण गरिएको छ । साथै पुस्तकालयीय पद्धति पनि अनाइएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई सुव्यवस्थित र सुसङ्गठित ढङ्गमा प्रस्तुत गर्नका लागि विभिन्न अध्यायहरूमा विभाजन गरी आवश्यकता अनुसार तिनलाई पनि विभिन्न शीर्षक, उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरिएको छ । यस शोधपत्रको परिच्छेदगत विभाजन निम्नलिखित शीर्षकमा गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी

तेस्रो परिच्छेद : गोविन्दबहादुर कुँवरको व्यक्तित्व

चौथो परिच्छेद : गोविन्दबहादुर कुँवरको कृतित्वको विश्लेषण

पाँचौं परिच्छेद : गोविन्दबहादुर कुँवरका काव्यप्रवृत्ति र योगदान

छैटौं परिच्छेद : मूल्याङ्कन तथा निष्कर्ष

उपर्युक्त छ परिच्छेदका अलावा शोधपत्रको अन्त्यमा शोधनायकको अन्तर्वार्ता र सन्दर्भ ग्रन्थको सूची राखिएको छ ।

परिच्छेद दुई

गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी

२.१ पारिवारिक पृष्ठभूमि

नेपालको विभिन्न क्षेत्रमा बसोवास गर्दै आएका कुँवर (खुलाल) हरूको मूलथलो भारतवर्षमा पर्ने चित्रौनगढ राजस्थानलाई मानिएको छ । सिञ्जापतिभन्दा पहिला जाल थरीका पालामा खुलालहरू हालको डोटी, डडेलधुरा, कुमाउँ, गढवालमा शासन गर्दथे (पोखरेल,२०५५) । कुँवरहरूको पुर्खा हम्मदेव हुन् । हम्मदेव छत्तीसौँ पुस्ताका डाडुदेव जनालीकोटको अछामका तेह्रौ शताब्दीका राजा भएका र उनका दुई छोरा पन्धीदेव र धीरदेव तत्कालीन राजा अशोक चल्ल र जितारी चल्लका भारदार भई सहयोग गरेका थिए । त्यसैबेलामा शक्तिशाली सेनाका रूपमा प्रख्यात भएका थिए । तिनै कुँवरहरूले वि.सं १३४४ मा परिधीय कुमाउँ गढवालदेखि पूर्वमा त्रिशूली अधीनमा गर्दासम्म ठूलो पराक्रम देखाएका थिए (ऐजन) । अछाममा बसोवास गर्दै आएका बुढापाकाका अनुसार पन्धीरदेव र धीरदेवमध्ये धीरदेव कुँवरका सन्तानहरू गण्डकी क्षेत्रमा विस्तार भएका छन् । यसरी विस्तारित हुने क्रममा वि.सं १४४८ सम्ममा धनञ्जय गोत्रका कुँवरहरू बाहेक अन्यले कुँवर उपाधि पाएको देखिँदैन । त्यसैले कुँवर थर विशेष नभएर उपाधि हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ । सोही उपाधि पछिल्ला पुस्ताहरूले थरका रूपमा प्रयोग गर्दै आएको पाइन्छ (ऐजन) ।

उक्त उपाधि वि.सं १२८० मा डाडुदेवले बहादुरीका साथ कुमाउँ माथि विजय हासिल गरे वापत क्राचल्लबाट पाएका हुन् । धनञ्जय गोत्रीय कुँवरहरूका सिञ्जा राज्यको पतनपछि बाइसे चौबीसे भुरे राज्यमा विस्तार हुँदै , जाँदा धनञ्जय गोत्रका खुलालले प्राप्त गरेको कुँवर पद तथा थर अन्य जातिहरूमा पनि देखा पर्न थाल्यो । यसरी धनञ्जय गोत्रीय खुलाल कुँवरहरू कर्णाली अञ्चल हुँदै गण्डकी अञ्चलको कास्की जिल्लामा बसाइँ सराइँका क्रममा कास्कीबाट लमजुङतर्फ पनि पुगेको पाइन्छ । यसरी कुँवरहरू कर्णाली र गण्डकी अञ्चलमा बसोवास गर्दै आएको देखिन्छ (ऐजन) ।

नेपालको गण्डकी अञ्चल लमजुङ जिल्लाको भोटे ओडार गा.वि.स. वडा नं १ मा बसोवास गर्दै आएका चेहरसिंह कुँवर शाही नेपाली सेनामा हवल्दार थिए । साहु

कुँवरको नामले प्रख्यात चेहरसिंह कुँवरको वंशका थमानसिंह कुँवर र बुधकुमारी कुँवरको माहिलो छोराको रूपमा गोविन्द बहादुर कुँवरको जन्म भएको थियो (पिता थमानसिंह कुँवरसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.२ जन्म र जन्मस्थान

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जन्म वि.सं २००८ भाद्र २६ गतेका दिन गण्डकी अञ्चल लमजुङ जिल्ला भोटेओडर गा.वि.स वडा नं १ रातामाटामा भएको हो । बुबा थमानसिंह कुँवर र आमा बुधकुमारी कुँवरको दोस्रो छोराको रूपमा यिनको जन्म भएको थियो (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.३ नामकरण

कविको न्वारनको नाम पूर्वषाढा नक्षत्रको चौथो पाउँ 'ढा' को आधारमा ढकनबहादुर राखिएको थियो । व्यवहारमा भने गोविन्दबहादुर कुँवर रहेको छ । उनको छदम नाम गोकुजी र विप्लव पनि रहेको छ (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.३ वाल्यावस्था

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको बाल्यकाल सामान्य स्तरमा बित्यो । बाहिरी आम्दनीको स्रोत केही नभएकोले घरको व्यवहार चलाउन हम्मे हम्मे परेको र खेती किसानको भरमा झण्डै डेढ दर्जन परिवार पाल्नुपर्ने हुनाले आर्थिक अवस्था जटिल देखिए पनि एक गास खान र एकसरो लाउन पुगेको थियो (थमानसिंह कुँवरसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारी अनुसार) आर्थिक अवस्था जे जस्तो भए पनि उनको बाल्यकालमा पारिवारिक वातावरण स्नेहपूर्ण रहेको देखिन्छ । आठ दश वर्षको उमेरमा लुतो आएर शरीर सबै पाकेको र उपचार पछि ठीक भएको थियो । एक पल्ट बेसी धन्सारमा बस्दा बहुला कुकुरले बाखा भैंसी र गोविन्दलाई छोएको र रेविजको डरले औषधि खुवाउँदा रगतै पिसाब फेरेर झण्डै झरेको, पछि पाउँदीको एकजना वैद्यले उपचार गरे पछि ठीक भएको थियो (शोधनायकका दाजु नारायण कुँवरसँगको अन्तर्वार्ताबाट) ।

निकै कम बोल्ने, चकचक नगर्ने, नपिर्ने अझ भन्नुपर्दा बाल्यावस्थाको चञ्चलताबाट टाढा रहेको कुँवरको बालस्वभाव शान्त र स्निग्ध देखिन्छ । सात

दाजुभाइ र पाँच दिदीबहिनीहरूप्रति उनले सामान्य र सहज व्यवहार गर्ने गर्दथे (शोधनायकका बाबुबाट प्राप्त जानकारी) बुबासँग घुम्न रुचाउने र थोरै थोरै खाइरहने उनको बानी थियो (ऐजन) । उनी सानैदेखि प्रकृतिको रहस्यप्रति आकर्षित थिए । बुबाको पाञ्चायन देवताको पूजा आराधनाले उनमा पनि धार्मिक तथा आध्यात्मिक चिन्तनको बीजारोपण गरेको पाइन्छ । (हजुरआमा र दुई आमा बीचको घरायसी झगडाबाट उनले केही मानसिक पीडाको अनुभूति गर्नु परेको थियो । आफ्नी आमाप्रति गरिएको दुर्व्यवहारपूर्ण व्यवहारबाट उनको बालमस्तिष्कमा आघात पुगेको देखिन्छ (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार) ।

२.५ शिक्षादीक्षा

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले अक्षर चिन्ने काम घरमा नै बसेर गरेका थिए । पछि विद्यालयमा भर्ना भई पढ्न थालेका थिए । आफ्ना गुरुहरूप्रति आदरभाव राख्ने कुँवर विद्यालयमा हुने अतिरिक्त क्रियाकलापमा आंशिक रूपमा सहभागिता जनाउँथे । परीक्षामा सधैँ प्रथम र द्वितीय हुने कुँवरले वि.सं २०२४ सालमा सर्वोदय मा.वि दूराडाँडाबाट द्वितीय श्रेणीमा एस.एल.सीं परीक्षा उत्तीर्ण गरेका थिए । श्री लमजुङ इन्टरकलेज कुन्छाबाट प्रवीणता प्रमाणपत्र तह र श्री शिक्षा महाविद्यालय कीर्तिपुर काठमाडौंबाट शिक्षाशास्त्र सङ्काय र मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायमा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेका थिए (ऐजन) । यसरी घरमै सामान्य शिक्षा प्रारम्भ गरेका कुँवरले काठमाडौंबाट स्नातकसम्मको अध्ययन पूरा गरे । घरको दयनीय आर्थिक स्थिति घरपरिवारप्रतिको उत्तरदायित्वको बोझका साथै दूरदर्शिता र महत्वकाङ्क्षाको अभावले उनको अध्ययन अगाढि बढ्न सकेन । आर्थिक अवस्थाका कारणले शिक्षादीक्षामा उतारचढाव देखिए पनि घरको राम्रो शैक्षिक वातावरण र परिवार र आफन्तजनहरूको प्रेरणा, सहयोग र प्रभावमा शिक्षित बनेको देखिन्छ ।

२.६ दाम्पत्य जीवन र छोराछोरी

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको विवाह लमजुङ जिल्ला रागिनास गा.वि.स. वडा नं ५ कोट निवासी श्री शेरबहादुर थापा तथा पत्रकुमारी थापाकी ज्येष्ठ सुपुत्री सुश्री गीता थापाका साथ वि.सं २०२८ मा भएको थियो । परम्परागत वैदिक विवाह पद्धति

अनुसार पञ्चेबाजा र बन्दुक पड्काएर उनको विवाह सम्पन्न भएको थियो । विवाहको प्रारम्भिक केही वर्षमा तनावको महसुस भए पनि पछि कुनै व्यवधान विना नै जीवनको रथ अगाडि बढिरहेको छ (ऐजन) । गोविन्दबहादुर कुँवरका दुई छोरा र एक धर्मपुत्री गरी तीन सन्तान रहेका छन् । हाल दुई छोरा, एक धर्मपुत्री उनकी आमा, एक बुहारी एक नाति, श्रीमती, र आफू गरी आठ जना सदस्यको परिवार रहेका छन् । आफ्ना सन्तानलाई राम्रो शिक्षादीक्षा दिन नसकेको र त्यसप्रति गम्भीर हुन नसकेकोमा अपराध बोध भइरहेको छ । छोराहरू सामान्य शिक्षा प्राप्त गरी वैदेशिक रोजगारीको सिलसिलामा विदेश छन् (ऐजन) ।

२.७ आर्थिक अवस्था

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको बाल्यकालको आर्थिक अवस्था सामान्य रहेको देखिन्छ । घरायसी समस्या समाधान गर्न बुबालाई गाह्रो परेको र ठूलो परिवारको शिक्षादीक्षा औषधोपचारका लागि वस्तुभाउ पाल्ने र बेच्नेमा नै आश्रित रहने बाध्यता थियो । पहिला आफ्नो जग्गाको आम्दानीले खान पुग्दैनथ्यो तर अहिले निवृत्तिभरणले खान लाउन पुगेकै छ । यसरी उनको वर्तमान आर्थिक अवस्था मध्यमस्तरीय रहेको छ (ऐजन) ।

२.८ बसोवास आजीविका

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको अध्ययनको क्रममा लगभग ४ वर्ष जति घरबाहिर बितेको भए पनि हाल जागिरबाट स्वेच्छिक अवकाश लिएपछि केही समय चितवन र केही समय लमजुङमा बसोवास गर्दै आइरहेका छन् । यसरी उनको जीवनको धेरै समय घरमा नै बितेको देखिन्छ (ऐजन) ।

२.९ कार्यक्षेत्र

२.९.१ जागिरे जीवन

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले औपचारिक अध्ययन पूरा गरेपछि वि.सं २०३० सालमा रा.शि.प. यो. २०२८ अनुसार आफ्नै गाउँमा रहेको श्री भक्ति नमुना मा.वि. र हाल उच्च मा.वि. मा प्रधानाध्यापक बनेर अध्यापन गराउन थालेका थिए । बाईस वर्षको उमेरमा प्रधानाध्यापक जस्तो गरिमामय पदमा रहनु भएकोले जागिरका लागि

भौतारिएर हिँड्नु परेन २०३० सालमा शिक्षण पेसामा लागेका कुँवर अन्य पेसामा लागेको देखिँदैन । इमान्दारीताको प्रतिफल स्वरूप उनी माध्यमिक शिक्षक प्रथम श्रेणी पदमा बढुवा भएका हुन् । यसरी ३८ वर्ष ३ महिनासम्म शिक्षण पेसामा संलग्न भई २०६६/५/१ गते स्वेच्छिक अवकाश लिएर घरमा बसिरहेका छन् र साहित्य साधनामा लागिरहेका छन् (ऐजन) ।

२.९.२ सामाजिक एवम् राजनैतिक जीवन

कवि गोविन्दबहादुर कुँवर प्रधानाध्यापक जस्तो गरिमामय पदमा रहेर ३८ वर्षसम्म सेवा गर्ने क्रममा त्यस विद्यालयलाई उच्च मा.वि. बनाउने कार्यमा विशेष भूमिका रहेको देखिन्छ । अन्य सामाजिक सरकारी गैरसकारी संस्थामा सम्बद्ध रहेर वातावरण प्रदूषण हटाउने स्वास्थ्य तथा सरसफाइ आदि क्षेत्रमा सक्रियताका साथ कार्य गरेको देखिन्छ (ऐजन) ।

प्रगतिशीलताका झझल्काहरूलाई साहित्यमा उतार्ने कवि कुँवर कुनै पनि राजनैतिक कट्टरतावादबाट टाढा रहन चाहन्छन् । क्रान्तिकारी भावना कवि, लेखक र साहित्यकारहरूमा हुनु स्वाभाविक हो । सधैँ सत्ताको प्रतिपक्षमा रहने कुँवर वर्तमान राजनीतिप्रति असन्तोष प्रकट गर्दछन् । कुनै पार्टीमा आबद्ध छैन म राजनीतिमा चासो राख्दिन यसबाट केही चिहरु गुमाएको पनि छु (शोधनायको न्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारी) । उनी राजनीतिबाट तटस्थ रहेर प्रजातन्त्रको पक्षमा कलमद्वारा लडिरहने कुशल योद्धा हुन् (शोधनायक, पूर्ववत्) ।

२.९.३ संस्थागत संलग्नता

कवि गोविन्दबहादुर कुँवर शिक्षण पेसाका अतिरिक्त विभिन्न सामाीजक र साहित्यिक संघ संस्थाहरूमा पनि सक्रिय रहँदै आएका छन् । उनले युवा पुस्तालाई साहित्यको क्षेत्रमा ठाउँ दिनका लागि **दूधपोखरी प्रतिभा परिवार** २०४३ सालमा स्थापना गरी संस्थापक अध्यक्ष बने र २०६३ सालसम्म त्यस संस्थाको अध्यक्ष पदमा रहेर आफ्नो कार्यकुशलता देखाएका छन् । हाल उनी यस संस्थाका प्रमुख सल्लाहकार पदमा रहेका छन् । यसरी विभिन्न संघ संस्थामा रहेर कार्यहरू गर्दै आइरहेका छन् (ऐजन) ।

२.१० साहित्यिक जीवन

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका जीवनका विभिन्न पक्षहरूमध्ये साहित्यिक जीवन सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण छ । उनले नेपाली साहित्यको विभिन्न विधामा कलम चलाएका छन् । यहाँ उनको साहित्यिक जीवनका विविध पक्षको विवेचना गरिएको छ ।

२.१०.१ लेखनमा प्रेरणा र प्रभाव

प्रत्येक साहित्यकारको साहित्यसिर्जनाका पछाडि कुनै व्यक्ति घटना र परिवेशले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । कवि गोविन्दबहादुर कुँवर सानैदेखि धार्मिक आध्यात्मिक वातावरणबाट प्रभावित हुनुका साथै सामाजिक राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिको असन्तुष्टिका घटनाले साहित्यको बाटो पहिल्याउन मद्दत गरेको देखिन्छ । उनलाई शिक्षाप्रति ध्यानकर्षण गराउन सम्पूर्ण परिवार नै उत्सुक रहेको देखिन्छ । सानै छँदा बुबाले घरमा महाभारत, रामायण र गीताका श्लोकहरू वाचन गरेको सुन्दथे । तिनै श्रुतिमधुर श्लोकहरू श्रवणबाट उनी कवितातर्फ आकर्षित भएको देखिन्छ (खड्का, २०५४) ।

बुबा थमानसिंह कुँवर श्रद्धेय गुरुहरू श्री युवराज घिमिरे तथा श्याम दाहाल ज्यूको प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष प्रेरणा र साथीहरूको हौसलाले कविता लेखनमा विशेष प्रेरणा मिलेको देखिन्छ । कवि कुँवरले देवकोटालाई आराध्यदेव मान्दछन् । भूपिशेरचन, गोपाल प्रसाद रिमाल , मोहन कोइराला, वैरागी काइँला, हरिभक्त कटुवाल आदिका मुक्तलयको कविताबाट प्रभावित भएको र लेखनाथ पौडेल र माधव घिमिरेका छन्द कविताबाट प्रभावित रहेको पाइन्छ (खड्का , २०५४ : ७५-७७) । उनी विशेष गरी क्षेत्रप्रताप अधिकारी र माधवप्रसाद घिमिरेका कविताबाट अझ बढी प्रभावित भएको देखिन्छ ।

२.१०.२ लेखन तथा प्रकाशनको आरम्भ

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको कविता लेख्ने रहर विद्यालय अवस्थादेखि नै रहेको पाइन्छ । सुरुमा छन्द न मन्दको कविता लेख्ने र च्यातेर फाल्ने गरेको र ११-१२ वर्षको उमेरमा दही मथ्दै गर्दा गुनगुनाएको गीत अझ स्मरणमा रहेको भन्दै भन्छन् :

के विरह हुन गो मनमा रोइदियौं आँसु झारी
आँसुले नै लग्छ है विरह सब पखेली ।।

सानै उमेरदेखि कविताहरू गुनगुनाएको भए पनि आई. ए. पढ्दासम्म पनि उनका कविताले ठोस आकार प्राप्त गरिसकेको देखिँदैन । उनले औपचारिक कविता लेखन प्रारम्भ गर्दा नेपाली कविता यात्रामा समसामयिक धाराको प्रारम्भ भइसकेको देखिन्छ । उनको पहिलो कविता वि.सं २०३० मा **सिपाही** पत्रिकामा प्रकाशित **मेरो देश** कविता हो । २०४० को दशकमा मात्र उनका कृतिले पुस्तकाकार कृतिका रूप पाएका छन् । धेरै पहिलादेखि नेपाली साहित्यमा कलम चलाएका कुँवरको मुख्य विधा कविता हो । उनले अन्य विधा कथा, निबन्ध,समालोचना आदिमा पनि कलम चलाएका छन् । कथा, कविता, समालोचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छिटफुट रूपमा प्रकाशित छन् । उनका पुस्तकाकारमा प्रकाशित कृतिहरू निम्न छन् :

१. **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रह (२०४७)

२. **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रह (२०४८)

३. **तातेताते** बाल कवितासङ्ग्रह (२०५८)

उनले यी तीन पुस्तकाकार कृतिहरूमा आफ्ना कवित्व प्रवृत्तिलाई अभिव्यक्त गरेका छन् । साथै आफ्नो साहित्यिक मान्यता तथा दृष्टिकोण प्रभावकारी रूपमा कवितासङ्ग्रहमा प्रस्तुत गरेका छन् (शोधनायक, पूर्ववत्) ।

२.११ पुरस्कार तथा सम्मान

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले साहित्यिक क्षेत्रमा सेवा गरे वापत विभिन्न पुरस्कार र सम्मानका साथै प्रशंसा पनि प्राप्त गरेका छन् । नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट **राष्ट्रिय कविता महोत्सव** (२०४३) मा भाग लिएर कुँवरले तृतीय पुरस्कार, द रे युकाइ शाखा लमजुङबाट प्रदान गरिने साहित्यकार बी.पी. स्मृति पुरस्कार २०५४ र जनस्तरमा पोखरेली युवा सांस्कृतिक परिवारबाट शिरोमणि पुरस्कार २०६१ आदि पुरस्कारबाट पुरस्कृत र सम्मानित भएका छन् (ऐजन) ।

२.१२ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भ्रमण

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको विशेष रुचि भ्रमणमा रहेको देखिन्छ । नेपालको लमजुङ जस्तो दुर्गम र विकट जिल्लाको प्राय सबै स्थान भ्रमण गरिसकेका कुँवरले म्याग्दी, मुक्तिनाथ, बागलुङ, मनाङ, काठमाडौं गोसाइँकुण्ड, नेपालगञ्ज, चितवन

विराटनगर, झापा, इलामसम्मको भ्रमण गरेका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भने भारतको दार्जिलिङ र राजस्थानको भ्रमण गरेका छन् । उनले आफूले भ्रमण समयमा गरिएका अनुभवहरूलाई संस्मरणात्मक लेख डेब्रे कुना मार्फत प्रस्तुत गरेका छन् (ऐजन) ।

२.१३ रुचि र स्वभाव

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरलाई भ्रमण, साहित्य र पत्रपत्रिका अध्ययनमा विशेष रुचि छ । केही समय टि.भी. मा खर्च गर्दछन् तर घर व्यवहारमा भने त्यति ध्यान दिँदैनन् (गीता कुँवरबाट प्राप्त जानकारी) । उनको साहित्यलेखनका लागि कुनै निश्चित समय छैन । कहिले राति लेखिन्छ , लेख्ने कुरा मुडमा भर पर्छ । उनलाई लेख्नका लागि शान्त र एकान्त स्थान चाहिन्छ । कम बोल्ने स्वभावले उनलाई धेरै ठाउँमा आलोचित बन्न परेको देखिन्छ । अध्ययन भनेपछि हुरुक्क हुने कवि खेलमा रुचि राख्दैनन् । देवकोटा , रिमाल, विजय मल्ल, भूपिशेरचन जस्ता साहित्यकारहरू उनलाई मन पर्छ । सङ्गीतको बारेमा अनभिज्ञता प्रकट गर्ने कविको हृदय हरिभक्त कटुवाल , शिवशङ्कर, क्षेत्रप्रताप अधिकारीका गीत र राष्ट्रिय भावनाले ओतप्रोत भएका गीत मनपर्छ । सत्यतालाई ईश्वर मान्ने कुँवर आफू धर्म निरपेक्ष व्यक्ति भएको स्वीकार्छन् । उनको सबै धर्मप्रति आदरभाव छ । हिन्दूधर्मको परम्परालाई सम्बरण गरे पनि उनमा धार्मिक कट्टरता देखिँदैन (शोधनायक पूर्ववत) ।

छिटो अरु माथि विश्वास गर्ने स्वभाव उनमा देखिन्छ । नयाँ मान्छेसँग हत्तपत्त बोल्न सङ्कोच मान्ने कुँवरले सबैलाई सरल र सहज व्यवहार गर्दछन । उनले खानेकुरामा टिकाटिप्पणी गर्दैनन् । घरमा मीठो नमीठो जे पाइन्छ रुचिपूर्वक खाएर हिँड्ने उनको बानी छ (पूर्ववत्) । कुँवर आंशिक धुम्रपानका अम्मली देखिन्छन् । सामाजिक विकृति र विसङ्गतिका विरुद्धमा लेख्न रुचाउने गोविन्द अरुको पीडाबाट आफू पनि दुःखी भएको अनुभूति गर्ने कोमल हृदयका देखिन्छन् (मुक्ति अधिकारीसँगको अन्तर्वार्ता) । यसरी कुँवरका रुचि स्वभाव र दिनचर्याबाट के स्पष्ट हुन्छ भने उनी साहित्य सिर्जनातर्फ सक्रिय रहेको निष्कर्ष प्राप्त हुन्छ ।

२.१४ साहित्यिक मान्यता र जीवनदर्शन

कवि गोविन्दबहादुर कुँवर खास गरी कुनै दर्शनबाट प्रेरित र प्रभावित नभएको मान्यता राख्दछन । साहित्य कुनै वादको कसीमा होइन विचार र कला अर्थात् कलात्मक विचारको कसीमा घोटेर पारख गर्नुपर्छ (खड्का, पूर्ववत्) । मानिस जन्मिएपछि मृत्यु निश्चित छ त्यसैले समाजका लागि केही गरेर मर्नुपर्छ । सादा जीवन उच्च विचार भएका कुँवर सबैसँगै मीठो बोल्नु, सबैका लागि राम्रो भएर मर्न पाएमा जीवन सार्थक हुने थियो (शोधनायक पूर्ववत्) ।

२.१५ निष्कर्ष

धनञ्जय गोत्रका खुलाल (कुँवर) का दरसन्तानहरू कास्कीबाट लमजुङतर्फ बसाइ सरेको पाइन्छ । तिनै खुलालका दरसन्तानका वंशका थमानसिंह कुँवरका माहिला पुत्रका रूपमा २००८ भाद्र २६ गतेका दिन गोविन्दबहादुर कुँवरको जन्म भएको हो । उनको न्वारनको नाम ढकनबहादुर हो । बाल्यकाल आर्थिक समस्यासँग जुध्नु परे पनि आफ्नो अध्ययनलाई निरन्तरता दिएको पाइन्छ । विद्यालय स्तरको शिक्षा गाउँमै र उच्च शिक्षा काठमाडौंबाट पूरा गरेका थिए । उनले स्नातकसम्मको अध्ययन गरेका छन् ।

वि.सं २०३० देखि लमजुङ जिल्लाको भोटे ओडार स्थित श्री भक्ति नमुना मा.वि. (.हाल उच्च मा.वि.) मा प्रधानाध्यापक भई ३८ वर्षसम्म शिक्षण पेसामा संलग्न रही २०६६ /५/१ गते स्वेच्छिक अवकाश लिएका हुन् । २० वर्षको उमेरमा गीता थापासँग विवाह बन्धनमा बाँधिएका कुँवरका २ छोरा र एक धर्म छोरी गरी ८ सदस्यीय परिवार रहेका छन् । गम्भीर अन्तर्मुखी स्वभावका कुँवरको कवितायात्राको थालनी वि.सं २०३० देखि भएको हो । **सिपाही, गोरखापत्र, मधुपर्क, गरिमा** जस्ता राष्ट्रिय पत्रिकाहरू मार्फत उनका लेखरचनाहरू प्रकाशित छन् । भाषा साहित्य र सामाजिक सेवा गरेवापत उनी विभिन्न साहित्यिक पुरस्कार र सम्मानपत्रबाट सम्मानित भएका छन् । साथै जिल्ला स्तरमा पनि विभिन्न पुरस्कार एवम् सम्मान पत्रहरूबाट पनि उनी सम्मानित भएका छन् ।

नेपाली साहित्य साधनामा लाग्नलाई घरपरिवार र गुरुवर्गबाट प्रेरणा मिलेको बताउने कुँवरका **समयका पदचापहरू** (२०४७), **मौन आवाजहरू** (२०४८) र **तातेताते** बाल कवितासङ्ग्रह (२०५८) गरी तीनवटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनका अरु ४ वटा कृतिहरू प्रकाशोन्मुख रहेका छन् । दूध पोखरी प्रतिभा परिवार जन्माएर युवाहरूलाई साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश गराउने कार्यमा उनको उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ ।

सादा जीवन उच्च विचार राख्ने कुँवर साहित्यिक गतिविधिमा बढी रुचि राख्दछन् । देवकोटा, कटुवाल, क्षेत्रप्रताप अधिकारी, रिमाल, विजय मल्ल, आदि कविहरू र उनका कृतिहरू उनलाई बढी मनपर्छ । उनीहरूबाट आफू बढी प्रभावित रहेको बताउँछन् । साहित्य सत्यको उद्घाटन गर्ने हुनुपर्छ र साहित्यले समाजलाई अग्रगमनतर्फ लैजानुपर्दछ भन्ने उनको सोचाइ रहेको छ ।

परिच्छेद तीन
गोविन्दबहादुर कुँवरको व्यक्तित्व

३.१ पृष्ठभूमि

मानिसका जीवनका विविध क्रियाकलाप नै उसको व्यक्तित्व निर्माणका आधारहरू हुन् । उसका जीवनका विभिन्न घटना उतारचढाव, सुखदुःख, मोडउपमोड आदिले उसको व्यक्तित्व निर्माणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । अझ उसको पारिवारिक वातावरण आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, शैक्षिक परिवेश आदिले व्यक्तित्व निर्माणमा ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । व्यक्तिको व्यक्तित्वलाई निजी र सार्वजनिक गरी दुई आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । व्यक्तिका निजी कुराहरूसँग सम्बन्धित विषयलाई निजी व्यक्तित्व र सम्मान तथा राष्ट्रिय विषयसँग सम्बन्धित कुरालाई सार्वजनिक व्यक्तित्वको रूपमा हेरिन्छ । निजी व्यक्तित्वलाई पनि आन्तरिक र बाह्य गरी दुई तरिकाबाट हेर्न सकिन्छ त्यस्तै सार्वजनिक व्यक्तित्वलाई पनि साहित्यिक र साहित्येतर गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

साहित्यिक व्यक्तित्वका पनि दुई पाटा छन्; स्रष्टा र द्रष्टा । स्रष्टा अन्तर्गत सिर्जनात्मक विधाहरू पर्दछन् भने द्रष्टाअन्तर्गत समालोचना पर्दछन् । साहित्यभन्दा पृथक सामाजिक क्रियाकलाप आधारमा हेरिने व्यक्तित्व नै साहित्येतर व्यक्तित्व हो ।

३.२ गोविन्दबहादुर कुँवरका व्यक्तित्वका पाटाहरू

गोविन्दबहादुर कुँवरको व्यक्तित्व बहुमुखी किसिमको देखिन्छ । उनका साहित्यिक र साहित्येतर दुवै व्यक्तित्व उल्लेखनीय छन् । यहाँ तिनको विवेचना गरिएको छ ।

३.२.१ **निजी** व्यक्तित्व

व्यक्तिका निजी बानी व्यहोरासँग सम्बन्धित व्यक्तित्व नै निजी व्यक्तित्व हो । यही निजी व्यक्तित्वको प्रभाव सामाजिक वा सार्वजनिक व्यक्तित्वमा पर्दछ । निजी व्यक्तित्वले व्यक्तिको शारीरिक तथा भित्री मानसिक पक्षको बोध गराउने भएकाले यसलाई दुई भागमा वर्गीकरण गरेर हेर्न सकिन्छ ।

३.२.१.१ बाह्य व्यक्तित्व

व्यक्तिको शारीरिक बनावट नै बाह्य व्यक्तित्व हो । यस आधारमा गोविन्द बहादुर कुँवरलाई चिनाउँदा मझौला कद, डम्म परेको जिउ, कल्छाउँदो अनुहार, चौडा र पुष्ट छाती, फराकिलो निधार, सरल र स्निग्ध निर्दोषपूर्ण हेराइ, ठूला कान मिलेको नाक, सम्याइएको फुल्न लागेको कपालद्वारा सजिएको बान्किलो शीर, पुष्ट गाला सामान्य पुरुष सुहाउँदो उचाइ अनुसार ज्यादै राम्रो देखिन्छ । आवश्यकताभन्दा बढी नबोल्ने शान्त स्वभावका छन् । सामान्य सर्ट र पाइन्ट लगाउने कवि कुँवरको बस्ने र सुत्ने कोठा सादा र सफा देखिन्छ । सादा जीवन उच्च विचारलाई उनको बाह्य व्यक्तित्वले स्पष्ट पार्दछ ।

३.२.१.२ आन्तरिक व्यक्तित्व

मान्छेका आन्तरिक व्यक्तित्वमा उसका बानी, बेहोरा, स्वभाव, आचरण आदि पर्दछन् । यस आधारमा गोविन्दबहादुर कुँवरको आन्तरिक व्यक्तित्व बुझ्दा शान्त र कम बोल्ने स्वभावका व्यक्तित्व हुन् । आवश्यकता भन्दा बढी नबोल्ने स्वतन्त्र र स्वाभिमानी प्रकृतिका सबै स्तरका मानिसहरूसँग समान व्यवहार राख्ने उनी प्रकृतिको एकान्त वातावरण मन पराउँछन् (अधिकारीको अन्तर्वार्ता अनुसार) । अरुलाई सहयोग गर्दा खुशी हुने कुँवर सहयोगी छन् । लामो समयसम्म एउटै स्थान र एउटै पदमा रहेर सेवा गरेबाट उनको कार्यकुशलता, इमान्दारिता र लोकप्रियताको पुष्टि हुन्छ । उनी लमजुङमा मात्र नभई राष्ट्रिय स्तरका साहित्यकारहरू माझ परिचित साहित्यकारका रूपमा चिनिन सफल भएका छन् । आफूभन्दा पछिल्ला पुस्ताका लागि प्रेरणाका स्रोत बन्न सकियोस् भन्ने उनको सोचाइ रहेको छ ।

३.२.३ सार्वजनिक व्यक्तित्व

मानिस सामाजिक प्राणी हो । समाजविना उसको पृथक अस्तित्व छैन । समाजका हरेक क्रियाकलापमा उसको संलग्नता रहन्छ । गोविन्दबहादुर कुँवर पनि समाजको हितका लागि जुनसुकै कार्यमा अगाडि सर्ने र त्यस्ता सङ्घसंस्थामा विभिन्न पदहरूमा रहेर काम गर्छन् । उनका व्यक्तित्वलाई साहित्यिक र साहित्येतर गरी दुई भागमा राखेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

३.२.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

साधारणतया व्यक्तिको साहित्यिक व्यक्तित्व पहिल्याउन उसको साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन गरिन्छ । साहित्यका विविध फाँट कविता, कथा, निबन्ध, उपन्यास, काव्य, गीत नाटक आदिको मूल्याङ्कन, विश्लेषण, समालोचना आदिबाट नै उसको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई निक्र्यौल गर्न सकिन्छ । गोविन्दबहादुर कुँवरका साहित्यिक व्यक्तित्वलाई उनका प्रकाशित कृतिहरूको विधागत सापेक्षताका आधारमा पहिल्याउनुपर्ने हुन्छ । वि.सं २०३० मा **सिपाही** पत्रिकामा **मेरो देश** कविता प्रकाशित गरी गोविन्दबहादुर कुँवर औपचारिक रूपमा नेपाली साहित्यमा देखा परेका हुन् । नेपाली साहित्यको यात्राका क्रममा कविता, कथा, गजल, निबन्ध जस्ता साहित्यका विविध विधामा कलम चलाउने कुँवरको मुख्य विधा कविता हो (दीनानाथ शर्मा) । **समयका पदचापहरू**, **मौन आवाजहरू** र **तातेताते** गरी ३ वटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित छन् भने फुटकर कविताहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित छन् । उनको हालसम्म कविता विधा बाहेक अन्य विधाहरूले कृतिगत स्वरूप प्राप्त गरेको पाइँदैन । यहाँ साहित्यिक व्यक्तित्व अन्तर्गतको विधागत व्यक्तित्वको चर्चा गरिएको छ ।

(क) **कवि** व्यक्तित्व

गोविन्दबहादुर कुँवरले धेरै विषयमा कलम चलाएको भए पनि उनको साहित्य यात्राको आरम्भ कविताबाट नै भएको थियो । वि.सं २०३० मा **सिपाही** पत्रिकामा **मेरो देश** नामक कविता प्रकाशित गरेर नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका हुन् । उनका तीनवटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित छन् । **समयका पदचापहरू, मौन आवाजहरू, तातेताते** कवितासङ्ग्रहहरूले कवि व्यक्तित्वको पुष्टि गर्दा त्यसपछिका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित फुटकर रचनाहरूले पनि कवि व्यक्तित्वको पुष्टि गर्दछन् । सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक कविता लेख्ने कुँवर सरल शब्दसंयोजनबाट गहन अभिव्यक्ति र उत्कृष्ट विचार प्रकट गर्दछन् । जीवनका लागि सत्यको उद्घाटन र सौन्दर्यको उद्बोधन साहित्य हो, विचार विनाको कला र कलाविनाको विचारले साहित्यिक उत्कृष्टता प्राप्त गर्न सक्दैन भन्ने उनको विचार छ (भट्टराई, २०५८) । सहज सम्प्रेषणीय र संबेद्य नेपाली कविताको धारलाई मन पराउने कवि कुँवरका आराध्य कवि देवकोटा हुन् (खड्का) । उपर्युल्लिखित साहित्यिक कृति तथा मान्यताका

आधारमा हेर्दा उनी कुशल स्रष्टा तथा साहित्यिक चिन्तनशील कवि भएको प्रमाणित हुन्छ ।

(ख) कथाकार व्यक्तित्व

विशेष गरी कविता लेखनबाट आफ्नो साहित्यिक यात्रा प्रारम्भ गरेका गोविन्द बहादुर कुँवर मूलतः कथाकार होइनन् । कथा सिर्जनाका क्षेत्रमा चिन्तनशील देखापर्दैनन् । **मधुपर्क**का केही अङ्कहरूमा उनका कथाहरू प्रकाशित छन् । यस बाहेक उनका अन्य कथा कहानी देखा पर्दैनन । त्यसैले उनको कथाकार व्यक्तित्व क्षीण देखा पर्दछ । बाथ र माकुरो, लोक कथा, हार्दिकता, औसत र हरूवाधारो जस्ता सामाजिक यथार्थमा आधारित कथाहरू उनले रचना गरेका छन् । लोककथात्मक विषयवस्तुलाई आधुनिक शैलीमा प्रस्तुत गर्नु उनको कथागत वैशिष्ट्य हो । जे जस्तो भए पनि उक्त कथाहरूले उनको कथाकार व्यक्तित्वको परिचय दिएका छन् ।

(ग) निबन्धकार व्यक्तित्व

विशेष गरी कविता लेखनबाट साहित्ययात्रा सुरुवात गरेका कुँवर एक कुशल निबन्धकार हुन् । वि.सं २०५८-२०६० सम्म प्रकाशित भएको **अन्तरङ्ग अखबार** पत्रिकामा नियमित स्तम्भका रूपमा डेब्रेकुना मार्फत उनका निबन्धात्मक लेखहरू छापिएका छन् । समसामयिक कुराहरूलाई डेब्रे दृष्टिकोण राखेर व्यङ्ग्यात्मक निबन्ध रचना गर्ने निबन्धकारको रूपमा पनि उनलाई लिन सकिन्छ । हाँस्य व्यङ्ग्य निबन्धकारको हाराहारिमा निबन्धकार कुँवरलाई उभ्याउन सकिन्छ । छुट्टै निबन्धात्मक पुस्तकाकार कृति प्रकाशित नभए पनि विभिन्न पत्रपत्रिकामा उनका निबन्धहरू छरिएका छन् । विषयको प्रतिपादित क्षमता उनमा पर्याप्त देखिन्छ । निबन्धलाई आत्मालाप ठान्ने कुँवर आत्मपरक निबन्ध स्रष्टा देवकोटाले जस्तै निबन्धलाई टेबल गफ मान्छन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) । कुँवरले जे जति निबन्धात्मक रचना नेपाली निबन्धलाई दिए त्यसको मूल्याङ्कन उल्लेखनीय रहेको छ । त्यसैले उनको निबन्धकार व्यक्तित्व उल्लेखनीय एवम् प्रभावकारी देखिन्छ ।

(घ) समालोचक व्यक्तित्व

गोविन्दबहादुर कुँवरलाई समालोचक व्यक्तित्वका रूपमा पनि चिन्न सकिन्छ । हुन त उनका समालोचनात्मक पुस्तकाकार कृतिहरू छैनन् । केही कृतिहरूको भूमिका

लेखनले समीक्षात्मक व्यक्तित्वको परिचय दिएको पाइन्छ । निष्पक्ष समालोचनाले स्रष्टालाई हौसला सुझाव तथा प्रेरणा प्रदान गर्दछ भन्ने मान्यता राख्ने कुँवरले खोज अन्वेषणात्मक समालोचनामा विशेष जोड दिएको पाइन्छ (पूर्ववत्) । सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक समालोचनाका आकाङ्क्षी कुँवर खोज तथा अन्वेषणपरक समालोचना लेखन परम्परामा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ । श्री कृष्ण न्यौपानेको सामाजिक काव्य छलीको भूमिका र लमजुङ साहित्यिक गतिविधि नामक लेखमा उनको समीक्षक तथा समालोचनात्मक मूल्य प्राप्त गर्न सकिन्छ । लोकगीत एक चर्चा भाषासेवी साहिला गुरु, साथै भेडीखर्के साहिँलासँग केही क्षण, सन्दर्भमा दूध पोखरी र केही कुरा कृति लेखमा उनको समालोचकीय व्यक्तित्व स्पष्ट रूपमा आएको छ । यसरी उनले दुईचार कृतिको भूमिका लेखन समीक्षा बाहेक केही लेखेको पाइँदैन ।

(ङ) सम्पादक व्यक्तित्व

गण्डकी अञ्चल लमजुङ जिल्लाको भाषा साहित्य कला संस्कृति एवम् ज्ञानविज्ञानको सामूहिक उत्थानका लागि सङ्गठित संस्था दूधपोखरी प्रतिभा परिवार (२०४३) को स्थापना भएको थियो । लमजुङका विभिन्न भेगमा मोती, लेखनाथ, लक्ष्मी जयन्तीका साथै दिवङ्गत साहित्यकारहरूको स्मृतिसभा, कवि गोष्ठी, विज्ञानकला प्रदर्शनी, साहित्यिक सम्मेलन गरी साहित्यिक जागरण ल्याउने उद्देश्यले स्थापना गरिएको दूध पोखरी प्रतिभा परिवारका कुँवर संस्थापक अध्यक्ष हुन । उनले यसको नेतृत्व २०६३ साल सम्म गरेका थिए (मिश्र, २०५०: २०६-२०७) । त्यसै संस्थासँगै आबद्ध रहेर कवि कुँवरले लमजुङको प्रतिनिधि कविता सँगालो **दूधपोखरी कविता** सँगालो (२०४४) नामक पत्रिका सम्पादन गरेर आफ्नो सम्पादकीय व्यक्तित्वको परिचय दिएका छन् । समकालीन ५१ वटा कविताहरू सङ्कलन गरिएको दूधपोखरी पत्रिकालाई सम्पादक कुँवरले लामो समयसम्म डोऱ्याएको पाइँदैन । तर पनि यस पत्रिकाद्वारा लमजुङको साहित्य अनुरागी तथा साधकहरूलाई जे जति प्रेरणा प्रदान गऱ्यो त्यो प्रशंसनीय रहेको देखिन्छ ।

(च) गजलकार व्यक्तित्व

गोविन्दबहादुर कुँवर कवि मात्र नभएर गजलकार पनि हुन् । उनका पुस्तकाकार कृतिका रूपमा कुनै गजलसङ्ग्रह प्रकाशित नभए पनि **अन्तरङ्ग, काँचुली, नव प्रतिबिम्ब**

आदि पत्रपत्रिकाहरूमा गजलहरू प्रकाशित भएका छन् । सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक गजल लेख्ने कुँवरका गजलहरू प्रेमप्रणयमूलक, व्यङ्ग्यात्मक, बालमनोरञ्जनात्मक रहेका छन् । यी फुटकर गजलहरूले उनलाई गजलकार व्यक्तित्वको रूपमा परिचित गराएका छन् ।

३.२.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

(क) समाजसेवी व्यक्तित्व

कवि गोविन्दबहादुर कुंवर नेपाली भाषा साहित्यसेवीका साथै समाजसेवी पनि हुन् । आफ्नो क्षमता अनुसार समाजका विविध पक्षमा समयसमयमा सरसहयोग गर्दै आएका तथ्यहरू यथेष्ट भेटिन्छन् । उनी व्यक्तिगत स्वार्थ साधनामा भन्दा सामाजिक स्वार्थतर्फ बढी उन्मुख देखिन्छन् । दूधपोखरी प्रतिभा परिवार साहित्यिक संस्था स्थापना गरेर र समाजमा खानेपानी तथा वातावरण र सामाजिक उन्नयनका लागि दिएको योगदानबाट उनमा सामाजिक सेवाको भाव प्रबल रहेको बुझिन्छ । विद्यालय तथा सामाजिक कार्यमा बढी चिन्तित हुने कुँवरले घर व्यवहारमा त्यति चासो देखाएको पाइँदैन (गीता कुँवर, पूर्ववत्) । भाषा साहित्य तथा शिक्षाका क्षेत्रमा कवि कुँवरको योगदान महत्त्वपूर्ण रहिआएको छ भने समाजमा कवि कुँवरको व्यक्तित्व सहयोगी र सरल देखापर्दछ (शर्मा, २०५५, ८-११) । ए. आई नेपाल समूह २७ सल्लाहकार **सुनगाभा द्वैमासिक**, ल, यु. सा. समाज, **नवप्रतिबिम्ब**, जस्ता संस्थाका सल्लाहकार, भक्तिपूर्व **विद्यार्थी समाज, मर्स्याङ्दी हवाइ पत्रिका** संरक्षक र **दूधपोखरी प्रतिभा** परिवारका संस्थापक अध्यक्ष जस्ता पद एवम् संघ संस्थामा आबद्ध भएर समाजसेवी व्यक्तित्वको परिचय दिएका छन् ।

(ख) राष्ट्रभक्त व्यक्तित्व

कवि कुंवर राष्ट्रभक्त र स्वतन्त्रताका पुजारी हुन । आफ्नो देश जाति भाषा संस्कृति साथै वीर बहादुर पुर्खाहरूप्रति उनको ठूलो आदर तथा सम्मान भाव रहेको पाइन्छ । कुँवर जस्तो सुकै अप्ठ्यारो परे पनि राष्ट्रप्रेमको आस्थाले भरिएको साझा फुलबारी निर्माण गर्न सबैलाई आह्वान गर्दछन् (तिमल्सेना, २०५९ : ८९) । उनले आफ्ना कविताको माध्यमबाट नेपालप्रतिको आफ्नो प्रेममय आस्थालाई स्पष्ट ढङ्गले अभिव्यक्त गरेका छन् जसबाट उनलाई राष्ट्रभक्तको संज्ञा दिन सकिन्छ ।

(ग) शिक्षक तथा प्रशासक व्यक्तित्व

गोविन्दबहादुर कुँवर वि.सं २०३० मा २२ वर्षको उमेरदेखि भक्ति नमुना मा.वि. (हाल उच्च मा.वि.) मा प्रधानाध्यापक भएर ३८ वर्षसम्म काम गरी वि.सं २०६६ मा स्वेच्छिक अवकाश लिएका छन् । एउटै विद्यालयमा लामो समयसम्म एउटै पदमा रहेर काम गरी आफ्नो कार्यकुशलता र शिक्षण कलाको प्रभावकारिताको परिचय दिएका छन् । कुँवर कुशल प्रशासक हुन (शिक्षक हुमबहादुर कार्कीसँगको अन्तर्वार्ता) मनोवैज्ञानिक ढङ्गबाट प्रशासन चलाउने उनको कला अनुकरणीय देखिन्छ । लमजुङका शैक्षिक जागरण अभियानमा संलग्न कुँवर शैक्षिक तथा साहित्यिक उत्थानका निम्ति पनि निरन्तर लागिरहने क्रियाशील व्यक्तित्व हुन । ३८ वर्ष लामो शिक्षण सेवा अवधिभित्र उनी आफूले गरेको अध्यापन तथा प्रशासनिक शैक्षिक गतिविधि सन्तोषजनक देखिन्छ । शिक्षण पेसालाई उत्तरदायी र गहन जिम्मेवारपूर्ण पवित्र पेसा ठान्ने कुँवर शिक्षक सधैँ कर्मनिष्ठ हुनुपर्छ भन्ने विचार राख्छन् ।

(घ) राजनीतिक व्यक्तित्व

गोविन्दबहादुर कुँवर राजनीतिक रूपमा त्यति धेरै सक्रिय भएको पाइँदैन । उनले जनताको सेवा गर्ने प्रमुख प्रभावकारी माध्यम राजनीति हो भन्दै राजनीतिलाई आदर्श मान्छेसँग तुलना गर्दछन् । मौन राजनीति गर्ने कुँवर प्रजातन्त्रको पक्षमा सदैव आफूलाई समर्पित गर्दछन् । साहित्यमा प्रगतिशीलताको झझल्को देखिए पनि कुनै राजनीतिक कट्टरतावादबाट टाढा रहेका छन् । उनी वामपन्थी विचार धाराबाट ग्रस्त छन् (पहाडी, २०५६ : ४५) । लेखकहरू क्रान्तिकारी हुनु स्वभाविक भए पनि कुनै पनि पार्टीको झण्डा उनले बोकेका छैनन् । हालसम्म उनको राजनीतिक धरातललाई कसैले पनि खुट्याउन सकेको देखिँदैन (अधिकारी, पूर्ववत्) ।

(ङ) अभिप्रेरक व्यक्तित्व

गोविन्दबहादुर कुँवरले आफूमात्र स्रष्टा र सम्पादक नभई आफ्ना समकालीन एवम् उत्तरवर्ती साधकलाई पनि उत्तिकै हौसला र प्रेरणा दिने काम गरेका छन् । शैक्षिक क्षेत्रमा मात्र होइन साहित्यको उत्थानमा पनि विशेष योगदान पुर्‍याएका छन् । कुँवर आफूमात्र होइन लमजुङको परिवेशलाई नै साहित्य निर्झरीको मधुरसद्वारा शीलत बनाउन **दूधपोखरी प्रतिभा परिवार** (२०४३) जस्तो साहित्यिक समाजको

स्थापनार्थ महत्त्वपूर्ण कार्य गर्दै आएको देखिन्छ (शर्मा, पूर्ववत्) । लमजुङमा साहित्यिक गोष्ठी देखि लिएर समाजसेवाको कार्यमा नवपुस्ताका युवाहरूलाई संलग्न गराउन उनी यथाशक्य लागि परेका छन् (प्रकट पंगेनीसँगको अन्तर्वाता अनुसार) । आफूले कविता लेखेर, छापेर मात्र होइन धेरै लेखकहरूलाई क्रियाशील हुन पाउने साहित्यिक परिदृश्यमा चर्चा गर्न लायकको योगदान गरेको पाइन्छ (तिम्सिना,पूर्ववत्) । कुँवर लमजुङको सिङ्गो साहित्यिक स्रष्टा हुन जसबाट नवपुस्ताले धेरै कुरा सिक्न सक्छन् (प्रकट पंगेनी पूर्ववत्) । यसरी लमजुङको सिङ्गो साहित्यलाई जीवन दिने कुँवर एक साहित्य साधक मात्र नभएर अभिप्रेरक व्यक्तित्व पनि हुन भन्न सकिन्छ ।

३.२.३ जीवनी, व्यक्तित्व र लेखनका बीच अन्तःसम्बन्ध

गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनलाई हेर्दा उनको विगत धेरै सङ्घर्षमय देखिन्छ । ठूलो परिवारमा जन्मिएकाले आर्थिक अवस्था जटिल देखिए पनि घर परिवारको माया स्नेह भने उनले पाएको देखिन्छ । अक्षर चिन्ने काम घरमा नै गरेका कुँवर सर्वोदय मा.वि. दुराडाँडाबाट एस.एल.सी. र गृहजिल्लामा नै रहेको इन्टरकलेजबाट प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरी काठमाडौंको श्री शिक्षा महाविद्यालय कीर्तिपुरबाट स्नातक तह उत्तीर्ण गरेका थिए । आर्थिक अवस्था जे जस्तो भए पनि शिक्षाप्रतिको लगनशीलता र मिहिनेतका कारणले यसमा सफलता प्राप्त गरेको देखिन्छ । स्कुले जीवनदेखि नै विद्यालयमा हुने अतिरिक्त क्रियाकलापमा भाग लिने गरेका थिए । उनले २०३० सालमा **सिपाही** पत्रिकामा **मेरो देश** शीर्षक कविता प्रकाशन गरेर औपचारिक रूपमा साहित्य लेखन आरम्भ गरेका थिए । त्यसपछि क्रमशः विभिन्न पत्रपत्रिकामा फुटकर रचना प्रकाशन गरेर आफ्नो लेखन कार्यलाई अगाडि बढाएका छन् । हालसम्म उनका ३ वटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित छन् ।

कुँवरलाई विभिन्न व्यक्तिको रूपमा चिनिए पनि मुख्य रूपमा उनलाई कवि भन्न सकिन्छ । उनका अन्य रचनाहरू अध्ययन गर्दा आंशिक रूपमा गजलकार कथाकार, निबन्धकार पनि भन्न सकिन्छ । अन्य विधामा भन्दा कविता विधामा सफल भएको देखिन्छ । आफ्नो लेखनको आरम्भ कविताबाट नै गरेका र ३ वटा पुस्तकारका कृतिहरू पनि प्रकाशन गरेकाले उनलाई कवि भन्न सकिन्छ । उनका कविताहरूमा नेपाली समाजमा व्याप्त शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार नेताहरूको दुष्चरित्रता, गरिबी, अशिक्षा जस्ता समस्याहरू विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । साथै बालमनोवैज्ञानिक र तत्कालीन विश्व राजनीतिक परिवेशलाई पनि विषयवस्तु बनाइएको पाइन्छ । बाल्यकाल सामान्यस्तरमा बिताएर शिक्षा आर्जन गरी शिक्षण पेसामा संलग्न रहेर पनि निरन्तर साहित्य सिर्जनामा लागिरहेका छन् ।

पारिवारिक जीवन,जागिरे जीवनका बाबजुद पनि साहित्य सिर्जनामा निरन्तरता दिइरहेको देखिन्छ ।

३.३ निष्कर्ष

गोविन्दबहादुर कुँवरको बाह्य व्यक्तित्व जति आकर्षक छ । आन्तरिक व्यक्तित्व पनि बौद्धिक र साहित्यका लागि उर्वर रहेको छ । कुँवरले नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा ठूलो योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ । वि.सं. २०३० सालमा **सिपाही** पत्रिकामा **मेरो देश** शीर्षकको कविता प्रकाशन गरेर नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका कुँवरका हालसम्म **समयका पदचापहरू** (२०४७), **मौन आवाजहरू** (२०४८), **तातेताते** (२०५८) गरी ४ वटा पुस्तकाकारका कवितासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । झण्डै तीन दशक नेपाली साहित्यको भण्डारमा साहित्यिकयात्रा गरी सकेका कुँवर अझै पनि साहित्य विधामा लागिरहेका छन् । उनका अन्य कृतिहरू प्रकाशोन्मुख रहेका छन् । सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक रचनामा जोडदिने कुँवरका रचनाहरूमा बौद्धिकता कल्पनाशीलता मनोरञ्जजनात्मकता, व्यङ्ग्यात्मकता, रूपविधान सरल र सरस भाषा शैलीको प्रयोग उनका भएको पाइन्छ । त्यसैले यी उनका साहित्यिक विशेषता रहेका छन् ।

कुँवरको व्यक्तित्व बहुमुखी रहेको छ । मूलतः उनी कवि हुन् । यसका अलावा उनी कथाकार, निबन्धकार, गजलकार, सम्पादक, समालोचकको रूपमा पनि उनले ख्याति कमाइसकेका छन् । उनका व्यक्तित्वका मुख्यतः दुई पाटाहरू भेटिन्छन् । साहित्यिक व्यक्तित्व र साहित्येतर व्यक्तित्व । साहित्यिक व्यक्तित्वमा कवि, कथाकार, निबन्धकार, गजलकार सम्पादक, मुख्य छन् । साहित्येतर व्यक्तित्वमा प्रधानाध्यापक, शिक्षक, सामाजिक अभिप्रेरक, राष्ट्रप्रेमी नै मुख्य रूपमा रहेको देखिन्छ । तत्कालीन अवस्थामा दुवै व्यक्तित्व समान रूपमा अगाडि बढेको भए पनि कविको जीवनयात्राका क्रममा कवि, शिक्षक, समाजसेवी, व्यक्तित्व तुलनात्मक रूपमा उच्च हुँदै गएको देखिन्छ । तर पनि हाल उनी कवि निबन्धकार, समाजसेवी व्यक्तित्व हुन भन्ने कुरा उक्त तथ्यबाट उद्घाटित हुन्छ । यसरी समग्रमा कुँवर बहुमुखी व्यक्तित्वका धनी देखिन्छन् ।

परिच्छेद चार

गोविन्दबहादुर कुँवरको कृतित्वको अध्ययन

४.१ साहित्यकार गोविन्दबहादुर कुँवरको साहित्यिकयात्रा

गोविन्दबहादुर कुँवरको साहित्यिक यात्रा वि.सं २०३० बाट सुरु भएको देखिन्छ । २०३० सालमा **सिपाही** पत्रिकामा **मेरो देश** शीर्षकको कविता प्रकाशन गरेर कविता लेखन यात्राको आरम्भ भएको देखिन्छ । यसभन्दा पहिलादेखि नै कविता लेखन कार्य गरेको भए पनि प्रकाशनका हिसाबले पहिलो रचना **मेरो देश** नै हो । झण्डै ४ दशकदेखि निरन्तर कविता रचना गर्दै आएका छन् । उनका **समयका पदचापहरू** (२०४७) **मौन आवाजहरू** (२०४८) कवितासङ्ग्रह र **तातेताते** (२०५८) बालकवितासङ्ग्रह गरी ३ वटा पुस्तकाकार कृति र २ दर्जन जति फुटकर रचनाहरू प्रकाशित छन् । यसका साथै उनले गद्यविधामा पनि कलम चलाएका छन् । यहाँ उनका कृतिको विशेषता प्रवृत्ति र विधागत विविधतालाई मुख्य आधार र समयलाई सहायक आधार मानी चरण विभाजन निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) पूर्वार्द्ध चरण (२०३०- २०४८)

(ख) उत्तरार्द्ध चरण (२०४९- हालसम्म)

(क) पूर्वार्द्ध चरण (२०३०- २०४८)

गोविन्दबहादुर कुँवरको साहित्यिक यात्रा प्रारम्भदेखि दोस्रो कृति **मौन आवाजहरू** (२०४८) कवितासङ्ग्रह प्रकाशन पूर्वको समयलाई पूर्वार्द्ध चरण मानिएको छ । यस चरणमा उनको फुटकर कविताहरू रचनाका साथै २ पुस्ताकाकार कृति प्रकाशित छन् । यसलाई २ चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ । आभ्यासिक चरण र उर्वरचरण ।

(अ) आभ्यासिक चरण

विद्यालयीय जीवनदेखि नै कविता कोर्न थालेका कुँवरले विद्यालय र विश्वविद्यालयमा हुने प्रतिस्पर्धात्मक कविता वाचन प्रतियोगितामा भाग लिएको भए पनि औपचारिक रूपमा साहित्य क्षेत्रमा भने २०३० सालमा देखापरेका हुन् । वि.सं २०३० देखि २०४० सम्मको समय साहित्यको आभ्यासिक कालको रूपमा रहेको छ ।

यस कालमा उनको कुनै पुस्तकाकार कृति प्रकाशित भेटिँदैन । विभिन्न साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरूमा फुटकर रूपमा प्रकाशित भेटिन्छन् । यस चरणमा प्रकाशित रचनाहरूमा **फू: एउटा गाउँ, इतिहासले नलेखोस्, पर्खालहरू, मण्डेला** आदि रहेका छन् । यस चरणमा उनले रचना गरेका अन्य रचनाहरू पाण्डुलिपिमै सीमित भेटिन्छन् । यी रचनाहरूमा देशभक्तिको भावना प्रवल रूपमा रहेको पाइन्छ । यस अवधिका अन्य रचनाहरू फुटकर रूपमा प्रकाशित छन् । त्यसैले यो उनको लेखनतर्फको अग्रसरता र आभ्यासिक चरण हो ।

(आ) **उर्वरकाल**

गोविन्दबहादुर कुँवरले यस चरणमा व्यक्ति चर्चा, संस्कृति भाषा, व्यङ्ग्य आदि भाव भएका कविताबाट आफ्नो लेखनलाई अगाडि बढाएका छन् । फुटकर रूपमा कविता, गजल, बालगीत आदि लेखनका साथै **समयका पदचापहरू** (२०४७) र **मौन आवाजहरू** (२०४८) कवितासङ्ग्रह पुस्तकाकार कृतिहरू प्रवाशित छन् । यस चरणका कुँवरका कृतिहरूमा राष्ट्रिय भावना जनआन्दोलनका आक्रोश तथा पीडाका स्वरहरू उरालिएको पाइन्छ । साहित्यिक मूल्य र मान्यताका दृष्टिले भने कुँवरका कविताहरू कलापक्षमा भन्दा भाव पक्षमा सबल देखिन्छन् । उनका यस चरणका कविताहरूमा कोमलता र हार्दिकता पाइनुका साथै मानवतावादी विचारहरू पोखिएको पाइन्छ । रुढिग्रस्त संस्कार र कृत्रिमताले भरिएको आजको समाजप्रति असन्तुष्टि व्यक्त गर्दै भविष्यप्रति आशावादी रहनु पनि उनको कवितात्मक प्रवृत्ति रहेको छ । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रसम्ममा तत्कालीन अवस्थाका कथाव्यथा समेट्न सफल उनका कविताहरू यस कालमा सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दुवै रूपमा अत्यन्त उर्वर देखिन्छन् । यस चरणका उनका अन्य प्रवृत्तिहरूमा समसामयिक यथार्थलाई समेट्नु, आत्मानुभूतिले खारिएका हृदयस्पर्शी रचना सिर्जना गर्नु र जीवन सम्बन्धी सम्बेदनशीलतालाई व्यक्त गर्नु रहेके देखिन्छ ।

यस कालमा उनले कवितामात्र नभई कथा विधामा पनि कलम चलाएको देखिन्छ । यस चरणमा लेखिएका कथाहरूमा **बाथ र माकुरो , हार्दिकता, औसत, हरूवा धारो** लघुकथा पर्दछन् । लघु आकारका कथाहरू हृदयस्पर्शी, मर्मस्पर्शी रहेका छन् । यसै चरणमा उनी गजल लेखनप्रति पनि मोडिएका छन् । **अन्तरङ्ग साहित्यिक** पत्रिकामा

प्रकाशित उनका गजलहरूले नीतिचेतना तथा शृङ्गारिक भावहरू प्रकट गरेका छन् । त्यस्तै निबन्ध लेखन कार्यारम्भ पनि यसै चरणको अर्को विशेषता हो । पाण्डुलिपिमा नै सीमित उनका निबन्धात्मक लेख रचनाले यस चरणमा आंशिक सफलता पाएको देखिन्छ । यसरी साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएका गोविन्दबहादुर कुँवरको द्वितीय चरणमा विधागत विविधता पाइन्छ । समसामयिकता प्रस्तुत यस चरणका अधिकांश रचनाहरूका साझा विशेषता हुन् । कविताहरूले कृतिगत स्वरूप प्राप्त गर्नु, गीत, गजल, मुक्तक र अन्य कथा, निबन्ध गद्यविधामा फुटकर रचनाहरू प्रकाशित हुने अवसर पाउनु जस्ता कारणले यस चरणलाई उर्वरकाल मान्न सकिन्छ ।

(ख) उत्तरार्द्ध चरण (२०४९- हालसम्म)

गोविन्दबहादुर कुँवर उत्तरार्द्ध चरणमा बालसाहित्यतर्फ आकृष्ट भएको पाइन्छ । आफ्नो प्रौढ मस्तिष्क मार्फत बालसंसार नवीन जीवनबोध गराउन सशक्त उनका बाल अभिव्यक्तिहरूको प्रस्तुति नै यस चरणको मूल अभिव्यक्ति हो । उनका यसचरणका कविताहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रह (२०५८) हो । पद्यविधामा मात्र नभएर गद्यविधामा पनि उनको यो चरण उल्लेखनीय देखिन्छ । अन्तरङ्ग साप्ताहिक पत्रिकामा स्तम्भलेख **डेब्रे कुना** शीर्षकबाट झण्डै तीन दर्जन आत्मपरक निबन्धहरू प्रकाशित छन् । समसामयिक सामाजिक, राजनीतिक विकृति विसङ्गतिप्रति चोटिलो प्रहार गरी रचना गरिएका निबन्धहरूमा लेखकका वैयक्तिक अनुभूतिहरू प्रकट भएको पाइन्छ । पूर्वार्द्धमा भन्दा उत्तरार्द्धमा उनको निबन्ध लेखन उर्वर देखिन्छ । **घर सल्लाह बाघ, जमेको ढुङ्गा हुँ म, कागज, एउटा कविता लेख्नु थियो, आस्थाको दियो बोलिरह्यो, विदाई, ज्ञानेन्द्रशाह र म, भरतपुर, किशोर गजल** जस्ता फुटकर रचना यस चरणमा प्रकाशित छन् । पूर्वार्द्धमा भन्दा उत्तरार्द्धमा सामाजिक र राजनीतिक धरातलमा रहेर पनि जीवनवादी सोच भएका कविताहरू प्रस्तुत गर्नु यस चरणको उपलब्धि मान्न सकिन्छ । यसरी गद्य पद्य दुवै विधामा उत्तिकै सशक्त रूपमा देखा पर्नु यस चरणको महत्त्वपूर्ण उपलब्धि मान्न सकिन्छ ।

यसरी कुँवरका पूर्वार्द्धका कविताहरूमा सामाजिक कुरीति, कुप्रथा, राष्ट्रभक्ति राजनीतिक विसङ्गति नेपाली समाजमा विद्यमान गरिबी बेरोजगारी समस्या, प्रेम प्रणय जस्ता प्रवृत्ति पाइन्छन् । उत्तरार्द्धमा उनी बाल साहित्यतर्फ बालमनोरञ्जनात्मक,

शिक्षामूलक कविताका साथै पूर्वार्द्ध चरणका प्रवृत्तिहरूलाई पनि निरन्तरता दिएको पाइन्छ । यसै गरी **डेब्रेकुना** स्तम्भ लेख मार्फत आत्मपरक निबन्धमार्फत सामाजिक विकृति विसङ्गतिप्रति तीव्र चोटिलो प्रहार जस्ता कुरालाई विषयवस्तु बनाएकोले तिनैलाई यिनका विशेषता मान्न सकिन्छ ।

४.२ कविता सिद्धान्त र गोविन्दबहादुर कुँवरका कविताहरूको विश्लेषण

गोविन्दबहादुर कुँवर विशेषतः कवि हुन् । उनका **समयका पदचापहरू, मौन आवाजहरू, तातेताते** ३ वटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । त्यसैले उनी कवि हुन् । त्यसैले यस शोधपत्रमा कविता सम्बन्धी सैद्धान्तिक पक्षको पनि सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

कविता साहित्यको एक विधागत भेद हो । कविताको विधागत स्वरूप अपेक्षाकृत स्पष्ट रूपमा चिनिन सक्छ । साहित्य भाषिक कला हो । यो वाङ्मयको रागात्मक र सौन्दर्यपरक शाखा हो , यो भाषिक प्रयोग क्षेत्रको व्यावहारिक र बौद्धिक प्रयोजनभन्दा भिन्न सौन्दर्यात्मक प्रयोजन मुख्य भएको भाव प्रधान प्रयोग स्थल हो (त्रिपाठी, २०६० :५-१५) । यस परिप्रेक्षमा कविता लयात्मक भाषिक लयका रूपमा चिनिन्छ । यो सौन्दर्यपरक लयात्मक भाषिक अभिव्यक्तिको वाङ्मय पनि हो । कवितालाई यसकै विधागत सन्दर्भमा चिनाउँदा चाहिँ यो साहित्यको लयात्मक वैशिष्ट्य भएको गद्येतर भेद हो (ऐजन) । कविताका विभिन्न उपविधाका सन्दर्भमा आख्यानीकरण र नाटकीकरणको सम्भावना भूमिकालाई दृष्टिगत गर्दा साहित्यको आख्यान र नाटकजस्ता विधासँगका तुलनाले पनि कवितालाई पुष्ट्याउन सकिन्छ । कथा र उपन्यासमा आख्यान वा जीवनजगत्को कथन मुख्य रूपमा रहेको हुन्छ भने कवितामा अन्तराख्यानको वा मानवीय अनुभवको लयात्मक कथनको विशिष्ट विधिमा नै रहेको हुन्छ (ऐजन) । विधागत निजत्वका आधारमा पनि आख्यान र नाटकको सिद्धि जीवनजगत्लाई आख्यानीकृत र नाटकीकृत गर्ने कुरामा आधारित हुन्छ भने कविताको मूल साध्य चाहिँ जीवनजगत्को लयात्मक भाव विधा कै कौशलताको सिद्धितिर उन्मुख भएको हुन्छ ।

४.२.१ कविताको परिभाषा

कविता साहित्यका विभिन्न विधामध्येको महत्त्वपूर्ण विधा हो । कवि मूल शब्दमा 'ता' प्रत्यय लागेर निष्पन्न कविता शब्दले कविको गुण वा कविको धर्म भन्ने बुझाउँछ । विद्वान्हरूले कवि शब्दको व्युत्पत्ति 'कवि' धातुमा 'इ' प्रत्यय लागेर बनेको मानेका छन् । यस अर्थमा कवि शब्दको अर्थ वर्णन गर्ने वा सुमधुर स्वरमा गाउने भन्ने हुन्छ (चापागाई, २०५१ : १३) । पूर्वीय वर्गीकरणमा श्रव्य र दृश्य गरी साहित्यलाई मूलतः दुई भागमा बाँडी श्रव्य वर्गभित्र पर्ने वर्गलाई नै कविताको रूपमा सम्मान गरिएको पाइन्छ । पाश्चात्य जगत्मा भने गद्य कविताको जन्म भएपछि सामान्य गद्यभन्दा बढी कविताधर्मी गद्य कविता समेतको समष्टि नै कविता भएको देखिन्छ ।

मूलतः संस्कृत काव्यपरम्परामा छन्दोबद्ध रचनालाई मात्र कविता मानी छन्दलाई नै कविताको आधारभूत पहिचान मानिएको पाइन्छ । समयक्रममा यस साँघुरो मान्यताप्रति कविता जगत्ले पनि फराकिलो आकाश प्राप्त गरी कविताले मुक्त छन्दसम्म पखेटा फटफटाई गद्यकविताको प्रचलन र प्रियता दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको छ । आजको सन्दर्भमा कविता भन्नाले पद्य कविता र गद्यकविता दुवै थरी कविता बुझिन्छ ।

४.२.३ कविता सम्बन्धी पूर्वीय मान्यता

यहाँ पूर्वीय परिभाषा भनेर प्राचीनकालका संस्कृतका काव्यचार्यहरूले काव्य कविताका सम्बन्धमा व्यक्त गरेका सूत्रात्मक विचारहरूलाई लिइएको छ । उनीहरूले कविता शब्दलाई भन्दा बढी काव्य शब्दलाई महत्त्व दिएका छन् । त्यस समयमा काव्य शब्द कविता र काव्यसँग मात्र सम्बन्धित नरही साहित्यकै पर्यायवाचीका रूपमा प्रयोग गरिन्थ्यो । कविता तथा काव्य दुवै शब्द 'ता' तथा 'य' प्रत्यय लागेर निष्पन्न भएका हुन् (ऐजन) । जे होस् कविता/काव्यको पूर्वीय मान्यताका बारेमा अध्ययन गर्दा हामी संस्कृत वाङ्मयको प्राचीनकाल वैदिक कालसम्म पुग्नु अनिवार्य नै हुन्छ ।

वैदिक वाङ्मयमा कविलाई सर्वज्ञ, र सर्वद्रष्टाका रूपमा लिइएको छ र मनीषी परिभू एवम् स्वयम्भू भनिएको छ (वर्मा १९८५): १९३) । यसमा मनिषीलाई विद्वान् परिभूलाई चारैतिरबाट घेर्ने र स्वयम्भूलाई आफै उत्पन्न भएको अर्थमा लिइएको

पाइन्छ । सङ्क्षेपमा कविको उल्लेख विद्वान् व्यापक र स्वतः सिद्धको रूपमा भएको देखिन्छ । अर्को शब्दमा परिभूलाई अनुभूति र दृष्टिको क्षेत्रमा समेट्ने भोक्ता र द्रष्टाको रूपमा, त्यस्तै स्वयम्भूलाई आफैमा सम्पूर्ण र सर्वज्ञको अर्थमा लिन सकिन्छ । यसै कारणले गर्दा वैदिक साहित्यमा कवि, द्रष्टा र ऋषिलाई समानार्थी शब्दको रूपमा व्यवहार गरिएको पाइन्छ । यस्तै गीतामा कविलाई ब्रह्माको रूपमा लिइएको पाइन्छ (थापा, २०५० : ३३-३४) । यसरी कविलाई सर्वज्ञ र सर्वद्रष्टाको रूपमा लिइएको पाइन्छ । यस्ता कविको रचनालाई कविताको संज्ञा विभिन्न आचार्यहरूले दिएका छन् । काव्य शब्दको अर्थ सङ्कुचन भएर आज खण्डकाव्य र महाकाव्यको तात्पर्यमा मात्र सीमित भए तापनि यिनैका तात्त्विक संरचनाअन्तर्गत रचित लघु एवम् लघुतम रूप कविताको सम्बन्धमा पूर्व श्रुति, स्मृति, वेद, उपनिषद्, पुराण हुँदै विभिन्न चिन्तनको दीर्घ परम्परा आजसम्म नै आइपुगेको पाइन्छ । यसै क्रममा रस, ध्वनि, अलङ्कार रीति, कल्पना, शैली आदि भावगत शिल्पगत अन्तर्बाह्य पक्ष पक्षान्तर र तिनसँग सम्बन्धित परिभाषा स्वरूप आदिसँग सम्बन्धित चिन्तन प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ (ऐजन : ३५) । यसरी पूर्वमा ऋग्वेद लिपिबद्ध भइसकेपछि कविताले क्रमशः विकासका चरणहरू पार गर्ने क्रममा गायत्री, त्रिष्टुप, अनुष्टुप आदि वैदिक छन्दहरू र गद्यलयगत आङ्गिक तथा स्तुति, दर्शन, प्रार्थना र संस्कारगत आत्मिक अनुष्ठानका विषयगत मान्यतालाई आत्मसात गरिसकेपछि विस्तारै पछि गएर रस अलङ्कार आदि मान्यताहरू आउन थालेका देखिन्छन् ।

समयको प्रवाहसँगै कविताका मूल्य मान्यता र प्रवृत्तिमा आंशिक भिन्नता देखिन थाल्छन् । सामान्य प्रचलनको र कविताको भाषामा भएको भिन्नता छुट्याउन र कविता र यसका विविध आङ्गिक एवम् आत्मिक पक्षका आधारमा यसको परिचय गराउने क्रममा यस क्षेत्रमा संलग्न विभिन्न स्रष्टा एवम् द्रष्टा विद्वान्हरूले विभिन्न चिन्तन र परिभाषा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । संस्कृत काव्यजगतको जेठा काव्यचार्य भरतमुनिदेखि आचार्य जगन्नाथसम्मको लामो शृङ्खला नै पूर्वीय काव्य जगत्मा जुटेको पाइन्छ । काव्य हेतु तथा प्रयोजनका साथै युगानुकूल रुचि र प्रयोगमा देखिएका भिन्नता बमोजिम नै कवितालाई विभिन्न विद्वान्हरूले विभिन्न किसिमले चिनाउने प्रयास गरेको पाइन्छ ।

कविताको सर्वसम्मत परिभाषा गर्नु कठिन कार्य हो । मानवमनका जीवन्त जीवनशैली र सोही बमोजिम व्यक्तिको रुचि र प्रवृत्ति सधैँ एकै प्रकारको नरहे जस्तै कविताका स्वरूप र तात्विक संरचनामा पनि युगानुकूल परिवर्तन हुँदै आएको पाइन्छ । कवितात्मक मूल्य र मान्यतामा आंशिक रूपमै भए पनि श्रुतिकाल वा पुराणकालको भन्दा भिन्न दृष्टिकोण प्रस्तुत हुन थालेपछि छन्दमै लेखिए पनि कवितात्मक तत्त्व नभएका ज्योतिष, पुराण आदि वाङ्मयलाई कविताका कोटिमा नराखी कविताका आत्मिक तथा आधारभूत तत्त्वलाई स्पष्ट गरी यसलाई परिचय गराउन पूर्वीय विभिन्न विद्वान्हरूले आ- आफ्नै किसिमका परिभाषाहरू प्रस्तुत गरेका छन् । अग्निपुराण- अलङ्कार र गुणले युक्त दोषहरू भएको र सङ्क्षेपमा व्यक्त गरिएको पदावलीलाई कविता भनिन्छ (बर्मा पूर्ववत्) ।

भामह शब्द र अर्थ संयुक्त रूप नै काव्य हुन् ।

दण्डी - इष्ट अर्थ संयुक्त रूप नै काव्य हुन् ।

वामन काव्यको आत्मा रीति हो (रीतिरात्मा काव्यस्य)

आनन्दबर्द्धन- काव्यको आत्मा ध्वनि हो ।

मम्मट - दोष रहित गुणसहित शब्दार्थ काव्य हो ।

विश्वनाथ - रसिलो वाक्य नै काव्य हो । (वाक्य रसात्मकं काव्यम्)

जगन्नाथ- रमणीय अर्थ प्रतिपादन गर्ने शब्द नै काव्य हो ।

यसरी हेर्दा आनन्दबर्द्धनले ध्वनिमा कुन्तकले वक्रोक्तिमा, क्षेमेद्रले सादृश्य वस्तुयोगमा, विश्वनाथले रसात्मक वाक्यमा, दण्डीले, इष्ट अर्थयुक्त पदावलीमा जगन्नाथले रमणीय अर्थ दिने शब्दमा, मम्मटले गुणयुक्त शब्दमा, वाणभट्टले गुण अलङ्कार रीतिमा जोड दिएको देखिन्छ । यस प्रकार रस, अलङ्कार ध्वनि, गुण, रीति आदिलाई काव्यका अपरिहार्य तत्त्वका रूपमा स्वीकारेको देखिन्छ । विद्वान्हरू आ- आफ्नो सम्प्रदायको चिन्तनमा केन्द्रित भएर परिभाषित गर्ने प्रयास गरेको पाइन्छ तापनि मूलतः पर्वीय काव्य/कविता मान्यता र परिभाषा शब्द र अर्थको सहभाव तथा हितयुक्ति भाव दुई अर्थमा नै प्रयुक्त भएको देखिन्छ ।

४.२.४ कविता सम्बन्धी पाश्चात्य मान्यता

पूर्वमा ऋग्वेदलाई जस्तै पश्चिममा होमरका इलियड र ओडेसीलाई प्रथम ग्रन्थ मानिएको पाइन्छ । कवितासम्बन्धी पाश्चात्य चिन्तनको इतिहास कोट्याउँदै जाँदा ईशापूर्व ८००- ६०० तिरका मानिने होमर र हेसियडसम्म पुग्नु पर्ने देखिन्छ । अपोलो र सूर्य देवताप्रति अर्पित महाकाव्यका सुरुका स्तोत्रमै अनुकरण सिद्धान्तको बीजाधान गरेको अनुभव हुने महाकवि होमर पनि पूर्वका वैदिक ऋचाले स्वीकारे झैँ साहित्यकारकै आन्तरिक प्रतिभालाई मूल काव्यहेतु ठान्छन् । भारतीय विद्वान् त्रिगुणायन सङ्गीतात्मकता कविताका निम्ति आवश्यक ठान्छन् र छन्दमा नबाँधिएको अभिव्यक्तिलाई अकविता हुने ठान्छन् (चापागाई, पूर्ववत् : १८) । हेसियड आनन्दका साथै नैतिक शिक्षामा जोड दिँदै कवितालाई दैवी वरदान वा प्रतिभा स्फूरण स्वीकार्दछन् (त्रिपाठी, २०४८ : ७) ।

पाश्चात्य काव्यचार्यहरूले भारतीय काव्याचार्यहरूले जस्तो काव्यको अलग सत्ता नस्वीकारिकन कला अन्तर्गत नै काव्यलाई राखेको पाइन्छ । पूर्वीय आचार्यहरूले जसरी काव्यलाई कलाभन्दा माथिलो श्रेणीमा राखेका छन् । पाश्चात्य विद्वान्हरूले काव्यलाई त्यसरी विशिष्ट सम्मान गर्न सकेका छैनन् । कलाको सम्बन्ध भौतिक जीवन विलाससँग हुन्छ भने काव्यको सम्बन्ध अभौतिक रस चेतनासँग रहन्छ । पाश्चात्य विद्वान्हरूले काव्यलाई कलालाई जस्तै अभिव्यक्तिको साधन मानेका छन् । प्लेटोको रागकालीन समाज पतनोन्मुख स्थितिमा रहेको हुनाले उनी समाजको चरित्र सुधार तथा आदर्श समाज निर्माणका निम्ति अत्यधिक आग्रह राख्ने क्रममा काव्यप्रति नकारात्मक धारणा राख्दछन् । तापनि उनी सत्यको अनुकरण प्रकृति हो भने प्रकृतिको अनुकरण काव्य हो । यस कारण काव्य अनुकरणको पनि प्रकृति हो भनेर एउटा निश्चित धारणा व्यक्त गर्दछन् । उनका शिष्य अरस्तु (एरिस्टोटल) ले पनि काव्यलाई अनुकरणकै संज्ञा दिए तापनि उनले काव्यका दोषहरूलाई मात्र स्वीकार गर्ने प्लेटोले जस्तो उपेक्षाको दृष्टिले नहेरी आदरका दृष्टिले हेरेको पाइन्छ । सर फिलिप सिडनीले काव्यलाई त्यस्तो अनुकरणात्मक कलाका रूपमा स्वीकारेको पाइन्छ जसलाई बोल्ने तस्वीरको संज्ञा दिन सकिन्छ (चापागाई, पूर्ववत्) । जोन ड्राइडन र जे.डे देनिसले काव्यलाई अनुकरण मान्ने धारणाको खण्डन गरेको पाइन्छ । उनीहरूले के भनेका छन्

भने अनुकरणको काम मस्तिष्कको हुन्छ तर हृदयको योग नभई काव्यको निर्माण हुन सक्दैन । यस सम्बन्धमा ड्राइडन पुनः भन्छन्- कविको कर्तव्य राम्ररी अनुकरण गर्नुलाई नै मान्ने हो भने पनि आत्मालाई प्रभावित पार्नु र भावनालाई जागृत गराउनु उसको सर्वोपरि उद्देश्य रहनु पर्दछ (त्रिपाठी, पूर्ववत् : १६) ।

काव्यमा अनुकरण तत्त्वलाई महत्त्व दिने पाश्चात्य विद्वान्हरूप्रति कल्पनालाई महत्त्व दिने विद्वान्हरूले काव्यसम्बन्धी अवधारणा पनि त्यत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ । सेक्सपियरका अनुसार कल्पना काव्यका रूपमा साक्षात भएर व्यूँझन्छ । कविका लेखनीले अज्ञात वस्तुलाई साकार रूपमा उपस्थित गर्दछ र अस्तित्वशून्य पदार्थलाई मूर्त रूपमा प्रस्तुत गर्दछ । शैलीका अनुसार सामान्यतः काव्यलाई कल्पनाको अभिव्यक्तिका रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ । जोन मिल्टनका अनुसार काव्य सरल, बाह्य विषयात्मक तथा उद्वाम भावनाजन्य हुनुपर्दछ । डा. जोन्सनका अनुसार काव्य छन्दोबद्ध रचना हो । उनी भन्छन् सत्य र आनन्दको मिश्रित कला नै कविता हो जसमा बुद्धिका सहायताका निमित्त कल्पनाको प्रयोग गरिन्छ (ऐजन) वर्डस्वर्थका अनुसार शान्तिका क्षणमा स्मरण गरिने सशक्त तथा सबल मनोवर्गहरूको तत्कालीन स्वतः स्फूर्त उच्छलन नै काव्य हो (ऐजन) ।

कवितालाई हेर्ने दृष्टिकोण पूर्वमा झैं पश्चिममा पनि समयको गतिसँगै परिवर्तित देखिन्छ । जीवनजगत र भोगाइका परिवेशहरूले परिभाषाहरूको भिन्नभिन्न स्वरूप दिएको देखिन्छ । हर्डर कवितालाई आत्माको सङ्गीत ठान्छन् शिलर क्रिडावेगलाई कलाको स्रोत ठान्छन् । दार्शनिक कान्ट सौन्दर्यमा जोड दिन्छन् । महाकवि गेटे कला सुन्दर भन्दा पनि रूपात्मक भएर बढी सत्य र महान् हुन्छ भन्ने ठान्दछन् । शेलिङ्ग दुई विपरीतधर्मी वस्तुका बीच प्रतिभाले सङ्गीत प्रदान गर्दछ भन्छन् र कल्पनावादी कलरिजका विचारमा साहित्य वा काव्य चिन्तनको केन्द्रविन्दु परम्परागत प्रकृति वा कृति नभएर स्रष्टाको मन र सिर्जना प्रक्रिया हुन पुगेको देखिन्छ (त्रिपाठी, पूर्ववत् : ३३) ।

पूर्वीय काव्यजगतमा जस्तै पाश्चात्य काव्य जगतमा पनि भिन्न-भिन्न काव्यात्मक दर्शन, चिन्तन र मान्यताको विकाससँगै विभिन्न काव्य समालोचना प्रणाली र वादहरूको जन्म भएको पाइन्छ । यहाँ विशद चर्चा परिचर्चा गर्न सम्भव

नभएकाले पाश्चात्य काव्य परम्परामा विभिन्न वाद र सम्प्रदायसँग सम्बन्ध राख्ने प्रमुख विद्वान्हरूका केही परिभाषाहरू प्रस्तुत गरिन्छ ।

अरिस्टोटल- काव्य वा कविता निश्चित रूपले छन्दोमय साहित्य हो र जीवनलाई सिर्जनात्मक आख्यानमा प्रतिविम्बित गर्छ (उपाध्याय २०४९ : १५) ।

बेकन- कविता शैलीको एक रूप हो । यसको सम्बन्ध भाषा कलासित छ यो वर्तमानको आदेशमा चल्दैन (ऐजन) ।

ड्राइडन - कविता भावपूर्ण तथा छन्दोबद्ध भाषामा प्रकृतिको अनुकरण हो (ऐजन) ।

जोन्सन- कविता छन्दोबद्ध रचना हो । यो बुद्धिको सहायताले कल्पनाको आह्वानद्वारा आनन्दलाई सत्यसित जोड्ने कला हो (ऐजन)

वर्डस्वर्थ- कविता सशक्त अनुभूतिको अविछिन्न उच्छलन हो । यो शान्त क्षणमा पुनःस्मृत संवेगबाट जन्मन्छ (उपाध्याय, पूर्ववत) ।

कलरिज - कविता विज्ञानको विपरीत विधा हो किनभने यसको मुख्य उद्देश्य आनन्द हो , सत्य होइन (ऐजन) ।

शेली- उच्चतम र प्रफुल्लतम हृदयका यस्तै क्षणहरूको सञ्चिति हो , कविता । कविहरू संसारका अनौपचारिक विधायकहरू हुन् (ऐजन) ।

रास्केन - कविता उदात्त पृष्ठभूमिमा उदात्त संवेगका लागि कल्पनाको सहायताले गरिने प्रस्तावना हो ।

मैथ्यु आर्नोल्ड- कविता जीवनको आलोचना हो , तर यो जीवनको आलोचना काव्यगत सत्य र सौन्दर्यका नियमहरूमा बाँधिएको हुन्छ (ऐजन) ।

टी.एस. इलियट- काव्य आत्मा वा व्यक्तित्वको अभिव्यक्ति हो अपितु आत्मा वा व्यक्तित्वबाट पलायन हो (ऐजन) ।

यसरी पाश्चात्य काव्यजगतको सामान्य अध्ययन गर्दा सङ्क्षेपमा पाश्चात्य दृष्टिकोण अनुसार कवितामा भावना कल्पना बुद्धि र शैली जस्ता तत्त्वहरूको अपरिहार्यता देखिन्छ ।

४.२.५ नेपाली कविका दृष्टिमा कविता

नेपाली साहित्यमा पनि कविताको सर्वमान्य परिभाषा पाइँदैन तर नेपाली विद्वान्हरूले पनि आ-आफ्नै ढङ्गबाट काव्य कविता सम्बन्धी अवधारणाहरू व्यक्त गरेको पाइन्छ । सङ्क्षेपमा केही विद्वान्हरूका काव्यकविता सम्बन्धी विचारहरू सूचीगत रूपमा उल्लेख गरिन्छ ।

- लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा : कवि चराजस्तै बोल्नुपर्छ, हृदयले हृदयलाई बोलाउनुपर्छ (चापागाई, पूर्ववत् : १६) ।
- केदारमान व्यथित : तीव्रगामी कल्पनाको घोडामाथि अनुभूतिको काठी कारी विचारको लगाम पक्रेर भावुकता चढेको नै कविता हो (ऐजन) ।
- बालकृष्ण सम : कविता भनेको भावनाको बौद्धिक कोमलता हो (ऐजन) ।
- माधप्रसाद घिमिरे : कविता भन्नु हृदयका सरल भावनाको अभिव्यक्ति नै हो (पोखरेल, २०३९ : ४८) ।

यसरी हेर्दा शिल्पसचेत बालकृष्ण सम शैलीका कुरा उठाउँदैनन् माधव घिमिरे बढी रूपवादी र परिष्कारवादी बन्न खोज्छन्, केदारमान व्यथित अभिव्यञ्जना र सौन्दर्य साधनाका महत्त्वाकाङ्क्षी बन्दछन् भने देवकोटा सहजतामा जोडदिन्छन् । निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने जीवन र जगत्सम्बन्धी प्रतिबिम्ब झल्किएको तर विशिष्ट क्षणमा मानवीय हृदयबाट निःसृत विशिष्ट अनुभूतिहरूको लयात्मक संयोजन नै कविता हो ।

४.२.६ कविताका रूप र आयाम

कविता एक साहित्यिक विधा हो र साहित्यमा यसको आफ्नो सिङ्गो अस्तित्व छ । यो साहित्यको सबैभन्दा जेठो विधा हो । यसको मोटामोटी बाह्य र आन्तरिक रूप संरचना हुन्छ । कविताको न्यूनतम रूप द्विपदी वा दुई हरफको देखापर्दछ । कवितात्मक लयविधानले माग गर्ने आयाम र संरचनाका दृष्टिले पनि यो न्यूनतम अपेक्षा नै हो । उत्तरवर्ती लौकिक संस्कृत कविता परम्परामा भने चुतष्पदी श्लोकलाई कविताको न्यूनतम ढाँचा मानिएको पाइन्छ । कविताको उपविधागत वर्गीकरणले चाहिँ उक्त एक श्लोकको न्यूनतम कविता रूपलाई मुक्तकको पारिभाषिक संज्ञा दिएको छ र यो कविताको सबैभन्दा सानो अर्थात् लघुतम रूप हो ।

संस्कृत साहित्यशास्त्र र पद्यकाव्य परम्पराको दोहोरो साक्षलाई ध्यानमा राख्दा कविताको खास गरी लमाई वा आयामको विस्तार एक श्लोके लघुतम रूप मुक्तकदेखि पाँच श्लोके कुलक र नौ श्लोके रत्नावलीसम्मका श्लोकसङ्ख्याका लघुरूप हुँदै १०-९९ श्लोकसम्मका पर्यायबन्ध/परीकथा भई बृहत् रूपतर्फ फैलिई आर्यसर्गबन्ध महाकाव्यका क्रममा रामायण र महाभारत जस्ता बृहत् आयाममा परिणत हुन पुगेको देखिन्छ ।

यसरी श्लोक सङ्ख्याका आधारमा होस वा विषयवस्तु र त्यसले समेट्ने जीवनजगत्को आयामको आधारमा होस् कवितालाई मुक्तक फुटकर मझौला आयाम खण्डकाव्य र लामो कविता, बृहत आयाम महाकाव्य र बृहत्तर आयाम आर्श महाकाव्य भनेर पाँच रूपहरूमा राखेको पाइन्छ । सामान्य रूपमा हेर्दा कविताका कम्तिमा तीन बढीमा पाँच रूपहरू देखापर्दछन् , जसलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

कविताका रूप				
लघुरूप		**मध्यम रूप**	**बृहत् रूप**	
लघुतम	लघु	खण्डकाव्य वा लामो कविता	बृहत्	बृहत्तर
मुक्तक, सायरी, लोकस्तुति	फुटकर कविता		ललित वा कलात्मक महाकाव्य	विकसनशील महाकाव्य

माथि देखाइएको तालिकामा कविताको सबैभन्दा सूक्ष्म रूप लघुतम रूप र सबैभन्दा ठूलो रूप विकासशील महाकाव्य हो । लघुतम रूपभित्र अनुभूति अत्यन्त सूक्ष्म रूप वा सानो झिल्कोको टिपोट मात्र हुन्छ ।

४.२.७ कविताका तत्त्वहरू

कविता विधालाई पूर्णरूपमा चिनाउने क्रममा यसका विधागत तत्त्वका बुँदाको चर्चा मात्र पर्याप्त छैन । यसले अँगाल्ने साहित्यमा धर्मको निरूपण पनि हुन आवश्यक पर्दछ । साहित्यले अङ्गीकार गर्ने आधारभूत कथ्य सामग्रीको उपादान र भाषिक संरचनात्मक कौशल एवम् यिनका भावात्मक र कलात्मक प्रतिफलसमेत कवितामा आवश्यक पर्दछ । यस पृष्ठभूमि साहित्यलाई अनेक कोणबाट हेर्न सकिए जस्तै कवितालाई पनि अनेक कोणबाट हेर्न सकिन्छ । जस्तै : १ जीवन जगत्का बाह्य र

आन्तरिक अनुभवका विभिन्न सामग्री र त्यसको भावनात्मक परिणति (२) भाषिक कथन र संरचनाको पथ र पद्धति (३) विधागत रूप संरचनाका केन्द्रीयतामा लय र विम्ब प्रतीक तथा अन्य कलात्मक प्रविधिहरू (ऐजन, १६) ।

माथि उल्लेख गरिएका तीन प्रमुख कोणहरूमध्ये जुनसुकै एक कोणलाई केन्द्रीय रूप अँगालेर अन्य कोणहरूको पनि उचित संयोजन गरी साहित्य र यसका सबैजसो तत्वहरूको निरूपण गर्न सकिए झैँ कविता र यसका घटकहरूको विश्लेषण गर्न सकिन्छ । जीवन र जगतका बाह्य र आन्तरिक अनुभवका स्रोत सामग्रीहरू सामाजिकता, संस्कृति, विचारपक्ष मनोविज्ञान वा अन्य मध्ये कुनै एकलाई प्रधानता दिई कवितालाई हेर्न सकिन्छ तर यस पद्धति अन्तर्गत कविता कथन तथा भाषाशैली र लयजस्ता रूप संरचनालाई त्यस सामग्रीका बाहकको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तै कविताको भाषिक कथन तथा संरचनाको बाटोलाई मुख्य मानेर पनि कवितालाई विश्लेषण गर्न सकिन्छ (ऐजनः १७) । यस प्रक्रियामा चाहिँ कविताका भाषिक संरचनालाई समेत समेट्नु पर्दछ । विधागत रूपसंरचनालाई केन्द्रविन्दुमा राखेर संरचनावादी पद्धतिबाट पनि कविता विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यस सन्दर्भमा कविताका रूप पक्षसँग वक्रोक्ति अलङ्कार र प्रबन्ध रीतिजस्ता कुरा समेटिन्छन् (ऐजन) ।

कविताका विधागत भेदमध्ये मुक्तक र फुटकर कवितादेखि खण्डकाव्य महाकाव्यसम्मको स्वरूपलाई ध्यानमा राख्दा कविताका मुख्य तत्त्वहरूका बारेमा विद्वान्हरू बीच मतैक्य देखिँदैन ।

नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाउने राजेन्द्र सुवेदीले कविताका उपकरणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् (सुवेदी, २०५७ : १८-१९) ।

- विषय (भाव, विचार घटनाजन्य वस्तु)
- भाषा (लय, छन्द, अलङ्कार, रस ध्वनि लगायतका सौन्दर्य)
- शैली (विचलन, समानान्तरता, प्रयुक्ति, अग्र वा पश्चकालिक प्रस्तुति)
- उद्देश्य (प्रयोजन, गति वा दिशानिर्देश)
- दृष्टिविन्दु (विचारको संवाहक/समाख्याता)

त्यस्तै नेपाली साहित्यका वरिष्ठ समालोचक वासुदेव त्रिपाठीले कविताका विधागत भेदमध्ये मुक्तक र फुटकरदेखि खण्डकाव्य महाकाव्यसम्मको स्वरूपलाई ध्यानमा राखी कविताका निम्न घटकहरूको चर्चा गरेका छन् (त्रिपाठी, पूर्ववत्) ।

- शीर्षक
- संरचना
- लयविधान
- भाषाशैली
- कथनपद्धति
- केन्द्रीय कथ्य/भावविधान र त्यसका सन्दर्भ सामग्री
- बिम्ब विधान तथा अन्य अलङ्करण प्रविधि
- व्यञ्जना

यसरी विभिन्न विद्वान्हरूले कविता तत्त्व वा उपकरणलाई आ-आफ्नै पाराले प्रस्तुत गरेको पाइए पनि कविताका विभिन्न भेदहरूमध्ये मुक्तक र फुटकर कवितादेखि खण्डकाव्य-महाकाव्यसम्मको स्वरूपलाई ध्यानमा राख्दा कवितामा निम्न लिखित तत्वहरू देखापर्दछन् :

- शीर्षक
- संरचना
- लयविधान
- भाषाशैली
- कथनपद्धति
- केन्द्रीय कथ्य/भावविधान
- बिम्ब विधान तथा अन्य अलङ्कार
- व्यञ्जना
- विधागत स्वरूप तथा आयाम

४.२.८.१ शीर्षक

शीर्षक कविताकृतिको नामकरण मात्र नभई कृतिको सारभूत भावविचारको सङ्केत वा उद्घाटन समेत हुनुपर्ने हुन्छ । शीर्षक विशेषीकृत भएमा यसले कृतिका

अन्तर्बाह्य संरचना र भाषाशैलीले बहन गरेको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय कथ्यलाई जाहेर गर्दछ । खासकोण नभएका सामान्य शीर्षकमा भने त्यो सामर्थ्य हुँदैन । शीर्षक र केन्द्रीय कथ्यका बीच बाहिरी वा भित्री सङ्गति नै नहुने अवस्था पनि आउन सक्दछ । यसबाट व्यङ्ग्य वा विरोधाभास झल्किए पनि शीर्षक सार्थक हुन सक्दैन (पोखरेल, पूर्ववत्) ।

४.२.८.२ संरचना

कविताका संरचना दुई किसिमका हुन्छन्, आन्तरिक र बाह्य कविताका बाह्यसंरचना त्यस लयात्मक खण्ड/गण र विश्राम भई पाउ चरण वा पङ्क्ति विधान तथा पङ्क्ति पुञ्जसँगै थालिन्छ । कविता कृतिको बाह्य संरचना चरण र श्लोकका लयविधानसँग आबद्ध रहन्छ तर छन्द ढाँचाभित्रको अन्तलर्यको पद्धति भने बाह्य संरचना मात्र होइन । यो कविता कृतिको आन्तरिक र शैलीगत प्राप्ति पनि हो । कविताको आन्तरिक संरचनाचाहिँ त्यस कवितामा अँगालिएको कथन पद्धतिका माध्यमबाट थालिन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा कविताको आन्तरिक संरचना मुख्यतः केन्द्रीय कथ्य वा विचारको उठान, विकास र अन्तिम रागात्मक परिणतिको यात्रा ठहर्छ । कथ्य भाव विचारको यस यात्रालाई कविताको आन्तरिक संरचनाले पुनरावृत्ति, सञ्चयन द्वन्द्वात्मक , समन्वय र स्वतन्त्र सहचार्यजस्ता विभिन्न प्रक्रियाबाट बुनोट प्रदान गर्दछ (ऐजन) ।

४.२.८.३ लयविधान

कविता विधाको विधागत परिचायक तत्त्व लयविधान नै हो । यो लय विधान प्रथमतः भाषिक स्वर व्यञ्जन वर्णका वर्णगत ध्वनि वितरणक्रियाको कालगत प्राप्ति हो र कविताका चरण, पाउ वा पङ्क्ति, हरफको गतिक्रम र यति विधाबाट थालिन्छ । यस्तो चरण वा पङ्क्तिको वार्णिक, मात्रिक वा आक्षरिक वितरणक्रम तथा यति र गति उच्चारण कालको लम्बाइले लय विधानमा मुख्य भूमिका खेल्दछ (ऐजन, १८) । वर्ण र मात्राको वितरण नियमानुसार नियमित हुनु छन्द हो र वर्ण र मात्रामा ध्यान नदिई मुक्ततामा जोडदिनु मुक्तक छन्द वा गद्य कवितात्मक लय हो । मुख्यतः कवितामा द्विपदी, त्रिपदी र चतुष्पदीजस्ता नियमित पङ्क्ति पनि छन्दका ढाँचा हुन् ।

४.२.८.४ भाषाशैली

कविताको भाषाशैली भन्नु जुन अर्थको कथन कुनै कविता कृतिले गर्दछ त्यसका लागि चाहिने भाषिक विकल्पमध्येबाट सबैभन्दा बढी ललित र रागात्मक अनि व्यञ्जक र लयात्मक हुन सक्ने वर्ण, शब्द, पदावली वाक्य र अनुच्छेदबाट सिर्जित हुने कुरा हो । यस क्रममा भाषा वाच्यार्थभन्दा पर लक्ष्यार्थ र व्यङ्ग्यार्थसमेत बन्न पुग्दछ । मानक आधारभूत भाषा व्याकरणको पालना गरेरै पनि पद पदावलीबाट वाक्यगत र अनुच्छेदगत अनेकौँ व्यतिक्रम र विचलनबाट भाषाशैलीले बढी व्यञ्जकता, लालित्य र लयात्मकता प्राप्त गर्दछ (ऐजन, १८) ।

४.२.८.५ कथनपद्धति

कविता मूलतः आत्मालाप वा मनोलाप गर्ने भाषिक लयात्मक कथन कला हो तापनि त्यस मनोलाप वा मनोगुनगुनको अभिव्यक्ति गर्ने श्रुतिरम्य कथन अपेक्षित नै हुन्छ । यो कथन कौशलका रूपमा उच्चार्य गेय रहने परिप्रेक्ष्यमा कथनपद्धति कवितामा एक महत्त्वपूर्ण पक्षका रूपमा रहेको हुन्छ । कवि आफै सिधैँ कुनै कवितात्मक कथन गर्दछ भने यो कवि प्रौढोक्ति हो र यो गद्य क्षेत्रको निबन्ध विधासँग पनि समान देखिन्छ । यहाँ कथयिता वा आत्मालापी कविले आफ्नै वस्तुपरक वा आत्मापरक कथ्य आफै गुनगुनाउँदा पनि अप्रत्यक्षतः कसैप्रति सम्बोधित गरी भन्दछ र यो कथन खास गरी तृतीय पुरुष वा प्रथम पुरुषमा र कहिले कता द्वितीय पुरुषमा पनि कथित वा आत्मालापित हुन सक्छ । कविले आफ्नो कुरालाई आख्यानीकृत गर्दछ भने त्यो अर्को कथन पद्धति हो भने आख्यानीकरणकै क्रममा दृश्यको चित्रण तथा संवाद मनोवादका सम्भव उपयोगबाट नाटकीकृत कथनको पद्धतिसमेत अँगाली आत्मालापी कथयिता अन्तर्निहित रहँदा कवितात्मक कथनको तेस्रो पद्धति हुन्छ । कवितामा कविकथन, आख्यानीकृत कथन र दृश्य संवाद मनोवादात्मक नाटकीकृत कथन गरी तीनवटा कथन पद्धति पाइन्छ (ऐजन, १९) ।

४.२.८.६ केन्द्रीय कथ्य वा भावविधान

जीवनजगत्का समग्र विषयवस्तु र मानव चेतनाको यावत् अनुभवपुञ्ज कवितामा नअटाउने चाहिँ होइन तर पूरै जीवन र जगत् मानवीय समाज र संस्कृति

पुराकथा र इतिहास, दर्शन र ज्ञानविज्ञान आदिका साथै मानवमनको समस्त अनुभव व्यापारको कथन कवितामा हुन सक्दछ । कविताको कथ्य सामग्री र सन्दर्भको सेरोफेरो यही नै हो । सिधैँ आत्मालापी कवि कथानात्मक आख्यानीकृत वा नाटकीकृत जुन रूपमा जीवनजगत्को कथन गरिए पनि त्यसको चुरो स्वरूप केन्द्रीय कथ्यचाहिँ कुनै भाव विचार नै हुनेछ । परिणाम चाहिँ त्यो कवितामा त्यो अनुभव वा सूक्ष्म विचार भावमय, रागमय कलात्मक रूपान्तरण हुनुपर्ने हुन्छ । मानवीय अनुभवको क्षणविशेष एक खास मनोदशा, जीवनको एक भाग, जीवनको समग्रता र जीवन सन्दर्भको विराटतालाई कविताका भाव विधानका आँखाले छुट्याउन सकिन्छ (ऐजन, २०) ।

४.२.८.७ बिम्ब तथा अलङ्कार

कुनै कृतिमा मुख्य कथ्य अर्थको सहचर प्रतिक्षणका रूपमा आउने अर्को सहप्रस्तुति वा सहवर्ती अर्थ बिम्ब हो । जीवनजगत्का विविध सन्दर्भ र सामग्रीबाट बिम्ब विधान हुन्छ र अर्थालङ्कारहरू बिम्ब विधानकै उपक्रमहरू हुन् । कुनै बिम्ब पूरै कविताव्यापी बृहत् बिम्ब पनि हुने गर्दछन् । यी व्यञ्जनाधर्मी हुन्छन् कविताकृतिका ठाउँठाउँमा आउने स्थानीय बिम्ब भने कृतिको त्यस अंशकै सौन्दर्य सम्बर्द्धक हुन्छन् । कवितामा सङ्गति र व्यतिरेक, प्रश्न, संलाप, तर्क वितर्क, द्वन्द्व तथा विरोधाभास, स्वभाव र अतिरञ्जना, वस्तुता र आदर्शीकरण प्रशंसा र व्यङ्ग्य उपहास, अधिक वा न्यूनकथन, समानावतरण र विरोदन आदि अनेक कुरामा बिम्ब र अलङ्कारले कवितालाई उजिल्याउने काम गर्दछन् (ऐजन) ।

४.२.८.८ व्यञ्जना

शब्द र अर्थ दुवैका कारणले कुनै उक्ति कथन वा कृतिमा प्रस्तुत वा कथित भन्दा अप्रस्तुत वा अकथित सशक्त अर्थ जब पारदर्शकताका साथ झल्कन्छ त्यो स्थिति व्यञ्जना हो । कविताकृति यो व्यञ्जना स्थानीय तहमा वा पुरै कृतिमा र व्याप्त पनि हुन सक्छ । यस प्रकारका व्यञ्जनाका उद्भावनामा सन्दर्भ वा प्रकरणले पनि ठूलो भूमिका खेल्दछ । कविताका आन्तरिक संरचनामा अर्थका एकभन्दा बढी तह वा तरेलीहरू रहेको भावकले अनुभव गर्दछ । त्यस व्यञ्जनाले कृतिको कलात्मक प्रभाव र मूल्यलाई उचाइमा पुऱ्याउँछ (ऐजन, २०) ।

४.२.८.९ स्वरूप र आयाम

कविता विधाको आफ्नै कालिक वा स्थानिक आयामको बाह्य आन्तरिक ढाँचा वा रूप संरचना हुन्छ र यसका मुक्तकदेखि विभिन्न पाँच उपविधाका आफ्ना खास स्वरूप र संरचना हुने गर्दछन् । कथ्य विषयको बढ्दो कालिक स्थानिक आयामले यी उपविधाका रूपात्मक ढाँचा, संरचना तथा कथनपद्धतिलाई पनि उत्तरोत्तर विस्तारित पार्न पुग्दछ । यस परिप्रेक्ष्यमा ढाँचामा नै प्रस्फुटित भइ दिन्छ । लघु वा फुटकर कवितामा त्यस कथ्यको आयामका साथै कथनकाल र संरचना सङ्गठनको विस्तारको अपेक्षा पनि बढ्न थाल्दछन् (ऐजन) ।

४.३ समयका पदचापहरू कविता सङ्ग्रहको अध्ययन

४.३.१ परिचय

वि.सं. २०४७ मा प्रकाशित **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रह कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको पहिलो प्रकाशित कृति हो । उनी वि.सं २०३० मा **सिपाही** पत्रिकामा **मेरो देश** शीर्षकको कविता प्रकाशन गरेर नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका थिए । उनका विभिन्न फुटकर रचनाहरू यो भन्दा पहिले नै प्रकाशित भए पनि पुस्तकाकार रूपको पहिलो कृति **समयका पदचापहरू** नै हो । यस कवितासङ्गहमा उनले २०३० देखि २०४६ सम्मका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएर रहेका फुटकर कविताहरूलाई सङ्गृहीत गरेका छ्न । यस कवितासङ्ग्रहको पहिलो संस्करणको प्रकाशक सप्तगण्डकी प्रकाशन प्रा.लि. पोखरा रहेको देखिन्छ । प्रजातन्त्रको स्थापनाका लागि जनआन्दोलनमा प्राण उत्सर्ग गर्ने सम्पूर्ण ज्ञात अज्ञात सहिदहरूप्रति समर्पण गरिएको प्रस्तुत **समयका पदचापहरू** कवितासङ्गहमा भूपनिधि पन्तको परिचयको औपचारिकता शीर्षकको भूमिका लेख समावेश छ । २०४७ माघ १ मा १००० प्रति छापेर मूल्य रु.१०।- राखिएको छ । **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रह फुलबारी छापाखाना, चिप्ले ढुङ्गा पोखरामा मुद्रण गरिएको देखिन्छ ।

४.३.२ संरचना

गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहहरू** कविता सङ्ग्रह कृतिको अग्रभावको आवरण पृष्ठमा सिन्दुर रङ्ग, सेतो र कालो रङ्गको प्रयोग गरी २०४६

सालको जनआन्दोलनको प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति दिइएको छ । कविता सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूको मर्मलाई अमूर्त शैलीको माध्यमबाट आवरणकलालाई दुर्गा बरालले निर्माण गर्नु भएको देखिन्छ । पछाडिको कभर पृष्ठमा कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको श्यामश्वेत फोटो सहित सङ्क्षिप्त परिचय दिइएको छ । पुस्तक परिचय, भूमिका लेखन, साथै विषयसूचीका लागि ८ पृष्ठ खर्च भएको देखिन्छ । यसरी ६०+८ सम्पूर्ण कवितासङ्ग्रहको पूर्णसंरचना संरचित छन् । वि.सं २०३० देखि २०४६ सम्मका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएर रहेका ४० वटा फुटकर रचनाहरू सङ्कलन गरी **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहको पुस्तकाकार रूप दिइएको पाइन्छ ।

सरल, श्रुतिमधुर र सुबोध्य अभिव्यक्तिहरू प्रवाहपूर्ण शैलीमा अभिव्यक्त गरिएको सिङ्गो चित्रको रूपमा रहेको कुँवरको यस **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरू प्रायः एक पङ्क्ति पुञ्जहरूलाई अङ्क दिइएको छ भने कतै अङ्क नदिई कविता टुङ्ग्याइएको छ । कविता **मेरी प्रेयसी** दुई अनुच्छेदीय संरचनामा संरचित छ भने **पाँच टुक्रा** शीर्षकको कविता पाँच अनुच्छेदीय पङ्क्तिपुञ्जमा र लामो १०१ पङ्क्तिको कविता रहेको छ । कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा एक शब्दको पङ्क्तिदेखि एघार शब्दको पङ्क्तिसम्म रहेका छन् । प्रत्येक कविताको अन्तमा तारा (★) चिह्न दिइएको छ । **समयका पदचापहरू** कविता सङ्गहमा सङ्गृहीत कविताहरूको पङ्क्तिहरूमा साङ्गीतिक चेत एवम् आन्तरिक लयबद्धता साथै कतै कतै बाह्य लयबद्धता पनि पाइन्छ । साहित्यिक मूल्य र मान्यताका दृष्टिले हेर्दा कुँवरका कविताहरू भाव पक्षमा सबल र कलापक्षमा गौण देखिन्छन् (पन्त , २०४८ : क) । सबै कविताहरूमा एकै किसिमको लयात्मकता पाइँदैन तर पनि कुनै कुनै कवितामा अन्त्यानुप्रासिकताले लयात्मकताको सिर्जना गरेको देखिन्छ । जस्तै :

(क) *अब मात्रै एउटै चाहना छ सङ्कल्प छ*
इतिहास त दुख्यो दुख्यो
वर्तमान जति दुख्छ दुखोस्
भविष्य एउटै नदुखे हुन्छ ।
यो क्रम फेरि
नदोहोरिए पुग्छ ।

(भविष्य नदुखे हुन्छ , पृ. ३)

(ख) *अझ जातिवादी पर्खाल भत्काउन बाँकी नै छ ,*

रङ्भेदी पर्खालहरू भत्काउन बाँकी नै छ
गरिबीको पर्खाल भत्काउन बाँकी नै छ
सम्पूर्ण बन्द झ्यालढोकाहरू खोलेर
विश्वमानवले उन्मुक्त सास फेर्न बाँकी नै छ ,
अनि मान्छे मात्राको एउटै चाहना
रोटी माग्दा कतै गोलीले नभुटोस
बोली माग्दा कतै टैंकले नथिचियोस्
पूरा हुन बाँकी नै छ ।

(पर्खाल, पृ. १९)

उपर्युक्त कवितांशमा बाँकी नै छ जस्ता शब्दहरूको आवृत्तिले कवितामा लयात्मकता प्रदान गरेका छन् । बाह्य लयसंरचना दुर्बल रहे पनि कवितामा अन्तरिक लयसंरसचना सुगठित छ । पूर्वीय साहित्यको सैद्धान्तिक मान्यतालाई कविताले संवरण गरे पनि शास्त्रीय छन्दभन्दा गद्य कवितात्मक रूपमा कविताले संरचना पाएको छ । कविताहरू आन्तरिक लयचेतनाका माध्यमबाट युगीन चेतना मुखरित गर्न सफल देखिन्छन् ।

अत्यन्त सरल, सहज सम्प्रेष्य भाषामा मानवीय जीवनका असन्तोष र पीडाबोध, राजनीतिको घिनलाग्दो प्रवृत्तिको आक्रोश र मानवतावादी भाव साथै देशप्रेमको भावनालाई चित्रात्मक रूपमा कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.३.३ शीर्षक

गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रह कृतिमा देशप्रेम, मानवतावाद, समाजमा बढ्दो अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन, विकृति, विसङ्गति, तत्कालीन विश्वसमुदायमा रहेको राजनीतिक पृष्ठभूमि आदि विषयवस्तुलाई समेटिएको छ । यस कृतिभित्र देश प्रेमका प्रखर अभिव्यक्तिहरू पाइन्छन् । कुनै कविताहरूमा जिन्दगीका विसङ्गत पक्षहरू र कतै आन्तरिक मनका पीडाहरू पोखिएको पाइन्छ । यस कवितासङ्ग्रहको पहिलो कविता कविता ! मेरी प्रेयसी शीर्षकको रहेको छ । कविले कवितालाई मानवीकरण गरी सम्बोधनात्मक शैलीमा आफ्ना कवित्व चिन्तन अभिव्यक्त गरेका छन् । कवितासङ्ग्रहको अन्तिम कविता हामी परीक्षा दिइरहेछौँ शीर्षकको रहेको छ । मान्छेका जीवनमा समस्याहरू परीक्षाका रूपमा आइरहने तथ्यलाई उजागर

गरिएको प्रस्तुत कवितामा जिन्दगीका हरेक समस्या परीक्षा हुन् र हामी परीक्षाप्रति सचेत र सजग रहनुपर्ने भाव कविले यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् ।

कवितासङ्ग्रहको शीर्षक **समयका पदचापहरू** राखिएको छ । शीर्षक विधानका दृष्टिले कवि कुँवरका **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्गृहीत कविताहरूले शीर्षक अनुसार केन्द्रीय मुल कथ्यलाई प्रकट गरेको देखिन्छ । यस अर्थमा शीर्षक सार्थक देखिन्छ । शीर्षक सार्थकताका दृष्टिले सङग्रहभित्रका कविताहरू सशक्त रहेका छन् । सम्पूर्ण कविताहरूले केन्द्रीय भावको उद्‌बोधन गरेको र कविताहरूको भाव शीर्षकले बहन गरेको हुनाले शीर्षक चयन सार्थक देखिन्छ ।

४.३.४ विषयवस्तु

गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कविता सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूले विविध विषयवस्तु समेटिएको पाइन्छ । यस कृतिभित्र समावेश गरिएका कविताहरूमा प्रेमप्रणयभाव, जीवनदर्शन, देशप्रेम, विश्वसमुदायमा देखापरेका राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक विकृति विसङ्गति, जीवनका विसङ्गति आदिलाई विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहभित्र कवि कुँवरले देशप्रेमका भावलाई बडो मार्मिक रूपले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । यो दन्त्यकथा होइन, म यसरी बाँच्छु , मलाई माटोको गीत गाउन देऊ, नेपाल रोज्नुपर्छ, एउटा फुलबारी आस्थाको, शीर्षक कविताहरूमा देशप्रेमको भावलाई अत्यन्त मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । यी कवितामा कविले आफ्नो देशको पहिचान जहाँ गए पनि भुल्नु हुँदैन,सबै युवा बृद्ध-वृद्धा आफ्नो देशको देश विकासमा मिलेर लाग्नुपर्छ , यो नेपाल सबैको आस्थाको साझा फूलबारी बन्नुपर्छ भन्ने भाव व्यक्त गर्दै मातृभूमि नेपालप्रति असीम श्रद्धा देखाएका छन् । कविले यस सङ्ग्रहभित्र आफ्ना जीवनभोगाइका अनुभव अतीतका सम्झनाहरू र जीवन दर्शन जस्ता कुरालाई पनि विषयवस्तु बनाएका छन् । यस्ता विषयवस्तुका कविता अन्तर्गत भविष्य नदुखे हुन्छ , आउन ल एक छिन्, मेरो चाह, बाटोको माया त भरियालाई बढी हुन्छ , ऊ मान्छे हो, एक्लै एक्लै हिँड्न मन लाग्छ, अचार, हाम्रो यात्रा, हामी परीक्षा दिइरहेछौँ जस्ता कविताहरू देखापर्दछन् । यी कविताहरूमा जीवनवादी विषयवस्तु सल्बलाएको पाइन्छ । कुँवरका यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा युगीन यथार्थ, तथा प्रगतिवादी विचारका कविताहरू पनि समेटिएका छन् । अब मात्रै एउटा

युद्ध लड्न बाँकी छ , घाइते शरीर आहात मन र खुला आकाश, रुस्दी- एक सन्दर्भ, बाज र परेवाहरू, मण्डेला, पर्खालहरू, हुटिट्याउँ, एउटा सहर जो अकारण युद्धको घोषणा गर्दछ, म एउटा जिन्दगी बाँचिरहेछु, जस्ता कविताहरूमा उनका क्रान्तिकारी र प्रगतिवादी विचारहरू देख्न पाइन्छ । उनका अन्य कविताहरूले जीवनका दु:ख पीडा र विसङ्गत पक्षहरूको प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ । विश्वसमुदाय प्रति तीव्र व्यङ्ग्य गरिएका विषयका कविताहरू पनि यस सङ्ग्रहमा रहेका छन् । यस कृतिभित्र विविध विषयवस्तु भएका कविताहरूको स्वाद चाख्न पाइन्छ ।

४.३.५ कथनपद्धति

गीतमा जस्तै कवितामा पनि कुनै एक वक्ताद्वारा अर्को पक्ष समक्ष अर्थात् श्रोता वा पाठक समक्ष सम्बोधित गरिएको हुन्छ । त्यस क्रममा कविले कतै आफै त कतै अन्य कुनै पात्रद्वारा मनका कुरा व्यक्त गरेको हुन्छ ।

कथ्य पक्षले कथयिता सम्बोधित पक्षले भावक वा पाठकलाई बुझाउँछ । कुँवरको यस कवितासङ्ग्रह भित्रका कविताहरूमा कतै आफै बोलेका छन् भने कतै अन्य पात्रको प्रयोग गरी आफ्ना कुरा व्यक्त गरेको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरू प्रथम पुरुष कथन पद्धतिमा कथयित वा आत्मालापित भएका छन् । कतै प्रथम पुरुष कथन पद्धतिका माध्यमबाट र कतै कतै द्वितीय पुरुषमा सम्बोधन गरी आत्मालापित भएको छ । कुनै कविताहरू तृतीय पुरुषका पात्रहरूको प्रयोग पनि पाइन्छ । यसरी समग्रमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष र सम्बोधनात्मक आत्मालापित कथन पद्धति रहेको छ ।

४.३.६ रसविधान

रस कविताको लागि आवश्यक घटक हो । रसविनाको कविता रसविनाको सुन्तला जस्तै हुन्छ । गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कवितामा विभिन्न रसहरू पाइन्छ । करुण, श्रृङ्गार, रौद्र, शान्त आदि रसको प्रयोग यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा सहज रूपमा प्रयोग गरिएको छ :

श्रृङ्गार रस

मलाई सम्मोहित पारेकी छौ तिमीले
मेरा पीडाहरू भुलाइदिएकी छौ तिमीले

मलाई जिउनूको सार्थकता
सम्झाइदिएकी छौ तमीले
कविता ! मेरी प्रेयसी
मेरी प्रेयसी, कविता !

(कविता ! मेरी प्रेयसी, पृ. १)

यस कवितांशमा कवितालाई मानवीकरण गरी प्रेयसीको रूपमा लिएका छन् र कवितालाई सम्बोधन गर्दै कविले आफ्ना सम्पूर्ण दुःख, सुख पीडाहरू हरण गरिदिएकी र आफूलाई मोहित बनाएर जिउनूको सार्थकता दिने काम प्रेयसी रूपी कविताले गरेकी छन् भन्दै कविले शृङ्गार रसको प्रयोग सरल सहज रूपमा गरेका छन् ।

त्यस्तै अर्को उदाहरण

आउन एकैछिन भए पनि
सुम्सुम्याउ एक अर्कालाई
मनबारीका सुन्दर फूलहरू टिपेर
शुभकामना चढाऊँ एक अर्कालाई

(आउन ल एकछिन ..., पृ. १४)

यस कवितांशमा नायकले नायिकालाई एकान्त ठाउँमा एकछिन बसेर एक अर्कालाई सुम्सुम्याउन र मनरूपी बारीको सुन्दर फूलहरू टिपेर शुभकामना आदान-प्रदान गर्न आह्वान् गरेको छ । एकान्त ठाउँ उद्दीपन विभाव रति स्थायी भाव नायक आलम्बन विभाव चिन्ता व्यभिचारी भावको रूपमा आएको छ ।

त्यसै गरी वीररस प्रयोग भएको कविता :

तम्तयार छन् ती
सम्पूर्ण जडताको विरुद्ध
सम्पूर्ण शुष्कताको विरुद्ध
सम्पूर्ण फोहोर मैला र विकृतिका विरुद्ध
यौटा सिर्जनशील युद्धको शङ्खनाद गर्न

(हुटिट्याउँ, पृ.२८)

माथिको कवितांशमा पञ्चायती शासन व्यवस्थाका विरुद्धमा सडकमा उत्रन तयारी अवस्थाका रहेका जनताहरूको आक्रोश व्यक्त भएको छ । पञ्चायती शासन व्यवस्था अन्त्यका लागि उत्साहपूर्वक अघि बढ्ने वीर भावना व्यक्त भएको छ । वीर रसको स्थायीभाव उत्साह हो । प्रस्तुत कवितांशमा पनि स्वतन्त्रताका लागि हरबखत तयार रहने भाव व्यक्त गर्दै वीर रसलाई परिपाकमा पुऱ्याइएको छ ।

रौद्र रसको उदाहरण :

तर तिनले नङ्ग्रा कोरे
छिनुले पहरा फोरे
तिनले आसन लिएनन्
तर प्रत्येक भाषण सुने
तिनले आदेश गर्न जानेनन्
तर प्रत्येक आज्ञा तिनले पूरा गरे
खै त यो पुलमा तिनको नाम कहाँ छ ?

(नाम कहाँ छ ? पृ. ३५)

यस कवितांशमा दुःख कष्ट नेपाली श्रमजीवी जनताले गर्ने तर ती बनेका पूर्वाधारहरूमा नेताहरूको मात्र नाम रहने चलन प्रति प्रतिशोधात्मक एवम् उत्तेजनापूर्ण मनोविकारलाई क्रोधको स्थायी भाव मानिन्छ । त्यो स्थायीभाव परिपुरक भई आश्वाद्य बनेपछि रौद्र रसको निष्पत्ति हुन्छ । माथिको कवितांशमा दुःख कष्ट गरेर पुल बनाउने श्रमजीवीहरू र त्यसमा नाम नेताहरूको भएको हाम्रो संस्कारप्रति कविले चोटिलो पाराले आफ्नो रौद्र रसको अभिव्यक्ति दिएका छन् ।

शान्त रसको प्रयोग भएको कविता :

डुलाएर पाखामा कस्तुरी मृगहरू
चराएर खर्कमा भेडा र च्याङ्गराहरू
सुकाएर भारामा चौरीका सुकुटीहरू
प्रत्याङ्ववामा एक एक गनेर
गुम्बाभित्र ध्यानमग्न छ, फू :
गुम्बाभित्र विचारमग्न छ फू : ।

(फू :एउटा गाउँ , पृ.७)

यस कवितांशमा नेपाली भेगको प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन गर्दै यहाँ शान्त वातावरण र मनोरम दर्शनको चित्रण गरिएको छ । शान्त र सुन्दर वातावरण शान्तरसको स्थायीभाव हो । उक्त कवितांशमा पनि नेपालीको हिमाली क्षेत्रको प्राकृतिक सुन्दरता यहाँको मनोहर वातावरणले मनमा शान्ति र आनन्द प्रदान गरी शान्त रस परिपाकमा पुगेको देखिन्छ ।

रस विधानका दृष्टिले **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा शान्त रस, वीररस, शृङ्गार रस, रौद्ररसको प्रयोग यथास्थानमा पर्याप्त रूपमा पाइन्छ भने हास्यरस अद्भूत भयानक र वीभत्स रसहरूको भने पाइँदैन ।

४.३.७ अलङ्कार विधान

अलङ्कार साहित्यको गहना हो । अलङ्कारले काव्यलाई थप सुन्दरता प्रदान गर्दछ । कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा विभिन्न अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन् । त्यसमध्ये शब्दालङ्कार अन्तर्गत अन्त्यानुप्रास अलङ्कारको यथास्थानमा सफल प्रयोग पाइन्छ भने अर्थालङ्कार मध्ये उपमा, दृष्टान्त आदि अलङ्कारहरूको प्रयोग गरिएको छ । सङ्गति, व्यतिरेक, प्रश्न, संशय, तर्कवितर्क, स्वभाव आदि अलङ्कारहरूको पनि आंशिक रूपमा प्रयोग गरिएको छ । अत्यानुप्रास अलङ्कारको यथास्थानमा सफल प्रयोग पाइन्छ । यसले गर्दा कवितामा मिठास र श्रुतिमधुरता पाउन सकिन्छ । जस्तै :

यहाँ हरेक शिशुका भविष्यहरू
मात्र सुन्दर कल्पना हुनुहुन्न
ती त घाम जस्तै उज्यालो हुनुपर्छ
ती त सुनगाभा जस्तै फुल्नुपर्छ ।
(नेपाल रोज्नुपर्छ , पृ. ३३)

समान गुण वा धर्मका आधारमा दुई वस्तुका बीच सादृश्य जनाउँदा उत्पन्न हुने अर्थालङ्कारलाई उपमा अर्थालङ्कार भनिन्छ । यहाँ उपमेय शिशुका सुन्दर भविष्यलाई घाम र सुनगाभा फूलसँगै तुलना गरिएको छ । जसरी घाम उज्यालो हुन्छ र संसारलाई उज्यालो बनाउँदछ र सुनगाभा फूल जसरी फुल्छ त्यसै गरी हरेक शिशुको भविष्यहरू पनि सुन्दर र उज्यालो हुनुपर्छ भन्ने यस रूपमा अर्थालङ्कारका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको छ ।

त्यस्तै अर्को उदाहरण

खै त्यो पुलमा तिनको नाम कहाँ छ ?
खै त यो सुरुङ्मा तिनको नाम कहाँ छ ?
(नाम कहाँ छ ? ३५)

यस कवितांशमा अनुप्रास शब्दालङ्कारको प्रयोग भएको छ । यस कवितांशमा ख, त भ कहाँ छ जस्ता वर्ण, पद र पदावलीको पुनरावृत्तिले अनुप्रास अलङ्कार रहेको छ ।

४.३.८ लयविधान

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहभित्रका सबै कविताहरू मुक्तलयमा संरचित छन् । मुक्त प्रकृतिको विशिष्ट लय विधानलाई अझ सशक्त बनाइएको छ । लयगत मिठास कविताहरूमा पर्याप्त पाइन्छ । अन्त्यानुप्रासिकताको बाहुल्यताका कारणले लयगत साङ्गीतिकतालाई थप श्रुतिमधुरता थप्ने काम गरेको देखिन्छ । बाह्य लयभन्दा अन्तरिक लय सशक्त रहेको देखिन्छ । जस्तै :

इतिहास त दुख्यो दुख्यो
दुखाइको कुनै लेखो छैन
भएन
कहिले यो हिटलर भएर दुख्यो
कहिले मुसोलिनी भएर
कहिले यो कोतपर्व भएर दुख्यो
कहिले कम्बोडिया भएर
त्यत्तिले नपुगेर
वर्तमान पनि त दुख्दै छ
(भविष्य नदुखे हुन्छ , पृ. ३)

यस सङ्ग्रहभित्र आंशिक रूपमा लोकलयको पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जस्तै

मलाई मेरै संसारमा भुल्न देऊ
मलाई मेरै संसारमा डुल्न देऊ
(मलाई माटोको गीत गाउन देऊ, पृ. २७) ।

यसरी कुँवर मुक्त छन्दमा कविता रचना गरी त्यसभित्र गहन भाव अभिव्यक्त गर्न सफल देखिन्छन् । उनी मुक्त छन्दका कवितामार्फत भावको गहिराइमा पुग्न सकेको देखिन्छ । आन्तरिक र बाह्य लयद्वारा सिँगारिएको यस सङ्ग्रहमा सङ्गृहित कविताहरू श्रुतिमधुर र कर्णप्रिय देखिन्छन् । साथै लयविधान सशक्त रहेको छ ।

४.३.९ प्रतीक र बिम्ब विधान

खास गरी गीत र कवितामा बिम्ब र प्रतीकको प्रयोगले स्पष्टता र मूर्तता प्रदान गर्दछ । यसका साथै भाषामा मितव्ययिता र कवितामा लयात्मकता ल्याउने काम पनि बिम्ब र प्रतीकले गर्दछन् ।

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रह कृतिको शीर्षक आफैमा प्रतीकात्मक रहेको छ । पञ्चायती निरङ्कुश शासन व्यवस्थाले जनताहरूको समय दिनानुदिन कठोर र हृदयविहीन हुँदै गएको भाव कवितासङ्ग्रहमा अभिव्यञ्जित छ । समयसँगै मान्छेले पनि समयमै कठोरतालाई सारथी बनाउँदै एक अर्काप्रति दयालु, उदारता र सहानुभूतिलाई समय चक्रसँगै विदा दिइसकिएको छ । यसै समयको पदचापले आजको हरक्षेत्रमा मानिस क्रूरतापूर्ण जीवन बाच्न बाथय भएको छ । मानवतावादको ह्रास भइरहेको वर्तमान परिप्रेक्षमा **समयका पदचापहरू** कविता सङ्ग्रहको शीर्षक व्यञ्जनात्मक रूपमा देखिन्छ । कवितासङ्ग्रहको शीर्षकमा नै क्रूरताको प्रतिविम्ब भेट्न सकिन्छ भने कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्गृहीत कविताहरूमा पर्याप्त मात्रामा विविध बिम्ब र प्रतीकहरूको प्रयोग देखिन्छ । मानिसका जीवनजगतका विविध सन्दर्भ र सामग्रीबाट कविताहरूमा विविध बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरिएको छ । कतै आद्यबिम्ब रहेका छन् भने कतै स्थानीय बिम्बहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । दूध पोखरीको जल झैँ, हिटलर, मुसोलिनी, कोतपर्व, प्रिटोरिया, कम्बोडिया, साइबेरिया, हिरोसिमा, नागासाकी, सेता परेवाहरू, नेल्सन मण्डेलाहरू, यासिर आराफातहरू, कृष्णलाल, देवकोटा, सीता, भृकुटी रक्तबीजका सन्तान, औरसपुत्र, मार्कोस, बर्लिन, रावण, दुःशासन, छेपारो, कैकेयी, द्रौपदी, किच्चक, सैरन्ध्री, आदि जस्ता बिम्ब र प्रतीकहरूले कवितासङ्गहका कविताहरूमा विशेष चमत्कार प्रदान गरेका छन् । बिम्ब विधानको प्रयोग भएका उदाहरणहरू यस प्रकार छन् :

कहिले यो हिटलर भएर दुख्यो
कहिले मुसोलिनी भएर
कहिले यो कोतपर्व भएर दुख्यो
कहिले कम्बोडिया भएर
त्यत्तिले नपुगेर
वर्तमान पनि त दुख्दै छ
कहिले प्रिटोरिया दुख्छ
कहिले स्राब्रा साटिला दुख्छ
इथोपिया दुख्छ कहिले
साइबेरिया पनि दुख्छ

(भविष्य नदुखे हुन्छ , पृ. ३)

कति सरल छ्यौ तिमी

दूध पोखरीको जलझैँ
जहाँ हेर्दा म आफूलाई
सर्वाङ्ग नियाल्न पाउँछु ।

(कविता मेरी प्रेयसी, पृ. १)

यसरी कुँवरको यस कवितासङ्ग्रहमा विभिन्न बिम्ब र प्रतीक प्रयोग भएको छ। विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको प्रयोगले कवितामा श्रुतिमधुरता मिठास अलङ्कारिकता आएको देखिन्छ। बिम्ब विधानका दृष्टिले कविताहरू सशक्त देखिन्छन्।

४.३.१० भाषाशैली

कवितामा पर्युक्त भाषा गीतमा जस्तै सरल सुबोध्य र सम्प्रेषणीय नहुन पनि सक्छ । किन कि गीतमा शब्दहरू कोमल हुन्छन् भने कविताका शब्दहरू कोमल भइकन अलि कठोर पनि हुन्छन् । प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा संस्कृत, नेपाली, अङ्ग्रेजी परिवेश अनुकूलको पर्वते उपभाषिकाको शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । कुँवरका कवितासङ्ग्रहका कविताहरू सरल, सुमधुर सुबोध्य र प्रभावपूर्ण रहेका देखिन्छन् । वर्तमान समयका मानवजीवनले भोग्नुपरेका कतिपय अप्ठेरा स्थितिहरू विकृति विसङ्गति माथि व्यङ्ग्य र विद्रोहको स्वर कवितामा सुसेलिएको पाइन्छ । कतै प्रेम प्रणयभाव कतै राष्ट्रभक्तिभावले ओतप्रोत भएका कविताहरूलाई कलात्मक रूपमा सिङ्गारिएको पाइन्छ । कविताहरू अभिधार्थभन्दा व्यञ्जनात्मक भाषिक अभिव्यक्तिका रूपमा राष्ट्रिय, अन्तरीष्ट्रय जीवनका विसङ्गतिलाई उधिनेर वर्ण, पद, पदावली र वाक्य स्तरसम्मका अन्तरिक लयलाई प्रभावपूर्ण बनाइएको छ । कतै अङ्ग्रेजी, नेपाली भाषा र अन्य आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग संस्कृत भाषाका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । तत्सम शब्द अनि पौराणिक बिम्ब, मिथक तथा आलङ्कारिक प्रयोगले कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूको भाषा शैली कलात्मक रहेको छ।

यसरी कुँवरका **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा सरल, सरस तथा मधुर सभ्य शिलल भाषाशैलीको प्रयोग पाइन्छ। सम्पूर्ण कविताहरू अत्यन्त मिठासपूर्ण रूपले पाठकका मनमा पुग्न सक्छन्।

४.३.११ भाव तथा विचार

कवितामा भाव हुनु आवश्यक हुन्छ । भाव कविताको रस वा आत्मा हो । समसामयिक कवितायात्राको चरणमा देखापरेका कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा समसामयिक परिवेशमा सिर्जित विविध परिस्थितिका साथै राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक जटिलताहरूलाई विषयवस्तु बनाएर व्यञ्जनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कविले यस सङ्ग्रहभित्र मानवीय मूल्यको खोजी जीवनवादी प्रकृतिवादी तथा देशप्रेमको सशक्त स्वर व्यक्त गरेका छन् । वि.सं २०४६ को राष्ट्रिय जनआन्दोलनमा लेखिएका कविताहरू भएका हुनाले कविता सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूलाई भाव तथा विचारका आधारमा यसरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

४.३.११.१ सामाजिक/राजनीतिक चेत

यस **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा नेपालको राष्ट्रिय राजनीतिमा देखापरेका विकृति विसङ्गतिप्रति तीव्र आलोचना व्यक्त गरिएको छ । तत्कालीन अवस्थामा नेपाली समाजमा व्याप्त सामाजिक, राजनैतिक परिदृश्यमा देखापरेका विसङ्गतिप्रति कडा व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । राजनीतिक नेताहरूको सत्तालोलुपता र सत्ताप्राप्ति पछि शक्तिले उन्मत्त भई ३० वर्षे पञ्चायती व्यवस्थाका क्रूर शासकहरूले जस्तै सबैलाई दमन गर्ने अहम्कारी निन्दनीय कार्यप्रतिको आक्रोश कवितामा पोखिएको छ । नेताहरूको रङ्ग फेर्ने प्रवृत्ति स्वार्थ लिप्सामा जकडिने र कुरा फेर्ने प्रवृत्तिलाई कवितामा व्यक्त गरिएको छ । सहिदहरूको रगतबाट सत्तामा पुगेका नेताहरूले तिनै सहिदहरूको इच्छा आकाङ्क्षाप्रति राजीतिक नेतृत्व वर्गले बेवास्ता गर्न हुँदैन भन्ने राजनीतिक चेतना प्रस्तुत गरिएको छ ।

राजनीतिक चेतनामूलक केही कविताहरूमा कविको व्यङ्ग्यविद्रोह भाव मुखरित भएको छ । आफ्नो रगत श्रम पसिना पोखेर निर्माण गर्नेहरूको कुनै मूल्य छैन रोग शोक, भोग नै नेपालीहरूको नियती बनेको छ । अन्याय, अत्याचार, शोषण र दमनमा परेका जनताहरूका पक्षमा दुई शब्द बोलिदिने नेताहरू आफ्नो सत्तामोहमा लागेर उल्टै उनीहरूलाई दुर्व्यवहार गरेको शब्दचित्र कवितामा यसरी उतारिएको छ :

ढुङ्गो नअड्ने ठाउँमा
तिनकै श्रमले चियाबारी बन्यो

पानी नपाउने ठाउँमा
तिनकै श्रमले दूधको जल बग्यो
कति कालापानी र औलो भूमिलाई
तिनले बस्तीयोग्य बनाए
नून छरेका कति मरुभूमिलाई
तिनले उर्वराभूमि बनाए
कति आरा चिर्दा चिर्दै
चेपिएर उतै बिलाए

आफ्नो हक अधिकारको पक्षमा बोल्दा राजद्रोही र देशद्रोही बनाउने शासकीय प्रवृत्तिलाई कवितामा यसरी प्रकट गरिएको छ :

भ्रष्टाचारीले आफूलाई
पुरुषार्थी ठान्यो
समाजले उसैलाई
पुरुषार्थी ठान्यो
आली सुत्केरी माथि
बलात्कार गर्नेलाई
इतिहासले राजर्षि भन्यो
उसैले देशभक्तहरूलाई
देशद्रोही भन्दै फासीमा चढायो

(के देखेँ मैले यो , पृ. २१)

सहिदहरूको त्याग र बलिदानबाट सिर्जिएको पवित्र भूमिमा उनीहरूकै आदर्शलाई शिरोपर गरी राष्ट्र निर्माणमा जुट्नुपर्छ भन्ने आदर्श सन्देश राजनीतिक वर्गले लिनुपर्ने भावलाई कविले सङ्केत गरेका छन् ।

४.३.११.२ राष्ट्रवादी स्वर

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र राष्ट्रवादी स्वर प्रखर रूपमा आएको पाइन्छ । आफ्नो राष्ट्रप्रति आम नेपालीहरूले गर्नुपर्ने कर्तव्यलाई कविताहरूमा देखाइएको छ । सङगृहीत कविताहरूमा तत्कालीन राष्ट्रिय परिवेश राजनीतिक सङ्कीर्णता, मानवीय मूल्य एवम् पीडालाई राम्रो र सशक्त रूपमा उद्घाटन गरिएको छ । साथै देशप्रतिको माया वा राष्ट्रप्रेम पनि सशक्त रूपमा कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।

नेपाली राष्ट्रिय मूल्य र मान्यताप्रति सचेत उनका कविताहरूले देशका गाउँ कुनाको समस्याहरूलाई छुन पुगेका छन् र देश निर्माणको सन्देश यसरी दिएका छन् :

राजधानीले कहिल्यै नसुनेको
विकास केन्द्रले कहिल्यै नदेखेको
जिल्ला सदरमुकामले कहिल्यै नदेखेको ...
हुन सक्छ त्यो देशको
मानचित्रमा
कतै छापेको नहोस्
हुन सक्छ विकासका
रेखाचित्रहरूमा
त्यो कतै उठेको नहोस्
तर सीमानाभित्र कतै
एउटा गाउँ छ, फू : ।

(फू : एउटा गाउँ, पृ. ६)

हाम्रो देशमा अहिले पनि देशको नागरिकको रूपमा नागकिरता प्राप्त गर्न नसकेका जनताहरू भएको गाउँ छ । कतिपय गाउँहरू अहिले पनि राज्यले तिनको समस्या बुझ्न सकेको छैन । राज्यको केन्द्रले पनि देख्न नसकेको त्यस्ता थुप्रै गाउँहरूको समस्यालाई फू गाउँका माध्यमबाट अगाडि सार्दछन् । त्यस्ता दुर्गम, विकट र विकासशून्य गाउँहरूमा बसेका नेपालीहरूको विकास गर्न आवश्यक रहेको सन्देश कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

कवि कुँवरलाई देशको असाध्यै माया छ । त्यसैले दानवहरूले जन्मभूमिलाई बन्धकमा पारेर अस्तित्व समाप्त पार्न लाग्दा पनि त्यसको विरोध गर्ने अवसर आफूले नपाएको बरु राष्ट्रलाई कङ्गाल बनाउने राष्ट्रद्रोहीलाई पुरस्कृत गरिएको, भ्रष्टाचारीले सम्मान पाएको हाटहुटे लाललुटे तस्करहरू सम्मानित भएको प्रतिको रोष कविले के देखेँ मैले यो ? कवितामा यसरी व्यक्त गर्दछन् :

चाकडीबाजले हाकिमलाई रिझायो
पद, पुरस्कार र प्रमोशन पड्कायो
विदेश भ्रमणको छात्रवृत्तिको
भन्सारको कोटा छड्कायो ...
हाटहुटे/लाटलुटे । चाटचुटेहरूले
इमान्दारीहरूलाई
पानी मरुवा भने
राष्ट्रघाती तस्करहरू
समाजसेवी कहलाइए

(के देखेँ मैले यो पृ. २२)

आफ्नो देशका लागि आत्मा बलिदान गर्नेहरूलाई तिरस्कार गरिएको राष्ट्रिय राजनीतिक परिवेशप्रतिको आक्रोश उक्त कवितामा व्यक्त गरिएको छ । देशलाई खोक्रो पार्नेहरूप्रति तीव्र घृणा र आक्रोश व्यक्त गर्दै आफू जन्मिएको माटोलाई प्रेम गर्दै माटाकै गीत गुनगुनाउन पुगेका कवि कुँवर आफ्नो देशप्रतिको माया यसरी व्यक्त गर्दछन् :

मलाई मेरै संसारमा भुल्न देऊ
मलाई मेरै संसारमा डुल्न देऊ ।
आखिरमाटोको गीत भनेको मान्छेको गीत हो
मलाई मेरा अनन्त आँशु र खुसीहरू बाँड्न देऊ

(मलाई माटोको गीत गाउन देउ , पृ. २७) ।

यसरी माटोको गीत गाउने कवि कुँवरले कविताहरूमा नेपालभित्र नेपाल हराएकोमा दुःख प्रकट गरेका छन् । नेपालभित्र विदेश खोज्ने होइन विदेशभित्र नेपाल खोज्नु पर्छ भन्ने भाव नेपाल रोज्नुपर्छ कवितामा यसरी प्रकट गरेका छन् :

अनि यहाँका हरेक मान्छेहरूले
नेपालभित्र विदेश खोज्ने होइन
बरु नेपालबाहिर पनि नेपाल खोज्नुपर्छ
अझ नेपालबाहिर पनि नेपाल रोज्नुपर्छ ।

(नेपाल रोज्नुपर्छ, पृ. ३३)

नेपालीहरूले नेपाललाई माया गर्नुपर्छ भन्ने राष्ट्रवादी स्वर लिएर नेपाललाई चिन्न सहर होइन गाउँ जानुपर्छ विकट ग्रामीण परिवेश बुझ्नुपर्छ भन्ने भाव कविको रहेको छ । त्यसैले नेपालको ग्रामीण परिवेशको सजीव चित्रण गर्दै आफ्ना अनुभूतिहरू कवितामा यसरी प्रकट गरेका छन् :

चपाएर दुर्दान्त वेदनाहरू
छाती भित्र भित्रै
गुराँसको थुङ्गासँगै हाँसिरहेको
तिमी भेट्ने छौ एउटा गाउँ
कोदोको रोटीसँग
मकैको पीठोसँग
सानन्द बाँचिरहेको
गाउँ कतै पसिना तर्तरी चुहाइरहेको
गाउँ कतै रगत भल्भली बगाइरहेको
गाउँ कतै तमसुकमा ल्याप्चे ठोकिरहेको

(एउटा गाउँ छ त्यहाँ, पृ. ३८)

कवि कुँवर नेपाल र नेपालीको निराशा अनि कहाली लाग्दो दयनीय अवस्थाको चित्रण मात्र गर्दैनन् । उनी त सबै नेपालीहरूलाई देशको शीर उच्च राख्न सबैलाई आह्वान् गर्दछन् । जतिसुकै अप्ठ्यारो परे पनि देशप्रेमले भरिएको साझा फुलबारी निर्माण गर्न यसरी आह्वान गर्दछन् :

शङ्का र अविश्वासको
पर्खालहरू भत्काएर
भय र त्रासका गरलाहरू भाँचेर
हामी एउटा फूलबारी बनाऔँ
त्यो फूलबारी
तिम्रो पनि हुनेछ
मेरो पनि हुनेछ
र हामी सबैको साझा हुनेछ

(एउटा फूलबारी आस्थाको , पृ. ५९)

यसरी प्रस्तुत **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहका अधिकांश कविताहरूमा देशमा व्याप्त अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार, दुराचार, नेतृत्ववर्गको अविवेकी क्रियाकलापले देश दिनानुदिन खोक्रो बन्दै गएको तथ्य उद्‌घाटित हुनुका साथै जन्मभूमिप्रतिको माया र जन्मभूमिप्रतिको कर्तव्यबोध अभिव्यक्त गरिएको छ । देशभक्तिको स्वर्णीम किरणहरू सबैमा सञ्चरण गर्न कविताहरू सशक्त रहेका छन् । अधिकांश कविताहरूमा राष्ट्रवादी स्वर प्रकट भएको छ ।

४.३.११.३ प्रकृति चित्रण

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा नेपालको सुन्दर प्रकृतिको चित्रण वर्णन गरिएको छ । उनले कवितामा नेपाली समाजको विकट ग्रामीण परिवेशको चित्रण गरेको पाइन्छ । आफू स्वयम् पनि गाउँले परिवेशमा हुर्किएकोले ग्रामीण परिवेशको प्राकृतिक सौन्दर्यको चित्रण यसरी गरेका छन् :

डुलाएर पाखामा कस्तुरी मृगहरू
चराएर खर्कमा भेडा र च्याङ्ग्राहरू
सुकाएर भारामा चौरीको सुकुटीहरू

(फू , एउटा गाउँ, पृ. ७)

माथिका कवितांशमा गाउँमा गाईभैंसी चराउने खर्क र गोठ बस्ने चलन अहिले पनि हाम्रो समाजमा रहेको छ । कस्तुरी मृग, वन जङ्गलहरूमा विभिन्न वन्यजन्तु रहेका छन् । ती वन्यजन्तुहरूले हाम्रो देशको प्राकृतिक सौन्दर्यलाई थप सुन्दर बनाउने काम

गरेका छन् भन्दै नेपाली समाजको ग्रामीण परिवेशको चित्रण गरिएको छ । यस्ता विकट ग्रामीण परिवेशको वर्णन गरेको पाइन्छ ।

४.३.११.४ व्यङ्ग्यवाद र विसङ्गतिवाद

गोविन्दबहादुर कुँवर कतै प्रकृतिको सुन्दर रूपलाई स्वच्छन्द तरिकाले वर्णन गरी प्रकृतिप्रेमी कवि भएर देखापरेका छन् भने कतै जीवन भोगाइका क्रममा आइपरेका विसङ्गत पक्षहरूको चित्रण गर्दै तत्कालीन विश्व परिवेशमा देखापरेका विकृति विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य गर्दै व्यङ्ग्यवादी र विसङ्गतिवादी भएर देखापर्दछन् ।

यस **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रह भित्रका कविताहरूमा व्यङ्ग्यवादी स्वर पनि पाइन्छ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशमा देखा परेका सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक क्षेत्रमा विकसित भएको कुपरम्परा, कुप्रवृत्ति, विकृति र विसङ्गतिप्रतिको चर्को आक्रोश कविताहरूमा प्रकट भएको छ । हरेक क्षेत्रमा भएका त्यस किसिमको वृत्तिले मानव सम्भयतामाथि नै प्रश्नचिह्न खडा हुने कुरा व्यङ्ग्यात्मक रूपमा कविताहरूमा प्रकट भएका छन् । विश्वले एक्काइसौ शताब्दीमा फड्को मार्दा पनि मानवीय चरित्रमा खासै परिवर्तन नआएको प्रति कवितामा व्यङ्ग्य गरिएको छ । आधुनिक विश्वमा भएको वैज्ञानिक उन्नतिले संसार त्रासदीपूर्ण भएको मानव विकास भन्दा विनासतिर मान्छे उद्यत भएको, अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशलाई एकातिर व्यङ्ग्यको झटारो हानिएको छ भने अर्कोतिर आधुनिकताले छुन पनि नपाएको नेपालका कतिपय गाउँहरू अझै पनि आदिम युगमा नै बाँचिरहेको यथार्थता कवितामा प्रकट गरिएको छ :

छातीभित्र सङ्गालेर अनगिन्ती सञ्जीवनी बुटीहरू
खोले, पीठो र सातुको भरमा
बीसौँ शताब्दीको उत्तरार्द्धमा पनि
आदिम युगमा बाँचिरहेको एउटा गाउँछ , फू ।
(फू: एउटा गाउँ , पृ.७)

वर्तमान समयमा सहचारी, इमान्दारी कर्तव्यनिष्ठ सत्चरित्रता भएका व्यक्तिहरू समाजमा सधैँ तिरस्कृत भएका र मान्छेमा बुद्धत्व, महामानव, देशभक्त, साधुसन्त, समाजसेवी भावना हराउँदै गएको भावनाहरू कवितामा पाइन्छ । अन्याय अत्याचार र

लुट गर्नेहरू नै समाजमा महान् व्यक्ति कहलाउने हुँदा समाजमा सत्य, र न्याय आँखाको फूल आँखा तरी मर भने जस्तै भएको भाव यसरी व्यक्त गरिएको छ ।

आली सुत्केरी माथि
बलात्कार गर्नेलाई
इतिहासले राजर्षि भन्यो
उसैले देशभक्तहरूलाई
देशद्रोही भन्दै फाँसीमा चढायो ...
राष्ट्रघाती तस्करहरू
समाजसेवी कहलाइए
घाउ लागेको ठाउँमा
मलम पट्टिको सट्टा नुन चूक छर्कियो
सुनौलो सपना देख्नेहरू
बुद्ध ठहरिए

(के देखेँ मैले यो, पृ. २१-२२)

भौतिककताले सम्पन्न सहर काठमाडौंको परिदृश्यलाई कवितामा उतारेर सहरिया प्रवृत्तिको भण्डारफोर गरिएको छ । चिल्ला कार चढेका ठूलाबडा भनाउँदाहरूमा कृतज्ञताको अभिव्यक्ति खस्किँदै गएको सहरका मठ-मन्दिरहरू युवायुवतीहरूको मनोरञ्जनको केन्द्र बनेको, दिनहुँ जसो नाटक र नौटङ्कीहरू देखाइने दुर्गन्धित वातावरणले ग्रस्त काठमाडौंको शब्दचित्र कवितामा यसरी उतारिएको छ ।

होला कान्तिपुर कतै किसानका बस्तीहरूमा
होला कान्तिपुर कतै देवाली र गुठी पूजाका मस्तीहरूमा
मनोरञ्जनको केन्द्र बनेको छ सहर हिजो आज
मञ्चित छ दिनहुँ नाटक र नौटङ्कीहरू
देखाइन्छन् हरेक साँझ जादू र सर्कसहरू
दर्शकहरूको भीडहरू, टिकट नपाइन सक्छ
पास चाहिन्छ भित्र पस्नलाई
नत्र प्रवेश नपाइन सक्छ

(सहर आएको छु म हिजोआज गाउँ देखि (पृ. ३२)

यसैगरी धर्तीको सतहमा असामान्य भए जस्तै विभेदपूर्ण समाजको असमान व्यवहारप्रति कविको व्यङ्ग्य छ । ठूला वडाहरूको आदेशलाई शिरोपर गर्ने श्रमजीवीको श्रम र पसिनाबाट बनेको पुल, भवन, सुरुङ, बाटोघाटो जस्ता विकासका धरोहरहरूमा तिनै ठूलाबडाहरूकै नाम शिलालेखमा रहने तर पसिना रगत बगाउनेको नाम नहुने व्यङ्ग्य भाव नाम कहाँ छ ? शीर्षक कवितामा यसरी गरिएको छ :

तिनले नङ्ग्रा कोरे
छिनुले पहरा फोरे
तिनले आसन लिएनन्
तर प्रत्येक भाषण सुने
तिनले आदेश गर्न जानेनन्
तर प्रत्येक आज्ञा तिनले पूरा गरे
खै त्यो पुलमा तिनको नाम कहाँ छ ?
खै त यो सुरुङमा तिनको नाम कहाँ छ ?

(नाम कहाँ छ ? , पृ. ३५)

नेपाली भाषा, साहित्य, मौलिक संस्कृतिप्रति जनचासो समाजमा घट्दै गएको छ । विदेशी भाषा र संस्कृतिप्रति नेपालीहरूको बढ्दो मोहले एकदिन नेपाली भाषा, साहित्य, कला र संस्कृतिमा गम्भीर समस्या आउने सङ्केत गर्दै आदि कवि भानुभक्त आचार्यको पालामा सुरु भएको भोलिवादी संस्कृति कम हुनुको साटो झन बढ्दै गएको प्रति कविको व्यङ्ग्य यस्तो छ :

भानु ! न तिम्रो भाषा सम्मानित छ
न तिम्रो संस्कृति प्रशंसित छ
हिजो आज पनि तिम्रो साहित्य
अनुत्पादक मानिँदैछ
आज पनि तिम्रो भाषा
उपेक्षित र तिरस्कृत नै छ
अचेल त तिम्रो भाषा
ड्याडी ममीद्वारा किचिँदै छ
अचेल त तिम्रो संस्कृति
डिस्को र रक एण्ड रोलले मिचिँदै छ

(भानुसित एकछिन, पृ. ४४)

यसरी समाजको हरेक क्षेत्रमा देखापरेका विकृति विसङ्गतिहरूको चर्को व्यङ्ग्यविद्रोहको स्वर कविताहरूमा मुखरित भएका छन् । राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश विश्वमानवताको क्षेत्रका साथै नेपाल र नेपालीका यावत् प्रवृत्तिहरू कवितामा व्यङ्ग्यात्मक रूपमा आएका छन् । सामाजिक आर्थिक सांस्कृतिक राजनीतिक, चारित्रिक प्रशासनिक आदि सम्पूर्ण क्षेत्रमा देखापरेका मानवीय कमजोरीहरूलाई व्यङ्ग्यात्मक पाराले यस कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा जतातत‌ै पोखिएको छ ।

नेपाल गाउँ गाउँले भरिपूर्ण देश हो । अहिले पनि यहाँ बहुसङ्ख्यक गरिबीको रेखामुनि रहेका जनताहरू गाउँमा नै बस्छन् । उनीहरूको जीवनस्तरमा परिवर्तन

नआएसम्म देश विकास सम्भव छैन भन्दै रोग भोक, शोकले पीडित सीमान्तकृत वर्गहरूको उत्थानमा नेतृत्ववर्गको अदूरदर्शी व्यवहारप्रति कवितामा व्यङ्ग्य गरिएको छ । साथै नेपालको प्राकृतिक सम्पदाको सदुपयोग गर्न नसकेको प्रति व्यङ्ग्य यसरी गरेका छन् :

छातीभित्र सङ्गालेर अनगिन्ती संजीवनी बुटिहरू
खोले पीठो र सातुको भरमा
बीसौँ शताब्दीको उत्तरार्द्धमा पनि
आदिम युगमा बाँचिरहेको एउटा गाउँ छ , फू
(फू: एउटा गाउँ , पृ. ७)

अरूका लागि मर्नेहरूको जीवनको कुनै मूल्य छैन, स्वार्थ लिप्सामा बाँच्नेहरू मान इज्जत र प्रतिष्ठाका भागिदार बन्ने गर्दछन् । तिनकै नाम इतिहासको पानामा अङ्कित हुने गर्दछ । चाकडीबाजहरू पुरस्कृत हुने, नेपाली संस्कृतिप्रतिको व्यङ्ग्य कवितामा यसरी गरिएको छ :

कसैलाई कसैको पीना काढेर
तेल निकाल्ने छुट थियो
कसैलाई रक्तदान गर्ने पनि
सख्त निषेध थियो
थोरैले डाँडावारि ⁄ डाँडापारि
थुपार्नसम्म थुपार्थे
तर धेरै एक छाक पनि
कहिले अल्नो खान्थे
कहिले भोकै पर्थे
चाकडीबाजहरू पुरस्कृत थिए
स्वाभिमानी नागरिकहरू तिरस्कृत थिए
मलाई साह्रै डर लागिरहेछ
इतिहासले यसरी लेख्छ कि भनेर
(इतिहासले नलेखोस्, पृ. १७)

यसरी गोविन्दबहादुर कुँवरका **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरू व्यङ्ग्यवादी र विसङ्गतिवादी स्वर सशक्त भएर आएको देखिन्छ ।

४.३.११.५ प्रेम र प्रणयभाव मूलक स्वर

गोविन्दबहादुर कुँवर **समयका पदचापहरू** कविता सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा प्रेमप्रणयका सुन्दर भावहरू प्रशस्त भेट्न सकिन्छ । **कविता ! मेरी प्रेयसी, आउन ल एक छिन् ..., कविता** जस्ता कविताका माध्यमबाट कविले आफ्ना

अन्तर्हृदयका प्रेमप्रणय भावनाहरूलाई सौन्दर्यको अभिव्यक्ति दिएर व्यक्त गरेका छन् । साहित्यलाई नै जीवनसाथी सम्झने कुँवर कवितालाई नारीकरण गरी आफ्नो साहित्यिक दृष्टिकोण तथा मान्यतालाई कवितामा प्रस्तुत गरी नारी सौन्दर्यवादी विचार व्यक्त गरेका छन् । कवितालाई आफ्नो प्रेयसीको रूपमा चित्रण गरी आफूभित्रको प्रेमाकर्षण आत्मपरक रूपमा चित्रण गरेका छन् । सुख दुःख, मिलन विछोडको सहभावको साथीको रूपमा कवितालाई लिँदै एक अर्काको अस्तित्वमा विश्वास गर्ने प्रेमी कविले प्रणयभाव यसरी प्रकट गरेका छन् :

मलाई सम्मोहित पारेकी छौ तिमीले
मेरा पीडाहरू भुलाइदिएकी छौ तिमीले
मलाई जिउनुको सार्थकता
सम्झाइदिएकी छौ तिमीले
कविता ! मेरी प्रेयसी
मेरी प्रेयसी कविता !

(कविता ! मेरी प्रेयसी कविता, पृ. २)

प्रेम जीवनको सञ्चरण हो । प्रेम उन्नति हो भन्ने भाव कविको रहेको छ । प्रेम सुन्दरभावनाको अभिव्यक्ति हो भन्ने कुँवर शारीरिक वासनात्मक प्रेमभन्दा आत्मिक प्रेम सर्वोच्च हुने कविको ठहर छ । त्यही सुखद् प्रेममा नै जीवनरूपी फूल फुल्न सक्छ र जीवन सुगन्धमय हुन्छ भन्ने विचारलाई कवितामा व्यक्त गरेका छन् ।

प्रेममय रागात्मक शृङ्गारिक भावको अभिव्यक्तिलाई शील ढङ्गमा यसरी प्रस्तुत गर्दछन् :

आउन एकैछिन भए पनि
सुम्सुम्याउँ एक अर्कालाई
मनवारीका सुन्दर फूलहरू टिपेर
शुभकामना चढाऊँ एक अर्कालाई

(आउन ल एक छिन ...पृ. १४)

यस कवितांशमा कविले आफ्ना अन्तर्हृदयका मानवीय आत्मिक प्रेमका अभिव्यक्ति दिएका छन् । आफ्नी प्रेयसीलाई एकछिन बसेर सुम्सुम्याउनका लागि आह्वान् गरेका छन् । साथै सुन्दर मनबारीको फूलहरू टिपेर एक अर्कालाई शुभकामना प्रदान गर्न आँखाले बात मार्नका लागि बोलाएका छन् । यस कवितांशमा प्रेमप्रणय सौन्दर्यभाव व्यक्त भएको छ ।

४.३.११.६ यथार्थबोध

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा नेपाली समाजको यथार्थ वस्तुस्थितिको चित्रण गरेका छन् । उनले आफ्नो कवितामा नेपाली समाजको दुर्गम स्थानमा रहेको गाउँको निम्नवर्गीय जनताका आर्थिक दुरावस्थाको कारुणिक दृश्यलाई शब्दचित्र मार्फत यथार्थ रूपमा उतार्ने प्रयास गरेका छन् । कवि स्वयम् पनि निम्न माध्यमवर्गीय ठूलो परिवारमा हुर्किएका हुन् । गाउँले परिवेशलाई नजिकबाट बुझेकाले उनका कविताभित्र सामाजिक यथार्थ तथा गाउँले परिवेशको सजीव चित्र पाउन सकिन्छ ।

गालामा स्याउको रङ्ग छ
बाटो हिँड्न परे
कतै भऱ्याङ्ग छ , कतै पऱ्याङ्ग छ ।

(फू: एउटा गाउँ, पृ. ७)

यस कवितांशमा ग्रामीण दुर्गम गाउँहरू जहाँ सरकारको आँखा पुग्न सकेको छैन । जहाँका जनता दुई छाक खान पाउँदैनन् । त्यस्तो ठाउँमा हिँडडुल गर्नका लागि सडक यातायात पुग्न सकेको छैन भन्ने कुराको यथार्थ चित्रण गरिएको छ ।

कोदोको रोटीसँग
मकैको पीठोसँग
सानन्द बाँचिरहेको
गाऊँ कतै पसिना चुहाइरहेको
गाउँ, कतै रगत भल्भली बगाइरहेको
गाउँ, कतै तमसुकमा ल्याप्चे ठोकिरहेको ..
स्कुल जाने उमेरमा
भीरमा गाईबाखा छेकी रहेको
एउटा गाउँ छ त्यहाँ

(एउटा गाउँ छ त्यहाँ, पृ.३८)

यी कवितांशमा सामन्ती पञ्चायती व्यवस्थाका ठूला मानिसहरूले गरिबहरू माथि अन्याय, अत्याचार र नेपाली जनताले दुई छाक खान नपाउने यथार्थको चित्रण गरिएको छ । साथै पढ्ने उमेरका बालबालिका अझै पनि गाईबाखा हेर्न जानुपर्ने कुराको यथार्थ चित्रण कवितांशमा गरिएको छ । उनका कविताहरूमा विश्वमा देखापरेका राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक अवस्थाको पनि यथार्थ चित्रण गरिएको छ

भने २०४६ सालको जनआन्दोलनमा पञ्चायती शासकहरूले नेपाली जनतामाथि गरेको दर्दनाकपूर्ण कथा व्यथाको पनि यथार्थ चित्रण गरिएको छ ।

४.३.११.७ जीवनबोध

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कविता सङ्ग्रहभित्रका अधिकांश कविताहरूमा जीवनका बाध्यता विवशताहरूले थिचिएका नेपाली जीवनका पीडा, शोषण र दमन आर्थिक असमानताले सिर्जित जीवनका विविध दुर्दशा तथा कुण्ठाहरूका साथै भविष्यप्रतिको आशावादितालाई उल्लेख गरिएको छ ।

नेपाली जीवन रोग, भोक, शोकले ग्रस्त छ दुःख भोग्नु नेपालीहरूको बाध्यता र नियति बनिसकेको छ । नेपालीहरूले अहिलेसम्म जे जति दुःख, कष्ट र पीडाको अनुभव गरे पनि बाँकी जीवन यस्तो दुःखद नहोस् भन्ने सद्भाव व्यक्त गर्दै जीवनवादीप्रतिको आशावादिताको स्वरलाई यसरी व्यक्त गरिएको छ :

रोग, भोक, शोक कुपोषण दुख्दा दुख्दा
दुखाइ नै नियती लागिसक्यो
अब मात्रै एउटै चाहना छ । सङ्कल्प छ
इतिहास त दुख्यो -दुख्यो
वर्तमान जति दुख्छ दुखोस्
भविष्य एउटै नदुखे हुन्छ
यो क्रम फेरि
नदोहोरिए पुग्छ

(भविष्य नदुखे हुन्छ, पृ. ३)

सफलता-असफलता, सन्तुष्टि-असन्तुष्टि र प्राप्ति-अप्राप्तिलाई आपसमा साटासाट गर्नुपर्ने भाव **आउन त एकछिन्** ... कवितामा गरिएको छ । सौहार्द्धता भातृत्वको भाव सबैमा विकसित हुनुपर्ने आवश्यकता दर्साउँदै सुख दुःखका अनुभूतिले जीवनमा शान्ति सद्भाव अभिवृद्धि हुने कुरालाई कवितामा कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

समयले पारेको नीलडामहरू
म पनि देखाउने छु
नियतीले खोपेका दागहरू
बिर्सेर तीतो वर्तमानलाई
जिन्दगीका उकाली ओरालीहरूलाई
आउ न एकछिन सुस्ताऊँ ।

(आउन त एकछिन ...पृ. १३)

जीवनको आधार नै विश्वास हो । यो संसार विश्वासमा चलेको छ । विश्वास नै उन्नतिको मार्ग हो । आशङ्का एउटा सानो आगोको फिलिङ्गो हो । मानवीय कमजोरी हो भन्दै आजको परिवेशमा सबैमा विश्वास हराइसकेको आफू पनि अविश्वासी बनेको तीतो यथार्थलाई कवितामा यसरी उतारेका छन् :

सङ्कट पनि कस्तो भने
स्वास्नी र छोराछोरीको त के कुरा
आफ्नै आमाको पनि
विश्वास लाग्न छाडि सक्यो
भित्तादेखि पनि
शङ्का लाग्न थालिसक्यो

(पाँच टुक्रा, पृ. २०) ।

अभाव विना जीवनको कुनै मूल्य बुझ्न सकिँदैन अभावको जीवन वास्तविक जीवन हो । मीठो पीठो दुई छाक पेटभर खान पाउनु सानो कुरा होइन । झुपडी नै किन नहोस् सबैमा शान्ति र सद्भाव न्यानो प्रेममा नै जीवन फल्न फुल्न सक्छ । गगनचुम्बी भवनहरूमा बसेर आफन्तलाई पराइ ठान्ने सभ्यताप्रति कविको आक्रोश छ । छिमेकी रोए आफू रुने र छिमेकी हाँसे आफू हाँस्ने, अरूको हित र भलाइमा जीवन समर्पित गर्ने कविको चाहना कवितामा यसरी अभिव्यक्त भएको छ :

त्यसैले आकाश छुने घरको
तिर्सना छैन मलाई
आफन्तलाई पराया सम्झने
सभ्यता पनि चाहिँदैन मलाई
मेरा मान्छेहरू हाँसे म पनि हाँस्छु
मेरो छिमेकीहरू रोए म पनि रुन्छु
रुवाइहरूको बीच म कसरी हाँस्न सक्छु र ?
बिर्सेर आफैलाई
म कसरी बाँच्न सक्छु र ?

(म यसरी बाँच्छु, पृ. २५-२६)

कवि कुँवर कर्मठ, कर्मशील जीवनप्रति आफ्नो अटल श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछन् । जीवनको अर्को रूप कर्म हो । कर्मले नै जीवनलाई धन्य बनाउँछ । स्वाभिमानी र स्वतन्त्रतापूर्वक कर्म गर्नु नै नैसर्गिक अधिकार हो । कर्म क्षेत्रमा कसैप्रति कसैको

हस्तक्षेप र भेदभाव हुनुहुँदैन भन्दै सबैले श्रमप्रति विश्वास र श्रद्धा सम्मान गर्नुपर्छ भन्ने कर्मशील जीवनको गान यसरी गाएका छन् :

कसैको पसिना मोती मोती र
कसैको रगत पनि फगत पानी पानी हुनुहुन्न
(मेरो चाह, पृ. ३६)

सबै मानिसको जीवन एकै हुँदैन मान्छेको जीवन विविधतामय छ । सबैको जीवनको परिभाषा अलग अलग छन् । आफ्नो भोगाइको यथार्थ नै जीवन हो, जिन्दगी हो । विविधतामय जीवनको परिभाषालाई जिन्दगी एक शब्दचित्रमा यसरी व्यक्त गर्दछन् :

कतै जिन्दगी छिनुले
पहरो फोर्न व्यस्त छ
जिन्दगी कतै
खावा खीरले सोत्र्याङ्ग छ
कतै जिन्दगी
साग र सिस्नुले पनि सन्तुष्ट छ
कतै जिन्दगी
मेवा मिष्टान्नले पनि असन्तुष्ट छ ।
(जिन्दगी एक शब्दचित्र, पृ. ४०

कसैको जिन्दगी पीडा र मर्मले भरिएको छ । कसैमा भोको पेट लिएर बाँच्नुपर्ने बाध्य जस्तो नहुने भएकाले आफ्नो जीवनप्रति कोही पनि सन्तुष्ट छैनन् भन्ने भाव उपयुक्त कविताांशमा व्यक्त भएको देखिन्छ ।

नेपालका बहुसङ्ख्यक जनता गरिबीको रेखामुनिको जीवन गुजारिरहेका छन् । विकासले जति फड्को मारे पनि उनीहरूको जीवनस्तरमा खासै परिवर्तन नआएकोमा कवि चिन्तित देखिन्छन् ।

मानिसका असङ्ख्य मानवीय सम्वेदनाहरू हुन्छन् । तिनै संवेदनाहरूको सशक्तताबाट जीवनको मूल्यको पहिचान गर्न सकिन्छ । जोस, जाँगर, आकाङ्क्षा, राग, द्वेष, घृणा, सम्झौता, जिजीवीषा, लिप्सा, मोह, सपना, विपना, दयामाया, करुणा लुच्याइँ, फट्याइँ , छुच्याइँ, दुष्ट्याइँ सबैको पुञ्ज नै मान्छेको असली परिचय हुने भाव ऊ मान्छे हो कवितामा यसरी प्रकट भएको छ :

ऊ मान्छे हो

उसभित्र जोश र जाँगरहरू छन्
सगरमाथा
आरोहण गर्ने आट आकाङ्क्षाहरू पनि छन्
उसभित्र दया, माया र करुणाहरू छन्
छुच्याइँ , लुच्याइँ र दुष्ट्याइँहरू पनि छन्

(ऊ मान्छे हो , पृ. ४५)

मानिस तिनै मानवीय संवेदनाहरूबाट सञ्चालित हुन्छ । तिनै सम्पूर्ण संवेदनाहरूको समष्टिरूप मानवीय जीवन हो भन्ने अभिव्यक्ति प्रतीकात्मक रूपमा अचार शीर्षकको कवितामा यसरी अभिव्यञ्जित छ :

अलिकति कुण्ठाहरू
र केही निराशाहरू
थुप्रै आशा र
बग्रेल्ती जिजीविषाहरू
थोरै आक्रोश र उत्साहहरू
पोलपाल पारेपछि
थिचथाच पारेपछि
किचकाच पारेपछि
अचार नै जिन्दगी बन्दोरहेछ ।

(अचार, पृ. ४९)

जीवन अविरल यात्रा हो यही अविरल यात्रामा सुख, दुःखलाई जीवनको साथी बनाएर हिँड्न कविको आग्रह छ । आलस्य निराशालाई थन्क्याएर दुःखका काँडाहरूलाई पन्छाएर हिँडेको यात्रा सफल रहेन । नत्र हाम्रो यात्रा सपना मात्र हुने भाव **हाम्रो यात्रा** कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

थकाइलाई पैतालामा राखेर
दुखाइहरूलाई काखीमा च्यापेर
निराशाहरूलाई झोलामा थन्क्याएर
ढुङ्गाहरू पल्टाउँदै
काँडाहरू पन्छाउँदै
सुरु गर्नुपर्ने हाम्रो यात्रा
फगत सपना-सपना भए छ

(हाम्रो यात्रा, पृ. ५१)

मानिस जीवनरूपी परीक्षामा हरदम तयार रहनुपर्छ परीक्षा उन्नतिको गोरेटो हो र प्रगतिको सोपान हो । जीवनको प्रत्येक पलमा नियतीले हाम्रो परीक्षा लिई रहेको छ । अनगिन्ती साध्यहरूले चेतावनीको घण्टी बजाउँदै हामीलाई सतर्क बनाइरहेको

हुन्छ । समस्याका समाधानमा विश्राम नगरीकन विकल्पहरूको छनोट गरी अविरल परीक्षा दिइरहेको हाम्रो गतिशील जीवनको चित्रलाई कवितामा यसरी उतारिएको छ :

हामी पहाड जस्तो स्थिर छैनौ
हामी हिमालजस्तो निश्चल छैनौँ
हामी प्रत्येक पाइला हिँडिरहेछौँ
हामी परीक्षा दिइरहेछौँ ।

(हामी परीक्षा दिइरहेछौँ, पृ. ६०) ।

यसरी कवि कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अधिकांश कवितामा कतै पूर्ण रूपमा त कतै आंशिक रूपमा जीवनका मूल्य मान्यता आदर्श र यथार्थता पोखिएको छ । आफ्नो भोगाइलाई सार्वभौम गर्दै कविले विश्वमानव सभ्यताकै धरातलमा जीवनवादी चेतना यस कविता सङ्ग्रहमा मुखरित भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय विषम परिस्थितिमा जीवनको अर्थ र मुल्य खोज्ने प्रयास कविताको एउटा पाटो हो । विश्वबन्धुत्वको भावनाले कविताहरू अभिव्यञ्जित छन् । त्यस्तै मानवतावादलाई कवितामा छताछुल्ल पोखिएको छ । विश्व रङ्गमञ्चमा मानव अस्तित्व चिहाउने प्रयास कवितामा सफल देखिन्छ । समग्रमा मानवतावादी धरातलमा मानवीय जीवनदर्शनलाई प्रस्तुत गरी जीवनदर्शनको दार्शनिक अभिव्यक्ति कविताहरूमा छरपष्ट पारिएको छ ।

४.३.१२ निष्कर्ष

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहमा धेरै भाव विचार तथा विषयवस्तुको सम्मिश्रण रहेको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहभित्र विचारको विविधता, भाषाशैलीगत विविधता जस्ता गुणहरू पाइन्छन् । कुँवरको पहिलो काव्यकृति भएको हुनाले वा प्राविधिक कारणले केही त्रुटिहरू भए पनि समग्रमा काव्यकृति सफल रहेको देखिन्छ । वास्तवमा यो कृतिभित्र विविध विषय तथा विचारको मन्थन गरिएको छ सरसर्ती पढ्दा सम्पूर्ण कविताहरू बडो सरल तथा सरस भाषामा लेखिए पनि बिम्ब प्रयोगको बाहुल्यताका कारणले केही क्लिष्ट बन्न पुगेका छन् । कविताहरूले उनका भावविचार तथा बौद्धिकतालाई पाठक समक्ष पूर्णरूपले सम्प्रेषण गरेका छन् । प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरू साहित्यिक मूल्य र मान्यताका दृष्टिले भाव पक्षमा सबल र कलापक्षमा गौण देखिन्छन् ।

रूढिगत संस्कार र कृत्रिमताले सिँगारिएको आधुनिक फेसनबाट टाढा रहेका कविताहरू भित्र आजको मान्छेको ढुकढुकी सुसाएको छ । भावनाको गतिमा प्रवाहित भएका प्रायः कविताहरूमा कोमलताको स्पर्श र हार्दिकताको महक पाइन्छ । मानवतावादी विचारको मूल मर्म बोकेका रचनाहरूले सत्यको उद्घाटन गर्न खोजेका छन् । भाव र विचारको प्रभावकारिता यस कवितासङ्ग्रहमा पाइन्छ । तसर्थ भाव विचार र प्रस्तुति निकै कलात्मक र आकर्षक छ ।

वि.सं २०४६ को राष्ट्रिय जनआन्दोलनको सेरोफेरोमा लेखिएका उनका कविताहरूमा असन्तोष, आक्रोश र पीडाका मर्महरू राष्ट्रको व्यथा अन्तराष्ट्रिय कथाप्रति परिलक्षित छन् । जीवनवादी विविध दार्शनिक चिन्तनलाई कविताहरूमा मानवतावादको सापेक्षतामा हेरिएको छ । आजको पीडित मानवमनको अन्तर्मन हुन कोशिस गर्दै त्यसको उपचार पत्ता लगाउन प्रयास गरेको देखिन्छ । राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, विकृति विसङ्गतिलाई केलाउँदै क्रान्तिकारी भावभूमिमा सामाजिक चेतनामूलक राष्ट्रवादी स्वर कवितामा भेटिन्छन् । आफूले देखे भोगेका अनुभवका प्रणय तथा प्रेमवियोगका अनुभूतिलाई भावानुकूल शब्दमा टिपेर विविध बिम्बहरूको माध्यमबाट अभिव्यक्त गर्ने उनको शैली सरल, सरस र प्रभावकारी देखिन्छ ।

४.४ मौन आवाजहरू कवितासङ्ग्रहको अध्ययन

४.१.१ परिचय

वि.सं २०४६ मा सहिद दिवसको दिन प्रकाशित **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रह कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको दोस्रो पुस्तकाकार कृति हो । यसको प्रकाशक श्रीमती गीता कुँवर, श्री गौरव कुँवर र श्री गौतम कुँवर हुन् । २०३३ सालदेखि विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा फुटकर रूपमा प्रकाशित कविताहरूलाई सङ्कलन गरी प्रकाशन गरेको देखिन्छ । **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा कवि कुँवरका कृति सम्बन्धमा शीर्षकको तेजनाथ घिमिरले लेख्नुभएको भूमिका लेख समावेश गरिएको छ । २०४८ सालमा १००० प्रति छापेर मूल्य रु. १० ।- राखिएको यस कवितासङ्ग्रह फूलबारी छापाखाना, चिप्लेढुङ्गा, पोखरामा मुद्रण गरिएको देखिन्छ । पूज्य पिता श्री थमानसिंह

कुँवर र माता बुधकुमारीमा सादर समर्पण गरी कवि कुँवरले **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहको प्रकाशन गरेको देखिन्छ ।

४.४.२ संरचना

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहका कविताहरू ४६ पृष्ठमा विस्तारित छन् । यस भित्र जम्मा २६ वटा कविताहरू सङ्गृहीत छन् । इन्च चौडाइ, ७ इन्च लम्बाइ, ०.३ इन्च उचाइको आयतनमा विस्तृत गरिएको छ । यस कवितासङ्ग्रहको आवरण पृष्ठमा सिम्रिक रङ्गको रातो, कालो र सेतो रङ्गको संयोजन गरी २०४६ सालको क्रान्तिमा जनताहरूको आन्दोलित मनस्थितिको चित्रात्मक अभिव्यक्ति दिइएको छ । तुलसी अर्यालको आवरण कलाले सजिएको अग्रभागमा आन्दोलित मौन आवाजहरूको अमूर्त अभिव्यक्ति पाइन्छ । पुस्तकाकार कृतिको पश्च कभर पृष्ठमा कवि कुँवरको **समयका पदचापहरू** कवितासङ्ग्रहको कवितांश र कवि परिचय दिइएको छ । पुस्तक परिचय, भूमिका लेखन र विषयसूचीमा १० पृष्ठ छुट्याइएको छ भने ४६ पृष्ठमा कवि कुँवरका भावनाहरू विस्तार गरिएको देखिन्छ । यसरी ४६+१० पृष्ठमा कवितासङ्ग्रह विस्तारित छ । २६ वटा फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाबाट सङ्कलन गरी **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रह पुस्तकाकार रूप दिइएको पाइन्छ ।

सरल श्रुतिमधुर र सुबोध्य अभिव्यक्तिहरू प्रवाहपूर्ण शैलीमा अभिव्यक्त गरिएको सिङ्गो चित्रणको रूपमा रहेको कुँवरको यस **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरू प्राय दुई पङ्क्ति पुञ्जदेखि ७ पङ्क्तिपुञ्जसम्म फैलिएको पाइन्छ । कतै पङ्क्तिपुञ्जलाई अङ्क नदिई कविता टुङ्ग्याइएको छ । आमा शीर्षक कविता दुई अनुच्छेदीय संरचनामा र लमजुङ एक शब्दचित्र ७ अनुच्छेदीय संरचनामा संरचित छन् । कवितासङ्ग्रहमा सबैभन्दा छोटो ४ पङ्क्तिमा र सबैभन्दा लामो ८७ पङ्क्तिको कविता रहेको छ । १४ वटा मुक्तलयमा संरचित कविताहरू रहेका छन् । प्रत्येक कविताको अन्त्यमा (०) शून्य चिह्नको प्रयोग गरिएको छ । **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूको पङ्क्तिहरूमा साङ्गीतिक चेत एवम् आन्तरिक र बाह्य दुवै लयबद्धता पाइन्छ । साहित्यिक मान्यताका दृष्टिले पहिलो कविता

सङ्ग्रहमा भन्दा संरचनात्मक पक्ष केही सशक्त रहेका कविताहरू रहेको पाइन्छ । सबै कविताहरूमा एकै किसिमको लयात्मकता पाइँदैन पद्य, गद्य र गीतिलयमा संरचित कविताहरूमा आन्तरिक र बाह्य दुवै लय रहेको भए पनि आन्तरिक लय तुलनात्मक रूपमा सशक्त रहेको देखिन्छ ।

४.४.३ शीर्षक

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहको कविता कृतिमा देशप्रेम, मानवतावाद, प्राकृतिक सौन्दर्य तथा आफ्नै आन्तरिक मनोभावनाका संवेदनाहरू समेटेका छन् । यस कृतिभित्र देशप्रेमका प्रशस्त अभिव्यक्तिहरू पाइन्छन् । साथै जिन्दगीका विसङ्गत पक्षहरू र कतै आन्तरिक मनका पीडाहरू र प्राकृतिक सुन्दरताको भाव पोखिएको पाइन्छ । यस कृतिको पहिलो कविता असार शीर्षकको रहेको छ । यस कवितामा उत्साहको हलो बोकेर निष्क्रियतालाई जोत्ने कर्मदर्शनको गहन अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरिएको छ । समयको महत्त्व र मूल्यलाई बुझ्नेले मात्र जिन्दगी सार्थक तुल्याउन सक्छ भन्ने भाव बोकेको यस कवितामा असार महिनाको महिमा महत्त्व र गरिमालाई प्रकाश पारी शीर्षक सार्थक तुल्याइएको छ । त्यस्तै अन्तिम कविता लमजुङ एक शब्दचित्र कवितामा लमजुङ जिल्लाका केही व्यापारिक केन्द्र मानिएका स्थलहरूको वस्तुगत तथा स्थानगत साझा विशेषतालाई शब्दचित्रका माध्यमबाट उतारिएको छ । आञ्चालिकताको भाव कवितामा प्रस्तुत गरी शीर्षकसँग सम्बन्ध मिलाइएको छ । कवितासङ्ग्रहको नामकरण कविले **मौन आवाजहरू** गरेको भए पनि कवितासङ्ग्रहभित्र उनी घन्किएका छन् । त्यसैले प्रतीकात्मक रूपमा शीर्षक सार्थक देखिन्छ । कविताभित्रका समग्र कविताको भाव उक्त शीर्षकले बहन गरेको देखिन्छ ।

कवि कुँवरले आफ्ना आवाजहरूलाई **मौन आवाजहरू** भनेर नामकरण गरे पनि मौन आवाजहरूभित्रका आवाजहरू भने कतै मौन छैनन् समाज सुधारका लागि घन्किएका छन् । आवाजहरू राष्ट्रको चौतर्फी विकासका लागि घन्किएका छन्, आवाजहरू राष्ट्रियता उद्दीपन गर्नका लागि कतै समाजमा व्याप्त शोषण र थिचोमिचोका विरुद्ध मुठी उठाएको छ । कतै समाजमा कुरीति कुप्रवृत्तिभित्र व्यङ्ग्यको

धारा छुट्याइएको छ । कतै माटोको मायामा सबै कुरा छुटाएको छ भने कतै देश सबैको साझा हो र सेवा सुविधाहरू पनि सबैले एकैनासको पाउनुपर्छ भन्ने राष्ट्रिय भाव घुसाइएको छ (भट्टराई, २०५०: ७-८) । यी विविध भावहरूका कारणले प्रतीकात्मक रूपमा शीर्षक सार्थक छ ।

४.४.४ विषयवस्तु

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूले विविध विषयवस्तुलाई समेटेको पाइन्छ । यस कृतिभित्र समावेश गरिएका कवितामा प्रकृति, देशप्रेम जीवनका विसङ्गत, सामाजिक विकृति, विसङ्गति, राजनीतिक अवस्था, प्रेमप्रणय भाव आदिलाई विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ । कवि कुँवरले यस कृतिमा देशप्रेमको भावलाई बडो मार्मिक रूपले प्रस्तुत गरेका छन् । **देशको माया, गीत, हलोजुवा काँधमाथि, अठोट** शीर्षकको कविताहरूमा देशप्रेमको भावलाई अत्यन्त मार्मिक रूपले व्यक्त गरेको पाइन्छ । यी कविताहरूमा कविले देश निर्माण र समाज निर्माणमा लाग्नुपर्दछ, देशमाथि उठेमात्र हामी माथि उठ्न सक्छौं भन्ने भाव व्यक्त गर्दै मातृभूमि नेपाल आमाप्रति असीम श्रद्धा देखाएका छन् । कविले यस सङ्ग्रहभित्र युगीन यथार्थ तथा प्रगतिवादी विचारका कविताहरू समेटेका छन । **ऐलेको वर्ष कविता लेखिएनछ, समय थला परेको छ, तीन सन्दर्भ, नसोध मलाई के छ भनेर ..., खाडल , घाउ र समय** जस्ता कविताहरूमा उनको प्रगतिवादी विचारहरू देख्न पाइन्छ । **तीन सन्दर्भ, समयसन्दर्भ, खाडल** जस्ता कविताहरूले जीवनका दुःख, पीडा तथा विसङ्गत पक्षहरूको प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ । समग्रमा यस कृतिभित्र विभिन्न विषयको भाव भएका कविताहरूको स्वाद चाख्न पाइन्छ ।

४.४.५ कथन पद्धति

गीतमा जस्तै कवितामा पनि कुनै एक वक्ताद्वारा अर्को पक्ष समक्ष वा श्रोता वा पाठक समक्ष सम्बोधित गरिएको हुन्छ । त्यस क्रममा कविले कतै आफै त कतै अन्य कुनै पात्रद्वारा मनका कुरा व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रह मूलतः आत्मालाप वा मनोलाप गर्ने भाषिक लयात्मक कथन कलामा रचना गरिएको छ । छिटफुट रूपमा तृतीय पुरुष तथा द्वितीय पुरुषको

समेत प्रयोग भएको यस कृतिमा कविप्रौढोक्ति कथन पद्धतिलाई अँगालिएको छ । राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा देखापरेका विकृति र विसङ्गतिहरूलाई व्यक्त गर्ने क्रममा कवि आफै साक्षात्कार भएर प्रस्तुत भएका छन् भने कतै साक्षी द्रष्टाको रूपमा उभिएका छन् । आत्मालापी कथन पद्धतिमा रचना गरिएको कवितांश यस प्रकार रहेको छ ।

म यौटा देशको ढुङ्गो , बज्रभन्दा कठोर छु
म यौटा फूलको थुङ्गो , शील सौन्दर्य पूर्ण छु ।
म यौटा शान्ति दूत अशान्ति दूर फ्याक्दछु
म यौटा क्रान्तिको सूत्र पछौटेपन मेटद्छु ।।
(देशको माया, पृ. ३)

४.४.६ रस विधान

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रह भित्रका कविताहरूमा विभिन्न रसहरू पाइन्छन् । त्यसमध्ये शृङ्गार, शान्त, रौद्र , वीर रसहरू यसभित्रका कविताहरूमा सहज रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । रसको प्रयोगले गर्दा कविताले श्रुतिमधुरता पाएको देखिन्छ । जस्तै :

(क) *झरी पऱ्यो बादलुले छेक्यो चारैतिर*
काँ 'छ काँ छ माया मेरो लागि रा' छ पीर
आँखाभरि भदौ बस्र्यो जेठ तात्यो छाती
नजाऊँ भन्थेँ डाँडाकाटी, छोडी गयो पापी ।
आँखाभरि भदौ ..., पृ. १३ ।

यस कवितांशमा विप्रलम्भ शृङ्गार रसको प्रयोग गरिएको छ । आफूदेखि टाढा भएको मायालुको कुनै खबर नपाउँदा नायिकाको आँखामा भदौरे झरी जस्तै आँशु बगिरहेको र जेठको घामले जसरी प्रकृति तात्दछ । त्यसैगरी छाती तातेको भाव व्यक्त भएको छ । वियोगान्त शृङ्गार रस परिपाकमा पुगेको छ ।

(ख) शान्त रस

*स्वर्गभन्दा पनि **मेरो देश,** लाग्छ रमाइलो*
मुटुभन्दा पनि प्यारो , छाती जस्तै फराकिलो ।
(देशको माया पृ. ३)

यस कवितांशमा नेपाल सुन्दर मनोरम दृश्यको रूपमा रहेको र त्यो स्वर्गभन्दा पनि सुन्दर र रमाइलो रहेको दृश्यको चित्रण गरिएको छ । शान्त र सुन्दर

वातावरणलाई शान्तरसको स्थायी भावका रूपमा लिन सकिन्छ । उक्त कवितांशमा पनि नेपालको प्राकृतिक सुन्दरता यहाँको मनोहर वातावरणले मनमा शान्ति रमाइलो र आनन्द गरी शान्त रस परिपाकमा पुगेको देखिन्छ ।

(ग) रौद्र रस

खबर त उसैको हुन्छ
जसले हार्न जानेको छैन
जित्न मात्र जानेको छ
कि त उसैको हुन्छ खबर
जसले शिलान्यास नगरे
खोलामा पुल लाग्दैन ...
जसले सहीछाप नगरे
कतै ॠण/अनुदान मिल्दैन

(न सोध मलाई के छ भनेर ... पृ. २१)

यस कवितांशमा समाजमा ठूलावडा भनाउँदाहरूको मात्र बोलबाला भएको प्रतिको भाव व्यक्त भएको छ प्रतिशोधको उत्तेजनापूर्ण मनोविकारलाई नै क्रोधको स्थायी भाव मानिन्छ । त्यो स्थायी भाव परिपुष्ट भइ आस्वाद्य वनेपछि रौद्ररसको निष्पत्ति हुन्छ । माथिको कवितांशमा ठूलावडा, सामन्त, शोषक वर्गको मात्र बोलवाल चलेको प्रति कविले चोटिलो पाराले आफ्नो रौद्ररसको अभिव्यक्ति दिएका छन् ।

(घ) वीररस

बलबाहु म बन्दैछु , फिजाई शीप सौरभ
बलभद्र म बन्दैछु फैलाई राष्ट्र गौरव

(अठोट, पृ.२४)

माथिको कवितांशमा आफ्नो देशको गौरव बढाउन उत्साह पूर्वक अघि बढ्ने वीर भावना व्यक्त भएको छ । बलभद्र कुँवर नालापानी किल्लामा लड्दा जुन उत्साह जोश, जाँगरका साथ लडेका थिए । त्यही प्रकारको भावना कवि हृदयमा जागृत भएको कुरा उक्त कवितांशमा व्यक्त भएको छ । वीररसको स्थायीभाव उत्साह हो । प्रस्तुत कवितांशमा आफ्नो राष्ट्रको गौरव फैलाउनका लागि हरबखत अगाडि बढ्दै गरेको उत्साह व्यक्त गर्दै वीर रसलाई परिपाकमा पुऱ्याइएको छ ।

रस विधानका दृष्टिले **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा शान्त, वीर, शृङ्गार र रौद्र रसको प्रयोग यथास्थानमा पर्याप्त मात्रामा पाइन्छ भने अन्य रसहरूको भने पाइँदैन ।

४.४.७ अलङ्कार विधान

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र विभिन्न अलङ्कारहरूको प्रयोग गरेका छन् । त्यसमध्ये धेरै ठाउँमा उपमा र दृष्टान्त आदि अर्थालङ्कारको प्रयोग पाइन्छ । अन्त्यानुप्रास शब्दालङ्कारको पनि यथास्थानमा सफल प्रयोग पाइन्छ । यसले गर्दा कवितामा मिठास र श्रुतिमधुरता पाउन सकिन्छ । जस्तै :

स्वर्गभन्दा पनि मेरै , देश लाग्छ रमाइलो
मुटुभन्दा पनि प्यारो धर्ती जस्तै फराकिलो
(देशको माया, पृ. ३)

दुई व्यक्ति वा वस्तु (उपमेय र उपमान) को सादृश्य वा तुल्यतालाई उपमा अलङ्कार भनिन्छ । यहाँ उपमेय नेपाललाई उपमान स्वर्गसँग तुलना गरिएको छ । जसरी स्वर्गमा सबै वस्तुहरूको उपलब्धताका कारणले रमाइलो हुन्छ त्यस्तै नेपाल पनि रमाइलो भएको भाव उपमा अलङ्कारका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको छ ।

शब्दालङ्कारको प्रयोग पनि यस कवितासङ्ग्रहमा यथेष्ट भेट्न सकिन्छ । शब्दालङ्कार र प्रयोग भएको उदाहरण यस प्रकार रहेको छ :

डाँडापाखा बगरहरूमा साल, सिसौं म रोपुँ
यै छायामा मृदुलहरका गीत नौला म खोपुँ
हाँसूँ खेलुँ सुख र दुःखमा बैंसले प्रीत भोगोस
माटो मेरै अमरपुर हो जिन्दगी तीर्थ हो ओस् ।
(जीवनदृष्टि, पृ. ५)

यस कविताांशमा वर्ण, शब्द आदिको पुनरावृत्ति र अन्त्यानुप्रासको कारणले कवितामा श्रुतिमार्धुय प्राप्त भएको छ र अनुप्रास शब्दालङ्कारको प्रयोग गरिएको छ ।

४.४.८ लय विधान

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र लयगत विविधता पाइन्छ । वर्णमात्रिक, मात्रिक, गीतिलय र मुक्तलयका कविताहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहभित्र ४ वटा शास्त्रीय छन्दका ८ वटा गीतिलयका र १४ वटा मुक्त

लयका कविताहरू रहेका छन् । २६ वटा कवितामध्ये मन्दाक्रान्ता जस्तो शास्त्रीय छन्दलाई कविले अत्यन्त कुशलतापूर्वक सूत्रात्मक रूपमा प्रयोग गरेका छन् । यसै गरी अनुष्टुप छन्द र मात्रिक छन्दको पनि कविले होसियारीपूर्वक प्रयोग गरेका छन् । साथै गीतिलयको पनि उत्कृष्ट प्रयोग गरेका छन् भने मुक्त छन्दका कविताहरू पनि अनुप्रासले अत्यन्त सरस हुनुका साथै गीतिलयको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

शास्त्रीय छन्दका उदाहरणहरू

(क) मन्दाक्रान्ता छन्द

पारी घच्चा स्वजनहरूमा बाँच्न भैगो न बाँचू
रुन्छन् कोही वरपर भने हाँस्न भैगो नहाँसूँ
हाम्रा प्यारा शिशुहरू बढ्न सिर्जनाका सितारा
न्याना हाम्रा प्रगतिपथका प्रिय साथी किनारा । ।

(जीवन दृष्टि, पृ. ५)

(ख) अनुष्टुप छन्द

म यौटा देशको ढुङ्गो , बज्रभन्दा कठोर छु ।
म यौटा फूलको थुङ्गो , शील सौन्दर्य पूर्ण छु । ।

(देशको माया, पृ. ३)

(ग) मात्रिक छन्द

ईशा मुहम्मद , बुद्ध र विष्णु
यौटै रूप तेरो
छोडी जानु पर्दछ आखिर
व्यर्थै तिम्रो मेरो ।

(जीवनबोध , पृ. ४२)

यसरी कवि कुँवरले शास्त्रीय छन्दको प्रयोगमा सफलता प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

गीतिलयको उदाहरण

हिँउ फुलने पाखाभरि गुराँसको छाया
जतिपल्ट सम्झे पनि तिम्रै लाग्छ माया
लेकै घुमूँ कस्तुरीको वास्ना सँगालेर
गाउँ गीत सिर्जनाको छाती पगालेर ।

(गीत, पृ. १४)

मुक्त छन्दको उदाहरण

निरन्तर निष्काम
कर्म हो जिन्दगी

हरेक पल प्रन्ध्र असार छ
जिन्दगी
कुलो जस्तै अविरल बग्नुपर्छ
पोखरी जस्तै जम्नु हुन्न

(असार , पृ. १)

यसरी कवि कुँवरको यस सङ्ग्रहभित्र विभिन्न छन्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । वर्णमात्रिक, मात्रिक, गीतिलय, र मुक्त लयमा कविताहरू संरचित छन् । पहिलो कृतिमा मुक्त छन्दमा कविता रचना गरेका कुँवर एक कदम अघि बढ्दै यस कृतिमा विभिन्न शास्त्रीय छन्दहरू गीतिलय र मुक्तलयमा कविताहरू रचना गरेका छन् ।

४.४.९ प्रतीक र बिम्ब विधान

खास गरी गीत र कवितामा बिम्ब र प्रतीकको प्रयोगले स्पष्टता र मूर्तता प्रदान गर्दछ । यसका साथै भाषामा मितव्ययिता र कवितामा लयात्मकता ल्याउने काम पनि बिम्ब र प्रतीकले गर्दछन् । प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहभित्र विभिन्न बिम्ब र प्रतीकहरूको सहज प्रयोग गरेको पाइन्छ । यहाँ कविले शब्दालङ्कारले कविता सिँगारेका छन् । समाजमा व्याप्त शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचो विरुद्धका आवाजहरू विभिन्न बिम्ब तथा प्रतीकहरूको माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएको छ । प्राकृतिक बिम्ब आद्यबिम्ब स्थानीय बिम्ब तथा मिथकहरूको भरपुर प्रयोग यस कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा पाइन्छ । यस कवितासङ्ग्रहभित्रका बिम्बहरूको नमुना यस प्रकार छन् :

(क) **प्राकृतिक बिम्ब**

निरन्तर निष्काम
कर्म हो जिन्दगी
हरेक पल पन्ध्र असार छ
जिन्दगी
कुलो जस्तै अविरल बग्नुपर्छ
पोखरी जस्तै जम्नुहुन्न ।

(असार, पृ.)

यस कविताांशमा कुलो प्राकृतिक बिम्ब जीवनको प्रतीक र पोखरीको पानी निष्कर्मण्यताको प्रतीकको रूपमा आएका छन् ।

(ख) पौराणिक बिम्ब

उसले धेरै सपना देखेको थियो
ऊ त मर्माहतको मसिह थियो
ऊ त खुला आकाशको परिभाषा थियो
(एउटा यस्तो मान्छे, पृ. १८)

यस कवितांशमा महामानव विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालालाई मसिह पौराणिक बिम्बको रूपमा हेरिएको छ ।

(ग) ऐतिहासिक बिम्ब

सहिदलाई फाँसी चढाए जस्तो
विवेकलाई कुनै जङ्गबहादुरले पनि ।
झुण्ड्याउन सक्दो रहेन छ
(समय सन्दर्भ, पृ. १९)

यस कवितांशमा जङ्गबहादुर पञ्चायती शासकको बिम्बको रूपमा आएको छ ।

(घ) स्थानीय बिम्ब

अलिकति बटौली र नौतुनाका हावा
अलिकति दोर्दी र मर्स्याङ्दीको हावा
थोत्रा मोटरले ल्याएको खैला बैला
संसार झैं मातेका भ्यागुताको टवार्र टवार्र ।
(लमजुङ एक शब्दचित्र, पृ. ४५)

यस कवितांशमा भोटे ओडारको प्राकृतिक अवस्थाको चित्रण गर्न नौतुना, बटौली, दोर्दी र मर्स्याङ्दीको हावा, थोत्रो मोटर, भ्यागुताले आदि शब्दले भोटे ओडारको तत्कालीन अवस्थाको चित्रण गरेका छन् ।

यसरी कवि कुँवरको दोस्रो कृति **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा प्राकृतिक, पौराणिक, ऐतिहासिक र स्थानीय बिम्ब र प्रतीकहरूले घनीभूत भएका छन् । यस कृतिको शीर्षक पनि प्रतीकात्मक रूपमा रहेको छ ।

४.४.१० भाषाशैली

कवितामा प्रयुक्त भाषा गीतमा जस्तै सरल, सुबोध्य र सम्प्रेषणीय नहुन पनि सक्दछ किन भने गीतका शब्दहरू कोमल हुन्छन् भने कविताका शब्दहरू कोमल भइकन अलि क्लिष्ट पनि हुन्छन् । कविता सुन्दर हुनका लागि लयात्मक भाषाका साथै सुन्दर शैली पनि हुनुपर्दछ ।

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कविता सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा भाषामा कोमलता, सरलता, शैलीमा मिठास र व्यङ्ग्यको आभास पाइन्छ । वर्तमान समयमा जीवनले भोग्नुपरेका पीडा, व्यथा र अन्तर्वेदनाको दुरुस्त प्रस्तुति कविताहरूमा गरिएको छ । कवितात्मकता भन्दा भावात्मकता बढी,नजानिँदो बौद्धिकता र विषयवस्तुको छिटफुट अन्तर्राष्ट्रियकरण, स्वदेशप्रतिको अगाध आस्था, जीवनसँग तादात्म्यता, विधागत विविधता र जागरुक समाज निर्माण जस्ता भावहरूको संयोजन कविताहरूमा गरिएको पाइन्छ । शिल्पपक्षको अपेक्षामा भावपक्ष सफल रहेका छन् । कतिपय कविताहरू आत्मानुभूतिले खारिएका छन् । बिम्ब, प्रतीक र आलङ्कारिक भाषाशैलीले कविता रोचक बनेका छन् । वर्ण, पद, पदावली, वाक्यस्तरसम्ममा आन्तरिक लयको संयोजन गरिएको छ । तत्सम, तद्भव तथा अङ्ग्रेजी हिन्दीजस्ता आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग र श्रीमद्भगवत्गीताका केही श्लोकांशको प्रयोगले कवितासङ्ग्रहका कविताहरू कलात्मक रहेको देखिन्छ ।

४.४.११ भाव तथा विचार

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र आफ्ना विचारलाई प्रतीकात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यहाँ कुनै एउटा देशलाई मात्र नभई अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा समेत देखापरेका विकृति, विसङ्गतिलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । साथै समाज सुधार, राष्ट्रको चौतर्फी विकास, राष्ट्रियता, समाजमा व्याप्त शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचो र कुरीति आदि आवाजहरू घन्काएका छन् ।

भाषामा सरलता, शैलीमा माधुर्य भए पनि व्यङ्ग्यको आभास दिने यस कवितासङ्ग्रहमा वर्तमान जीवनले भोग्नुपरेका पीडा, व्यथा र अन्तर्वेदना प्रस्तुत गरिएको छ । प्रकृतिचित्रण उचित बिम्ब, प्रतीक तथा मिथकको प्रयोगले कविताहरू अझ सशक्त बनेको देखिन्छ । राष्ट्रिय भावनाले ओतप्रोत यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा नारीलाई सिर्जनशीलता र सृष्टिको रङ्गीन सपनाको रूप मान्दै नारीका विविध रूपको समेत चर्चा पाइन्छ । मानवीय मूल्य, अव्यवस्था र अन्तर्वेदनाको दुरुस्त प्रस्तुति, अन्तर्राष्ट्रियकरण,स्वदेशप्रतिको अगाध आस्था, प्रेम जनजीवनसँग तादात्म्यता

जागरुक समाज निर्माणतर्फ उन्मुखता, प्रकृति चित्रण आदि भावहरू उनका कवितामा पाउन सकिन्छ ।

४.४.११.१ सामाजिक चेत

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूले समाज सुधारको स्वर उरालेको पाइन्छ । समाजमा व्याप्त अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचोको विरुद्ध आवाज निकालेका छन् । समाजमा रहेका कुरीति, कुप्रथा, र कुप्रवृत्तिप्रति तीव्र व्यङ्ग्यवाण प्रहार गर्दै समाजसुधारको चेतना दिनु यस सङ्ग्रहको मूल भाव रहेको छ । यस कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूले वर्तमान समाजमा देखापरेका विकृतिलाई यसरी व्यक्त गरेका छन् :

कतै अभाव र महङ्गीले सोपारेको छ
जताततै शङ्का अविश्वासकै
बिगबिगी छ
कुनै अपराध गर्नु पर्दैन
अकारण / अनायास मारिएला भन्ने
जगजगी छ

(समय थला परेको छ , पृ. ९)

यस कवितांशमा तत्कालीन अवस्थामा नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण गरिएको छ ।

४.४.११.२ राष्ट्रवादी स्वर

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा राष्ट्रवादी स्वर प्रखर रूपमा आएको पाइन्छ । सबै मिलेर देशको लागि काम गरेमा देशको विकास हुने, समाज सुधार हुने भाव व्यक्त गरिएको छ । नेपाली माटोलाई अत्यन्त माया गर्ने कुँवरका राष्ट्रवादी स्वरले ओतप्रोत भएका कविताहरू यस सङ्ग्रहभित्र रहेका छन् । जस्तै :

म उठे राष्ट्र यो उठ्छ , राष्ट्र उठ्छ म उठ्दछु
म बने राष्ट्र यो बन्छ, राष्ट्र बन्छ म बन्दछु ।
स्वर्गभन्दा पनि मेरै देश, लाग्छ रमाइलो
मुटुभन्दा पनि प्यारो छाति जस्तै फराकिलो ।।

(देशको माया, पृ. ३)

यस कवितांशमा आफू उठे मात्र राष्ट्र उठ्ने र राष्ट्र बनेपछि आफू पनि बन्ने भन्दै नेपाललाई स्वर्गभन्दा पनि रमाइलो भएको, *जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादऽिप गरीयसी*को वेदान्त दार्शनिक भाव व्यक्त भएको छ र देश भक्तिभाव व्यक्त भएको छ ।

त्यस्तै :

(ख) *बिन्दु-बिन्दु मिली बन्छ, विशाल सिन्धु सागर*
अदम्य आँट औ शक्ति अनन्त जोश जाँगर
अठोट, पृ. २४

यस कवितांशमा जसरी बिन्दु, बिन्दु मिलेर विशाल समुन्द्र बन्छ त्यसै गरी अदम्य आँट साहस, जोश जाँगर लिएर देश निर्माणमा जुटेमा देशको उन्नति हुने र आफ्नो पनि उन्नति हुने देशप्रेमको भाव व्यक्त गरिएको छ ।

४.४.११.३ प्रेम र सौन्दर्य

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र प्रेम र सौन्दर्यको भाव प्रंशस्तै भेट्न सकिन्छ । **तिमी एक नारी हौ, तीन सन्दर्भ, आँखाभरि भदौं ..., गीत, किन तिमी यति धेरै** जस्ता कविताका माध्यमबाट कविले आफ्ना अन्तःहृदयका प्रेममय भावलयका साथै सौन्दर्यको अभिव्यक्ति दिएका छन् । उनका कविताहरूमा वियोगात्क शृङ्गारको प्रयोग बढी भएको देखिन्छ । जस्तै :

(क) *झरी पऱ्यो बादलुले छेक्यो चारै तिर*
काँछ काँ' छ माया मेरो लागि रा छ पीर ।
आँखाभरि भदौ बर्स्यो जेठ तात्यो छाती
नजाऊ भन्थैं डाँडाकाटी छोडी गयो पापी ।
(आँखाभरि भदौ ..., पृ. १३)

यस कवितांशमा कविले आफ्ना मनका प्रेमभाव व्यक्त गरेका छन् । टाढा रहेकी मायालाई बाँदलुले छेकेर देख्न नपाएको र उसैको पीरले आँखामा भदौको झरी जस्तै गरी आँशु बगेको र जेठको घाम जस्तै गरी छाती तातेको भाव अत्यन्त सभ्य भाषामा वियोगान्त शृङ्गारभावको सुन्दर अभिव्यक्ति दिएका छन् ।

४.४.११.४ प्रकृति चित्रण

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र नेपालको सुन्दर प्रकृतिको वर्णन पाइन्छ । उनले कवितामा नेपालका हिमाल, पहाड, तराई,

झरना, खोला तथा वनजङ्गल आदि मनोरम प्राकृतिक छटाहरूलाई मानवीकरण गरी सजीव चित्र उतारेका छन् । आफू पनि गाउँले परिवेशमा हुर्किएको र विभिन्न दुर्गम गाउँहरूको भ्रमण गरेकाले ग्रामीण परिवेशको चित्रण पाउन सकिन्छ, जस्तै :

(क) हिँउ फुल्ने पाखाभरि गुराँसको छायाँ
जतिपल्ट सम्झे पनि तिम्रै लाग्छ माया
लेकै घुमूँ कस्तुरीको बास्ना सँगालेर
गाउँ गीत सिर्जनाको छाति पगालेर
(गीत, पृ. १४)

यस कवितांशमा नेपाली प्राकृतिक सौन्दर्यको स्वच्छन्द वर्णन पाइन्छ । कविको हृदयमा नेपाली प्रकृति सजिएको र त्यसैमा गुराँस र कस्तुरीका बासनाले नेपालको सौन्दर्य झन बढाएको भावको सजीव चित्रण गरिएको छ ।

(ख) डाँडा पाखा बगरहरूमा साल सिसौ म रोपूँ
यै छायामा मृदुलहरका गीत नौला म खोपूँ
हाँसू खेलूँ सुख र दुःखमा बैंसले प्रीत भोगोस्
माटो मेरो अमरपुर हो जिन्दगी तीर्थ हो ओस् ॥

यस कवितांशमा नेपालको डाँडापाखा, चौर, बगरहरूमा साल, सिसौ जस्ता रूखहरू रोप्ने र त्यही छायामा बसेर मीठा गीत गाउने धोको रहेको र नेपाल स्वर्ग समान बनोस् र जिन्दगी तीर्थ हो्स भन्ने कामना रूपी भाव व्यक्त गर्दै नेपाली प्राकृतिक सुन्दरताको वर्णन गरिएको छ । यी कवितांशमा राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको देखिन्छ ।

४.४.११.५ यथार्थबोध

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र नेपाली समाजको यथार्थ वस्तुस्थितिको चित्रण गरिएको छ । उनले आफ्ना कवितामा नेपाली समाजको निम्नवर्गीय जनताको आर्थिक दुरावस्थाको कारुणिक दृश्यलाई शब्दचित्र मार्फत उतार्ने प्रयास गरेका छन् । निम्नवर्गीय परिवारमा जन्मिएका र गाउँले परिवेशलाई नजिकबाट बुझेकाले उनका कवितामा सामाजिक यथार्थताको सुन्दर प्रकृतिको वर्णन पाइन्छ । वर्तमान अवस्थामा नेपाली समाजमा व्याप्त राजनीतिक

अस्थिरताका कारणले नेपालीले भोग्नुपरेको अभाव, महङ्गी, भ्रष्टाचार र अपराध आदिको यथार्थ चित्रण कविले यसरी गरेका छन् :

कतै अभाव र महङ्गीले सोपारेको छ
जतासुकै शङ्का र अविश्वासकै बिगबिगी छ
कुने अपराध गर्नुपर्दैन
अकारण/अनायास मारिएला भन्ने जगजगी छ ।
(पृ. ९)

यसै गरी मानिस बाहिर एक रूप र भित्र अर्को रूप भएका छद्मभेषी नेताहरूले गर्ने गरेका क्रियाकलापको यथार्थ चित्रण यसरी गरिएको छ :

मान्छे बुद्ध बन्ने अभिनय गर्दै
खोकिलामा अग्न्यास्त्र च्यापेर
हिँड्न थालेको छ
(पृ.९)

४.४.११.६ दार्शनिक स्वर

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा जीवन दर्शनका भावहरू समेटिएका छन् । उनको जीवनदर्शन भनेको मानवतावादी कर्तव्य पथमा लाग्ने कर्मवादी दर्शन रहेको छ । कृषि प्रधान देश नेपालमा अधिकांश नेपालीहरू कृषिमा आश्रित छन् । त्यसैले यही पृष्ठभूमिमा कविले कवितामा कर्मदर्शनको भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । कृषि कर्ममा लाग्ने नेपाली श्रम र सीप पोखेर बाच्न उचित ठान्ने हुनाले श्रीमद्भगवतगीताको कर्मदर्शनप्रति विश्वास राख्ने कुँवरले मानवले मानवलाई समान देख्ने मानवतावादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । कर्मयोगी जीवनदर्शनको नमुना यस प्रकार छ ।

हलो जुवा काँधमाथि छातीभित्र देश
आफ्नै सीप पसिनाले बाच्नु लाग्छ वेश ।
(हलो जुवा काँध माथि, पृ. २३)

नेपालीहरू आध्यात्मिक मान्यताबाट अभिप्रेरित छन् । सत्यम, शिवम्, सुन्दरम्को धार्मिक भावना सबै नेपालीको साझा भावना भएको छ । यही अध्यात्मवादी जीवन दर्शनको भाव यस कवितांशमा यसरी गाइएको छ :

सत्य सिवाय छैन साहारा
आएँ एक्लै एक्लै

दुःखसागरको कष्ट पिएर
जानु छ फेरि अकेलै ।

(जीवनबोध,पृ. ४२)

यस कवितांशमा जन्मनु र मर्नु नियती हो । जीवन आफैले भोग्नुपर्ने एक्लै आएको र एक्लै जानुपर्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । आध्यात्मिक पृष्ठभूमिमा दार्शनिक चेत यस कवितांशमा प्रकट भएको छ ।

यसरी कवि कुँवरका कविताहरूमा दार्शनिक स्वर टड्कारो रूपमा आएको छ ।

४.४.११.७ कर्मवादी स्वर

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा कर्मवादी स्वरहरू पनि छताछुल्ल पोखिएको पाइन्छ । कर्म गरेर जीवनलाई सार्थक बनाउनुपर्छ भन्ने धारणा कविले व्यक्त गरेका छन् । कुँवर आफ्नो जीवनमा कर्म गर्नुपर्छ कर्म नगरी जीवनले उन्नतिको बाटो प्राप्त गर्न सक्दैन भन्ने स्पष्ट धारणा राख्दछन् । कवि स्वयम्को जीवन पनि कर्मशील देखिन्छ । निम्न मध्यम वर्गमा जन्मिएर पनि सङ्घर्ष गरी लगन र मिहिनेतका साथ शिक्षा आर्जन गरी ३८ वर्षसम्म आफ्नै जन्मस्थलमा प्रधानाध्यापक जस्तो गरिमामय पदमा रहेर कुशलतापूर्वक कार्य सम्पादन गरी २०६६ सालदेखि निवृत्तभरण स्वेच्छिक अवकाश लिएर गृहस्थी जीवन व्यतीत गरिरहेका छन् । उनको कर्मवादी स्वर श्रीमद्भगवतगीताको कर्मदर्शनमा आधारित देखिन्छ । जस्तै :

निरन्तर निष्काम
कर्म हो जिन्दगी
हरेक पल पन्ध्र असार छ
जिन्दगी
कुलो जस्तै अबिरल बग्नुपर्छ
पोखरी जस्तै जम्नु हुन्न ।

(असार, पृ. १)

यस कवितांशमा निरन्तर कर्म गर्नुपर्छ र जिन्दगी भनेको असार पन्ध्र जस्तै हो । मानिस भएपछि कुलो जस्तै निरन्तर अगाडि बडिरहनुपर्छ पोखरीको पानी जस्तै निष्कर्मण्य भएर बस्नु हुँदैन भन्दै श्रम र पसिना बगाएर कर्ममा लाग्नुपर्दछ भन्ने कर्मवादी भाव व्यक्त भएको पाइन्छ ।

यसरी कवि कुँवरले यस कवितासङ्ग्रहमा कर्मवादी स्वर घन्काएका छन् र सबैले कर्म गरेर खान र समाजको लागि केही गरेर देखाउन आग्रह गरेका छन् ।

४.४.११.८ व्यङ्ग्यवाद

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहभित्रका कतिपय कविताहरूले समाजमा रहेका विकृति, विसङ्गतिप्रति तीतो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । २०४६ सालको जनआन्दोलनपछि जनताले जुन आशा र अभिलाषा राखेका थिए त्यो पुरा नभएको जनताका आशा निराशामा बदलिएको भाव उनका कविताहरूमा पाइन्छ । राष्ट्रनिर्माण र राष्ट्रसेवाका नाममा ठगी गर्नेका लागि उनका कविताहरू चोटिला प्रहार हुन् । राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा नै देखापरेका विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्यको झटारो कवितामा हानिएको छ । वर्तमान समाजमा देखापरेका अहम् प्रवृत्ति आदि प्रतिको आलोचना समेटिएका कविताहरू यस सङ्ग्रहभित्र सङ्गृहीत छन् ,जस्तै :

म जन्मेको माटोभरि
जता हेऱ्यो खाडल छ
मेरा शरीरभरि
जता छाम्यो मात्र खाडल छ
मनहरू विभाजित छन् ।

(खाडल, पृ. २५)

यस कवितांशमा देशमा व्याप्त शङ्का अविश्वासले देश पछितिर धकेलिएको प्रति तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ ।

४.४.११.१२ निष्कर्ष

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको दोस्रो पुस्तकाकार कृतिको रूपमा रहेको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रहमा कविता र गीत गरी २६ वटा रचनाहरू सङ्कलित छन् । पद्यमा भन्दा गद्यमा बढी कविता रहेको यस सङ्ग्रहमा देशमा व्याप्त भ्रष्टाचार, देश दिन प्रतिदिन खोक्रो बन्दै गएको तीतो सत्यका साथै कविमा रहेको अगाध देशप्रेमको भावना पाइन्छ । स्वच्छन्द साहित्यिक धाराको नजिक रहेको यस कृतिको भाषा सरल, सहज सुबोध्य र बोधगम्य छ ।

प्रशस्त व्यङ्ग्य चेतनाको भावना रहेको यस कवितासङ्ग्रहमा समाजमा व्याप्त विकृति, विसङ्गतिप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । साथै समाज सुधारको

आह्वान् पनि गरिएको छ । कतै राजनीति, सामाजिक विसङ्गति कतै जीवनका आशा र निराशा विद्रोह हास्य र व्यङ्ग्य कतै प्रकृतिचित्रण र हल्का मनोरञ्जनजस्ता विविध पक्षहरूको उद्घाटन गरिएको यस कृतिमा प्रणयप्रेम सम्बन्धी गीतहरू पनि समेटिएका छन् ।

आञ्चलिकता र स्थानीयताको उत्तिकै बाहुल्यता रहेको यस कृतिमा कविताहरू कविको जन्मभूमिप्रतिको मोहलाई स्पष्ट पारेको छ । गद्य, पद्य, गीत र मुक्तकलाई आ-आफ्नै धारमा उभ्याएर रचना गरिएको यो कवितासङ्ग्रंह लयविधानका दृष्टिले सबल देखिन्छ ।

प्रतीकात्मक रूपमा नै शीर्षक रहेको यस कृतिमा विभिन्न बिम्ब, प्रतीक र मिथकको प्रयोग गरिएको छ । **मौन आवाजहरू** शीर्षक दिए पनि समाजमा रहेका विकृति विसङ्गतिप्रति चर्को आवाज घन्काउन कवितासङ्ग्रह सफल भएको छ । हरेक विसङ्गतिका आवाजहरूलाई साहित्यिक रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल रहेको यस कृतिको शीर्षक सार्थक देखिन्छ आत्मालापी कथनपद्धति तथा तृतीय पुरुष शैलीमा रचना गरिएको छ ।

यस सङ्ग्रहमा समाज सुधारको सन्देश, प्रकृति चित्रण, नारीको विविध रूपको चर्चा राष्ट्रवादी स्वर, कर्मवादी स्वर, दार्शनिक चिन्तन, सौन्दर्य प्रेममूलक भावना यथार्थबोध, प्रशस्त आञ्चलिकताको प्रयोग, व्यङ्ग्यको उद्घोष, आदि विशेषता बोकेको कविताहरूको सङगालो भएको यस कृतिमा नेपाली साहित्यको अनमोल रत्न हो । भोकमरी, युद्धको महामारी, अभाव, महङ्गी अपराध, लुच्याइँ, फट्याँइले विश्व नै आक्रान्त भएको बेला समाजलाई सुधार्नु पर्ने चेतनाप्रति यस कृतिले मानव समाजलाई चुनौति दिएको देखिन्छ ।

यसरी २६ वटा कविताहरूको सङ्कलित मझौला आकारको कवि कुँवरको **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रह मुक्तक गीतिकविता र गद्यकविता गरी सङ्कलित छ । शीर्षकको सार्थकता, बिम्ब, प्रतीकको मजबुत प्रयोग, प्रकृति चित्रणको बेजोड नमुना, राष्ट्रवादी स्वर, भाषाशैलीमा सरलता, छन्दगत विविधता भएको यो कृति आफैमा साहित्यिक दृष्टिले परिपूर्ण देखिन्छ ।

४.५ ताते ताते बालकवितासङ्ग्रहको अध्ययन

४.५.१ पृष्ठभूमि

बालबालिकालाई सबैभन्दा मनपर्ने बालगीत हो । नेपालीमा बालसाहित्यको अध्ययन तथा लेखन वि.सं १९५८ देखि सुरु भएको हो र राजा जयपृथ्वी बहादुरसिंहको नाम प्रथम बालसाहित्यकारको रूपमा उल्लेख छ । बालसाहित्यलाई पाठ्यसाहित्य र पाठ्येतर गरी २ भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ । पाठ्येतर साहित्य परम्परादेखि नै मौखिक रूपमा प्रचलित भए पनि पाठ्यबालसाहित्य १९५८ बाट सुरु भई हालसम्म पनि निरन्तर रूपमा चलिरहेको छ । अहिले पाठ्येतर बालसाहित्य १९५८ पाठ्यक्रमलाई आधार नलिई स्वतन्त्र रूपमा लिखित र प्रकाशित छन् ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको **प्रभाकर** (१९९७) लाई पहिलो पाठ्येत्तर बालकृतिका रूपमा लिन सकिन्छ । पाठ्येतर बालसाहित्यलाई २ चरणमा विभाजन गर्दा १९९७-२०२५ प्रथम चरण र २०२६ लाई अन्तर्राष्ट्रिय बालदिवस मनाएपछि दोस्रो चरण सुरु हुन्छ । पहिलो चरणमा भन्दा पछिल्ला चरणहरूमा बालसाहित्यले फस्टाउने मौका पायो । यस चरणमा बालकहरूका लागि बालकविता, बालएकाङ्की, बालचित्रकथा, बालकथा, बालगीत, बालउपन्यास आदि प्रायः सबै विधामा साहित्यिक कृति लेखिएको पाइन्छ । कवि गोविन्दबहादुर कुँवर पनि यसै धारमा युवा बालसाहित्यकारको रूपमा देखा परेका छन् । उनका फुटकर बालगीत, बालकविताका अतिरिक्त **तातेताते** (वि.सं. २०५८) बालकवितासङ्ग्रह प्रकाशित छ ।

४.५.२ परिचय

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** (२०५८) बालकवितासङ्ग्रह पुस्तकाकार कृतिको प्रकाशनको दृष्टिले तेस्रो कविताकृति हो । बालसाहित्यको फाँटमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको यस कृतिले प्रौढमस्तिष्कद्वारा बालअभिव्यक्ति प्रकट गरेको छ । त्यसैले यस कवितासङ्ग्रहलाई नेपाली साहित्यजगत्को उल्लेख्य उपलब्धिको रूपमा लिन सकिन्छ । **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहको प्रकाशक साझा प्रकाशन हो । यस कृतिमा २३ माघ, २०५८ मितिमा लेखिएको प्रकाशकीय लेख प्रकाशित छ । २०५८ मा पहिलो र २०६६ मा दोस्रो संस्करणमा ३१०० प्रति छापेर मूल्य रु. ४५ राखिएको छ ।

यस कवितासङ्ग्रहको साझा प्रकाशनको छापाखाना पुलचोक ललितपुरमा मुद्रण गरेको देखिन्छ ।

यसरी बालसाहित्यको स्वर्ण वर्ष पुगेको साल २०५८ मा प्रकाशन हुने अवसर यस कृतिले प्राप्त गरेको छ । त्यसैले कुँवरको **तातेताते** कृतिले नेपाली साहित्यमा पनि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ ।

४.५.३ संरचना

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहको सङ्कलित कविताहरू ३७ पृष्ठमा विस्तारित छन् । यसभित्र जम्मा ३४ वटा बालगीत र बालकविताहरू सङ्कलित छन् । यस कृतिको पहिलो आवरण पृष्ठमा बालबालिका खेलेको, रोएको र प्रकृतिको चित्रण गरिएको बालमस्तिष्कको भावनालाई चित्रात्मक अभिव्यक्ति दिइएको आवरणकलाको निर्माण टेकवीर मुखियाले गर्नुभएको देखिन्छ । कृतिको पश्च कभरमा साझा प्रकाशनद्वारा बालबालिकाहरूका लागि प्रकाशित बालसाहित्यिक रचनाहरूका बारेमा जानकारी दिइएको छ ।

पुस्तक परिचय, प्रकाशकीय लेख र विषयसूचीमा ८ पृष्ठ छुट्याइएको छ भने ३७ पृष्ठमा कविका बालमनोवैज्ञानिक भावनाहरू विस्तार गरिएको देखिन्छ । ३४ वटा फुटकर रचनाहरू सङ्कलन गरी **तातेताते** बालकविलतासङ्ग्रहको पुस्तकाकार रूप दिइएको पाइन्छ ।

सरल, श्रुतिमधुर र सुबोध्य अभिव्यक्तिहरू प्रवाहपूर्ण शैलीमा अभिव्यक्त गरिएको सिङ्गो बालचित्रको रूपमा रहेको यस बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत बालकविता र बालगीतहरू प्रायः ५ पङ्क्तिपुञ्जदेखि २२ पङ्क्तिपुञ्जसम्म फैलिएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहको सबैभन्दा छोटो बालगीत मैनवत्ती हो भने सबैभन्दा लामो कुखुराको दसैं शीर्षकको कविता हो । यस सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा सवाइ, बालगीत, भजन आदि लयमा संरचित कविताहरू रहेका छन् । यस कवितासङ्ग्रहका कविता एवम् बालगीतहरूमा आन्तरिक बाह्य दुवै लयबद्धता पाइन्छ । यस कवितासङ्ग्रहको पहिलो कविता खोलो बालगीत रहेको छ भने अन्तिम कविता झुलरी शीर्षकको रहेको छ । सरल, सहज, भाषाशैली, माधुर्यले भरिपूर्ण कविताहरू सङ्कलित छन् ।

४.५.४ शीर्षक

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा बालमनोरञ्जनात्मकता, प्रकृतिचित्रण, व्यङ्ग्यात्मकता र शिक्षामूलक आदि विषयवस्तुलाई समेटेको पाइन्छ । यस कृतिको पहिलो कविता खोलो शीर्षकको रहेको छ । प्रतीकात्मक शीर्षक दिइएको यस बालगीतमा खोलोलाई मान्छेको जीवनसँग तुलना गरिएको र खोलाजस्तै बालकको मन पनि सफा हुन्छ भन्ने भाव पाइन्छ । यस सङ्ग्रहको अन्तिम कविता झुलरी बालगीत रहेको छ । साना साना नानी बाबुहरूलाई चाँडै निदाउन प्रेरित गर्ने र बिहान सबैरै उठ्ने बानी गर्नुपर्ने सन्देश दिएको छ । बालकवितासङ्ग्रहभित्र बालबालिकासँग सम्बन्धित कविता, बालगीतहरू सङ्कलित रहेकोले प्रतीकात्मक रूपमा शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

४.५.५ विषयवस्तु

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूले विविध विषयवस्तुलाई समेटेको पाइन्छ । यस कृतिभित्र समावेश गरिएका कविता एवम् बालगीतहरूमा प्रकृतिचित्रण, बालशिक्षामूलक, देशप्रेम भावमूलक, आफ्नो आन्तरिक मनोवेगहरू आदिलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । यस कवितासङ्ग्रहमा देशप्रेमको भावलाई बडो मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको बालगीत, **मेरो देश**प्रेममा देशप्रेमको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यी कविताहरूमा कवि कुँवरले आत्माभित्रको देशप्रतिको चोखोप्रेम राष्ट्रप्रेमलाई नानीबाबुहरू सामु छताछुल्ल पोखेका छन् । समयको माग र महत्त्व बुझेर स्वदेशप्रति प्रेमरागी हुनुपर्ने सन्देश यी कविताहरूले व्यक्त गरेका छन् । यस सङ्ग्रहभित्र व्यङ्ग्यभाव भएका कविता एवम् बालगीतहरू पनि प्रकाशित छन् । यी कविताहरूमा कवि कुँवरले आत्माभित्रको देशप्रतिको चोखो प्रेम राष्ट्रप्रेमलाई नानीबाबुहरू सामु छताछुल्ल पोखेका छन् । यस सङ्ग्रहभित्र व्यङ्ग्यभाव भएका कविता एवम् बालगीतहरू पनि प्रकाशित छन् । यी कविताहरूले मान्छेको नाम अनुसार काम नभएको भावव्यक्त गरेको छ । अधिकांश कविताहरूमा शिक्षामूलक विषयवस्तुलाई समेटिएको छ । यस्ता कविताहरूले बालबालिकाहरूलाई शिक्षाप्रति अनुराग जगाएका छन् । प्रकृति चित्रणलाई पनि यस कृतिमा विषयवस्तु बनाइएको छ ।

विभिन्न प्राकृतिक बिम्बहरूको प्रयोग गरी प्रकृतिलाई ज्ञानको भण्डार र रहस्यको स्रोतको रूपमा उभ्याएर प्रकृतिलाई माया, ममता र संरक्षणमा लाग्नु पर्ने सन्देश बोकेको छ । यस कृतिभित्र विभिन्न विषयवस्तुको स्वाद चाख्न पाइन्छ ।

४.५.६ कथन पद्धति

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले '**तातेताते**' बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा कतै आत्मालापी कथनपद्धतिको प्रयोग गरेका छन् भने कतै तृतीयपुरुष कथनपद्धतिको प्रयोग गरिएको छ । बालोपयोगी कविताहरूको सङ्ग्रह यस कवितासङ्ग्रहमा कवि स्वयम् नै बालक झै बनेर उनीहरूको मनोभावना प्रस्तुत गरेका छन् । कतिपय कवितामा बालबालिकालाई पढ्न, लेख्न, आफूभन्दा सानालाई माया गर्न, ठूलालाई आदर गर्न, सफा सुग्घर रहन, देशप्रति माया गर्न प्रकृतिप्रति अनुरागी बन्न तथा साहित्यानुरागी हुन मीठो प्रेरणा दिएका छन् । कृतिभित्र कवि कतै साना नानी बाबु बनेर तोते बोलीमा रमाएका छन् भने कतै आमा बनेर ममता पस्किएका छन् । यसै गरी कतै बाबु बनेर जिम्मेवारी उठाएका छन् र कतै शिक्षक बनेर प्रस्तुत भएका छन् । यसरी बालकवितासङ्ग्रहमा प्रथम पुरुष र तृतीय पुरुषात्मक कथनपद्धतिको प्रयोगले कविताहरू सरल सुबोध्य र सौन्दर्यले घनीभूत भएका देखिन्छन् ।

आत्मालापी कथन पद्धतिमा रचना गरिएको नमूना यसप्रकार छ :

साथीभाइ मिलेर
लुकी खेल्न मन लाग्यो
पुतलीलाई सिँगारी
बिहे गर्न मन लाग्यो ।
(मन लाग्यो पृ ९)

तृतीय पुरुषात्मक कथन पद्धतिमा रचना गरिएको कविताको नमूना यस प्रकार छ :

भाइ तिम्रो मुहारमा मेरो देश बोल्छ
बैनी तिम्रो जुहारमा मेरो देश खुल्छ
पाठ पढ राम्रोसँग खेल्ने पनि गर
आफ्नो काम आफैँ गर आफ्नै भर पर ।
(भाइ बैनीप्रति पृ. २०)

यसरी कवि कुँवरको यस कृतिमा कतै आत्मालापी त कतै तृतीय पुरुष कथन पद्धतिको प्रयोग गरी कवितामा भाव र अनुभुतिपरक अभिव्यक्ति दिइएको छ ।

४.५.७ लय विधान

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको '**तातेताते**' बालकवितासङ्ग्रहमा लयविधान सशक्त देखिन्छ । साना नानीबाबुहरूको कोमल मनोभावनालाई पछ्याउँदै सिङ्गो कवितासङ्ग्रहभित्र कविले विभिन्न मीठामीठा भाकाहरूमा कविता रचना गरेका छन् । नानीबाबुहरूले आफै गाउन सक्ने होस् वा नानीबाबुहरूलाई काखमा लिएर बाबु आमाले डुलाउँदै भुलाउँदै हिँड्दा बाबुआमाले गाउने भाका होस् अत्यन्त रोचक ढङ्गले कवितामा प्रचूर मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सवाइ, बालगीत, भजन, मुक्तक आदि लयमा कविताहरू रचिएका छन् । बालकवितासङ्ग्रहमा बालमस्तिष्कमा सहज, ग्राह्य हुने विषयवस्तुलाई मनोरञ्जनात्मक ढङ्गले कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । गद्य गीति दुवै लय संरचना कविताहरूमा पाइन्छ । अन्त्यानुप्रासको प्रयोगले कवितालाई श्रुतिमधुर बनाएको छ । गद्य कविताहरू पनि आन्तरिक लयको संयोजनले उत्कृष्ट बनेको देखिन्छ । सवाइ, बालगीत र भजनको प्रयोगले कवितासङ्ग्रहमा लयगत विविधता पाइन्छ ।

४.५.८ प्रतीक र बिम्बविधान

खासगरी गीत र कवितामा बिम्ब र प्रतीकको प्रयोगले स्पष्टता र मूर्तता प्रदान गर्छ । यसका साथै भाषामा मितव्ययिता र कवितामा लयात्मकता ल्याउने काम पनि बिम्ब एवम् प्रतीकले गर्दछन् । प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा कविले विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको सहज प्रयोग गरेको भेटिन्छ । शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार सशक्त रूपमा प्रयोग भएको छ । कतिपय ठाउँमा व्यञ्जनार्थ पनि देखिन्छ । प्राकृतिक बिम्ब, आद्यबिम्ब, स्थानीय बिम्ब, मिथक तथा अलङ्कारहरूले कविताहरू सजिए पनि बालमस्तिष्कलाई पाच्य हुने गरी आएको देखिन्छ ।

यस बालकवितासङ्ग्रहमा प्रयोग गरिएका विभिन्न बिम्ब तथा प्रतीकको उदाहरणहरू यस प्रकार रहेका छन् :

क) वैज्ञानिक बिम्ब

हेर हेर साथी हो मैन बत्ती बालेको
माथिमाथि उज्यालो आफै मुनि अध्यारो
कता भाग्यो अध्यारो जताततै उज्यालो
टप्पटप्प खसेको आसु हो कि पानी हो ।
(मैन बत्ती पृ.१५)

ख) प्राकृतिक विम्ब

बगी आयो खोला यो
कहा जाने होला यो
मान्छे जस्तो हैन यो
खोला सधैं बग्छ रे
मान्छे मरी जान्छ रे

(खोला पृ. १)

ग) स्थानीय बिम्ब

कति लामो बाटो कहाँपुग्छ होला
यति धैरै मान्छे हिड्दा कति दुख्छ होला
कहाँबाट सुरु भयो कहाँ जान्छ होला
दोबाटोमा भेट हुँदा के के भन्छ होला

(बाटो , पृ.१७)

यी कवितांशहरूमा मैन बत्ती, खोला, बाटोहरू बिम्ब वा प्रतीक को रूपमा आएका छन । मैनवत्ती विज्ञानको प्रतीक खोला र बाटो मान्छेको प्रतीकको रूपमा आएका छन ।

यसरी प्राकृतिक विम्ब वैज्ञानिक विम्बका माध्यमबाट बालमस्तिकलाई उचित शिक्षा तथा सन्देश दिइएको यस कृतिका कविताहरूमा विम्ब विधानका माध्यमबाट बालमस्तिष्कलाई उचित सन्देश दिइएको छ । यस कृतिको बिम्ब विधान सशक्त र घनीभूत देखिन्छ ।

४.५.९ भाषाशैली

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तोतेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहित कविताहरूमा भाषामा सरलता सहजता र बोधगम्यता पाइन्छ । कोमल बालमस्तिष्कलाई निकै सहज लाग्ने शब्दहरूको प्रयोग कवितामा गरिएको छ । सानासाना नानीबाबुहरूको उमेरगत रुचि र भावनाहरू प्रस्तुत गरिएको छ । नानीबाबुहरूलाई आमाले **तातेताते** थिरीथिरी गर्न सिकाउँदा आदि कार्यहरू गर्दा

अधिकांश कविताहरूमा बालबोलीको प्रयोग गरेको पाईन्छ । प्राथमिक विद्यालयमा अध्ययनरत बालमस्तिष्कका लागि शिक्षा सन्देश, विकृति, विडम्बना आदिलाई कतै मनोरञ्जनात्मक कतै ठट्यौली पाराले कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । बिम्ब र प्रतीक एवम् आलङ्कारिक वस्तु विन्यासले कविताहरू रोचक बनेका छन । वर्ण, पद, पदावली, वाक्य स्तरसम्म आन्तरिक लयको संयोजन गरिएको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरू तथा बालबोलीले कविताहरू रोचक र सरल बनेका छन । साथै अनुकराणात्मक शब्दहरूको आत्यधिक प्रयोगले कवितालाई रोचक तुल्याएको छ ।

बालबोलीको प्रयोग गरिएको कविताशंको केही नमुना यस प्रकार छन् ।

क) *को खाई*
को खाई
नानी खाई
दुदु भात
सुपुक्क

(को खाई ? पृ. ५)

ख) *झुलरी नानी झुलरी*
नानीका माछा फुलरी
नुनु गर नानी नुनु गर
निदरी आइन चिनु गर ।

(झुलरी, पृ. ३७)

बालबोलीका साथै अनुकरणात्मक शब्दको पनि प्रयोग गरिएको छ । अनुकरणात्मक शब्दको अत्यधिक प्रयोगले कविताहरू सशक्त बनेका छन् । जस्तै :

(क) साली नानीले
रोटी हाल्लिन् च्वाँइयँ
दाल झान्लिन भ्वाँइयँ
भुँडेदाइ गचक्क
काम्लोमाथि थचक्क

(भुँडेदाइ, पृ. ७)

(ख) पिलपिल गर्छ जुनकीरी
भ्याउँभ्याउँ गर्छ भ्याउँकीरी
ट्वार्रट्वार्र गर्छ भ्यागुतो
सिलिङ्मिलिङ माकुरो

(गोज्याङ्ग्रो, पृ. १३)

यसरी बालबोलीका शब्दहरूको प्रयोगका साथै बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारहरूको प्रयोग गरिएका कवितासङ्ग्रहको कविताहरूमा अनुकरणात्मक शब्दको घनीभूत प्रयोगले कविताहरू रोचक, आलङ्कारिक र श्रुतिमधुर देखिन्छन् ।

४.५.१० भाव तथा विचार

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा बालबालिकाहरूको मानसिक बौद्धिक मनोरञ्जन र विकासको निमित्त बालमनोवैज्ञानिक आधारमा **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रह रचना गरिएको छ । कविले बालबालिकाहरूलाई व्यावहारिक शिक्षा, ज्ञान विज्ञानको शिक्षामा विस्तारै अगाडि बढ्न र सफलताको बाटोतर्फ लम्कने प्रेरणा प्रदान गर्ने मूल कथ्यवस्तुलाई आधार मानी यस कृतिको रचना गरेको देखिन्छ । शिक्षा सन्देश, विकृति, बिडम्बनाका स्वरहरू मुखरित भएका यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूलाई भाव तथा विचारका आधारमा अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

४.५.१०.१ प्रकृति चित्रण

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अधिकांश कविताहरूमा प्रकृतिको वर्णन गरेको पाइन्छ । कविताभित्र प्रकृतिलाई चिनाउँदै वातावरण संरक्षणमा जोड दिइएको छ । बालकहरूको बालमस्तिष्कमा सहज रूपमा छाप पर्ने गरी प्राकृतिक बिम्बको प्रयोग कवितामा गरिएको छ । प्रकृति र संस्कृतिको समन्वय गर्न सबै बालबालिकालाई उत्प्रेरित गरिएको छ । प्रकृतिलाई ज्ञानको भण्डार, रहस्यको स्रोतको रूपमा उभ्याएर प्रकृतिलाई माया, ममता, संरक्षणमा सबै जुट्नुपर्ने आग्रह कवितामा गरिएको छ । जस्तै :

भेट हुँदा चुच्चो जोडी गर्छन कुरा के के
सबै मिली होस्टे गर्छन् सिनुमिनु भेटे ।
(कमिला रानी, पृ. ३)

त्यस्तै

घाँस दिने काठ दिने रुख हाम्रो भित्र
रुख रोपौँ रुख गोडौँ पाखाबारी भित्र
(रुख, पृ. ८)

ग्रीष्म ऋतु आयो
गर्मीले सतायो
वर्षा ऋतु आयो

डाँडा खोला रसायो
शरद ऋतु आयो
चाडबाड ल्यायो ।

(छ ऋतु, पृ. १२)

ढुङ्गोमाथि फुल्छ फूल
माटोभित्र सुन
बिर्सिजाने को पो होला
तिम्रो चोखो गुन ।

(**मेरो देश**, पृ. ३१)

यी कवितांशहरूमा विभिन्न प्राकृतिक बिम्बका साथै ऋतु अनुसार परिवर्तन भएको प्राकृतिक सुन्दरताको वर्णन बालबोलीको प्रयोग गरी व्यक्त गरिएको छ । साथै बालबालिकाहरूलाई प्रकृति तथा वातावरणीय संरक्षणप्रति आकृष्ट गर्ने भाव व्यक्त गरिएको छ ।

४.५.१०.२ शिक्षामूलक स्वर

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा शिक्षामूलक स्वर भेटिन्छ । यस सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूले बालबालिकाहरूलाई शिक्षाप्रति अनुराग जगाएका छन् । ज्ञानविज्ञानका विभिन्न बिम्ब र प्रतीकहरूको सहायताले बालसचेतताका अमूल्य शिक्षा प्रदान गरेका कविताहरू यस सङ्ग्रहभित्र रहेका छन् । प्रकृतिप्रेम, राष्ट्रप्रेम, नैतिकवान, चारित्रिक शिक्षा एवम् विज्ञानजगतका नवीनतम् उपलब्धिहरूको जानकारी यस सङ्ग्रहका कविताहरूका परिधि हुन् । बालबालिकाहरूलाई सफाइप्रति सजग बनाउने सानालाई प्रेम, माया र ठूलालाई आदरभाव गर्ने जस्ता भाव सन्देशहरू कवितामा भेट्न सकिन्छ । शिक्षा तथा चेतनामूलक कविताका नमुनाहरू यस प्रकार छन् :

भेट हुँदा चुच्चो जोडी गर्छन कुरा के के
सबै मिली होस्टे गर्छन् सिनुमिनु भेटे ।
कस्तो होला नेता यिनको कस्ती होली रानी
मिलीजुली काम गर्ने बाँडी खाने बानी
दौडादौड सधैँ भरि छैन रिसराग
कस्तो होला भेष यिनको कस्तो होला देश ।

(कमिला रानी, पृ. ३)

पाठ पढ राम्रोसँग खेल्ने पनि गर
आफ्नो काम आफै गर आफ्नै भर पर
(भाइबैनीप्रति, पृ. २०)

यसरी साना साना नानीबाबुहरूलाई अमूल्य शिक्षा प्रदान गर्ने कविताहरूमा विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको सहायता लिइएको छ । साथै नैतिकवान् चरित्रवान् नागरिक बनाउन कविताहरू सशक्त देखिन्छन् ।

४.५.१०.३ राष्ट्रवादी स्वर

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा राष्ट्रवादी स्वरहरू छचल्किएका छन् । सानासाना भाइबहिनीहरूलाई स्वदेश भक्तिमा झुल्दै आफ्नो देशप्रति गौरव गर्ने प्रेरणामूलक कविताहरू यस सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छन् । आफूभित्र रहेको चोखो प्रेम राष्ट्रप्रेमलाई नानीबाबुहरूको सामु छताछुल्ल पोखिएका छन् । कविले समयको महत्त्व बुझेर स्वदेशप्रति प्रेम राख्ने नागरिक हुनुपर्ने सन्देश पनि कविताहरूमा व्यक्त गरेका छन् । जस्तै :

बाह्रै मास फूल फुल्ने हाम्रो देश राम्रो
सबैलाई आदर गर्ने राम्रो बानी हाम्रो ।
(बालगीत, पृ. २६)

तिम्रो गीत गाइकैल्यै
गाइ सकिँदैन
तिम्रो रूप हेरी कैल्यै
हेरी सकिदैन ।
(**मेरो देश**, पृ. ३१)

यसरी कवि कुँवरको यस सङ्ग्रहमा बालबालिकाहरूमा देशभक्ति र राष्ट्रप्रेम जगाउने कविताहरू सङ्कलन गरेको देखिन्छ ।

४.५.१०.४ व्यङ्ग्यवाद

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा कविको व्यङ्ग्य भावनाहरू प्रकट भएका छन् । कामभन्दा कुरा बढी गर्ने नेपालीहरूको व्यवहारलाई कवितामा सङ्केत गरिएको छ । ठूला ठूला कुरा गर्ने तर काम पुरा नगर्ने प्रवृत्तिप्रति तीखो व्यङ्ग्य हानिएको छ ।

आधुनिकताका नाममा विभिन्न विकृति र विसङ्गतिहरू मानवीय चेतना दिनानुदिन खस्कँदै गएको प्रति कविको आक्रोश कवितामा पोखिएको छ । व्यक्तिगत स्वार्थसिद्धतर्फ मान्छे लिप्त भएको र आफै खाने आफै लाउने हाँडीघोप्टे प्रवृत्तिप्रति कविले कवितामार्फत व्यङ्ग्य हानेका छन् । सरकारी गैरसरकारी सङ्घसंस्थामा कर्मचारीहरूको ढिलासुस्तीपूर्ण व्यवहारलाई औँल्याउँदै कर्मचारीहरू जनताप्रति उत्तरदायी बन्नुपर्ने सन्देश दिएका छन् । यस प्रकृतिका केही कविताांशहरू यस प्रकार छन् :

(क) *ह्वाङ ह्वाङ ढ्वाङ करायो*
भाषण गर्नेले औलो ठड्यायो
ह्वाङ ह्वाङ ह्वाङ करायो
आफै सट्टे , आफै राम्रो भन्ने बेला यो ।
(ढ्वाङ करायो, पृ.११)

(ख) *कसरी र कहाँबाट काट्ने होला बाटो*
हाम्रा काका बूढाको गएछ सातो
केटा हुन् कि केटी हुन चिन्नै सकेनन्
ठेलमठेल गरेर हिँड्नै सकनेन्
(काका शहर गएछन्, पृ. २७)

(ग) *सानो सानो अड्डा छ*
दराजमा दड्डा छ
खाताभरि धर्का छन्
अड्डा प्रमुख चर्का छन्
पालेदाइ दोटा छन्
हाकिम साहेब मोटा छन् ।
(अड्डा, पृ. ३२)

यी कविताांशहरूमा **क** मा काम नगर्ने कुरा बढी गर्ने नेपालीहरूको व्यवहारप्रति, **ख** मा पाश्चात्य संस्कृति रहन सहन परम्पराका कारणले केटा र केटी पनि चिन्न गाह्रो भएको प्रति र **ग** मा सरकारी कार्यालयमा काम ढीलासुस्ती हुने गरेकोप्रति व्यङ्ग्य हानिएको छ । यसरी कुँवरको यस कृतिभित्र व्यङ्ग्यवादी स्वर प्रखर भएर आएको देखिन्छ ।

४.५.१०.५ मनोरञ्जनात्मक भाव

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहका अधिकांश कविताहरू पूर्णमनोरञ्जनात्मक छन् । बालबालिकाहरूलाई स्वस्थ मनोरञ्जन दिने

खालका कविताहरू यस सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छन् । केटाकेटीहरूको मनोविज्ञानमा आधारित भएर रचिएका बालकवितासङ्ग्रहका सबै कविताहरू सन्देश र शिक्षामूलक रहे पनि ती सबै मनोरञ्जनात्मक रूपमा आएका छन् । पूर्णमनोरञ्जनात्मक कविताहरूका केही नमुनाहरू यस प्रकार रहेका छन् :

(क) *भुँडे दाइको साथी*
कालो बिरालो
पिढी दैलामाथि
माकुराको जालो
लामो दाह्री जुँगे
भिनाजुको सालो ।

(भुँडे दाइ, पृ. ७)

(ख) *झुलरी नानी झुलरी*
नानीका माछा फुलरी
नुनु गर नानी नुनु गर
निदरी आइन चिनु गर

(झुलरी , पृ. ३७)

माथिका दुवै कवितांशहरूमा बालबालिकाहरूलाई मनोरञ्जन दिने भाव व्यक्त भएका छन् । त्यसैले यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरू बालबालिकाहरूलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्न सफल देखिन्छन् ।

४.५.११ निष्कर्ष

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको प्रकाशित पुस्तकाकार कृति **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रह २०५८ तेस्रो तथा अन्तिम कृति हो । उत्तरार्द्ध चरणको विशिष्ट उपलब्धिको रूपमा **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहलाई लिन सकिन्छ । कोमल अनि संवेदनशील बालमस्तिष्कको आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी मनोरञ्जनात्मक ढङ्गबाट जस्तो सुकै विषयवस्तुलाई सहजरूपमा प्रस्तुत गरिएको यस **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रह साझा प्रकाशनबाट प्रकाशित देखिन्छ । बालबालिका खेलेको, रोएको र प्रकृति चित्रण गरिएको बालमस्तिष्क भावनालाई आवरणमा राखिएको छ । ६×८ इन्चको आयातनमा फैलिएको यस कविता कृतिको आवरणकला टेकवीर मुखियाद्वारा गरिएको हो । कवितासङ्ग्रहभित्र चौतीसवटा बालकविताहरू सङ्गृहीत छन् । विषयसूची र साझा प्रकाशनको भूमिका लेखन गरिएको यस कृतिमा जम्मा ४३ पृष्ठ

रहेको छ । न्यूनतम ६ वटा पङ्क्तिमा एक शब्ददेखि ८ शब्दसम्म भेटिएको छ । बालबालिकाहरूका लागि ज्ञान विज्ञानका साथै व्यवहारिक शिक्षामा विस्तारै अगाडि बढाउन र सफलताको बाटोतर्फ हिँडाउनु उद्देश्य रहेको हुनाले कवितासङ्ग्रहको **तातेताते** शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

गीतिलय, झ्याउरे , भजन, सवाइ छन्दमा रचना गरिएका कविताहरूका साथै गद्यलय भएका कविताहरू पनि कवितासङ्ग्रहमा पाइने हुँदा कवितासङ्ग्रहमा लयगत विविधता पाइन्छ । बालजिब्रोमा सहज प्राच्य हुने खालका सम्झना योग्य लय विन्यासमा यस कवितासङ्ग्रहको रचना गरिएको छ । प्राकृतिक बिम्ब, आद्यबिम्ब, वैज्ञानिक बिम्ब, प्रतीक तथा मिथकीय प्रयोगले कविताहरू घनीभूत देखिन्छन् । बालबालिकाहरूसँग छिट्टै भिज्ने कुँवरले मातृममताका कोमल भावनाहरू आत्मपरक रूपमा कविताहरूमा पस्किएका छन् । प्रथम पुरुष र तृतीय पुरुष कथनपद्धतिको प्रयोग कविताहरूमा यथेष्ट पाइन्छ । बालबोलीका शब्दहरूको भरपूर प्रयोग गरिएको यस कवितासङ्ग्रहमा सन्देश, विकृति, बिडम्बनाहरूका भावहरू मनोरञ्जनात्मक र ठट्यौली पाराले रमाइलोसँग प्रस्तुत भएको देखिन्छ । बालबालिकाहरू शिक्षाप्रतिको चेतनावृत्ति गर्नुका साथै राष्ट्रनिर्माण र राष्ट्रको उन्नयनमा समर्पित रहने देशप्रेमको भाव कवितासङ्ग्रहमा प्रकाशित छ । सामाजिक सद्भाव, एकता र अन्तर्मनका लागि बालबालिकाहरूलाई सचेत गराइएका प्रशस्त कविताहरू यस सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छन् ।

यसरी सरल र सहज भाषाशैलीमा **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रह रचित छ । यो कृति नेपाली बालसाहित्यको अमूल्य कृति हो ।

४.६ गोविन्दबहादुर कुँवरका फुटकर रचनाहरूको अध्ययन

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका तीन मुख्य पुस्तकाकार कृतिका अतिरिक्त थुप्रै कविता, गीत, गजल र मुक्तकहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित छन् । वि.सं २०३० देखि २०४८ सम्मका विभिन्न पुस्तक पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित कविताहरूको सङ्कलन गरी कुँवरले यसै समायवधिमा समयका **पदचापहरू** (२०४७) र **मौन आवाजहरू** (२०४८) गरी दुईवटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशन गरेका छन् । साथसाथै

बालबालिकाहरूका लागि **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रह (२०५८) पनि कुवँरले प्रकाशन गरेको देखिन्छ । यिनै तीन उत्कृष्ट कवितासङ्ग्रह नेपाली साहित्यजगत्लाई प्रदान गरेर साहित्यजगत्लाई थप हराभरा बनाएका छन् । यसका अतिरिक्त कवि कुँवरका केही फुटकर रूपमा प्रकाशित कविता, मुक्तक, गीत, गजल, कथा आदिको अध्ययन विधातत्त्वका आधारमा गरिएको छ ।

४.६.१ फुटकर कविताहरू

४.६.१.१ मेरो गाउँको सपना

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **मेरो गाउँको सपना** कविता भञ्ज्याङ स्मारिका वि.सं २०४६ माघमा प्रकाशन गरिएको छ । गाउँले जीवनको पीडा कवितामा व्यक्त गरिएको छ । गरिबीको रेखामुनि किचिएको ग्रामीण भेगको चित्र कविताले यथार्थ रूपमा उतारेको देखिन्छ । नेपालका बहुसङ्ख्यक जनताहरूले विकासको अनुभव गर्न पाएका छैनन् । मुठ्ठीभरका सहरियाहरूले मात्र विकासको स्वाद लिएका छन् । गाउँ नै गाउँले भरिएको हाम्रो जस्तो देशमा गाउँको विकास नभई देशको विकास हुन नसक्ने भाव कवितामा अभिव्यञ्जित छ । बाटोघाटो, विजुली, शिक्षा, स्वास्थ्य रोजगरीको पर्याप्त सम्भावनाहरू गाउँमा उपलब्ध गराउनुपर्ने उद्घोष कवितामा गरिएको छ । गाउँका सोझा साझा जनताहरूलाई गाउँको विकासमा अग्रसर गराउने हो भने गाउँको विकास हुन्छ भन्ने मूलकथ्य कविताले बोकेको छ । आत्मालापी अभिव्यक्ति कवितामा गरिएको छ । गद्य संरचनामा संरचित यस कवितामा लयको सशक्तता पाइन्छ । अन्त्यानुप्रासिक शब्दसंयोजन अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोगले कवितालाई भावमय श्रुतिमधुर बनाएको छ । गाउँलेहरूको विकासको स्वाद सपनामा मात्र सीमित भएको यथार्थतालाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा कवितामा सरल र सरस भाषामा अभिव्यक्त गरिएको छ ।

४.६.१.२ तिम्रो र मेरो सत्य

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तिम्रो र मेरो सत्य** शीर्षक कविता **गरिमा** २०४९, वर्ष ११, अङ्क ३, पूर्णाङ्क १२३ मा प्रकाशित गरिएको कृति हो । वि.सं २०४६ को जनआन्दोलनको प्राप्ति पछि रचना गरिएको यस कवितामा पञ्चायती शासकहरूलाई

तिमी सम्बोधन गरिएको छ । पञ्चायती व्यवस्थाका प्रशासकहरूको निरङ्कुशता लाद्न खोज्ने प्रवृत्तिप्रति कविको आक्रोश छ । क्रान्तिगामी चेतना भएको यस कवितामा अन्याय र अत्याचार गर्नेहरू सुरुमा जति बलवान भए पनि तिनीहरूको अन्त्य दर्दनाक हुने भाव कवितामा व्यक्त गरिएको पाइन्छ । अरुको भावनाको कदर नगरी आफ्ना चर्का भाषण गर्नेहरूलाई समयले आफै दण्डित गर्ने, शोषण, दमन चीरस्थायी नहुने, शास्वत अभिव्यक्ति कवितामा पाइन्छ । गद्यलयमा पनि अन्त्यानुप्रासको संयोजन, बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारले कविता सुसज्जित रहेको छ । सत्य सधैँ एउटै हुने र जनता सधैँ सत्यको पक्षमा हुने हुँदा सत्यको न्यायको तथा जनताको जीत हुने कुरालाई कविले आफ्नो पक्षमा वकालत गरिएको यस कवितामा शोषक सामन्त प्रवृत्ति भएका पञ्चायती प्रशासकको सत्य र आफ्नो सत्य नितान्त फरक भएको भावलाई शीर्षकसँग तादात्म्य गरिएको छ ।

४.६.१.३ के के भन्थे सहिदहरू

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **के के भन्थे सहिदहरू** गीतिलयमा रचना गरिएको कविता हो । झङ्कार , वर्ष ४२, अङ्क ३, मा प्रकाशित यस गीतिकवितामा सहिदहरूप्रति उच्च सम्मानभाव व्यक्त गरिएको छ । सहिदहरूको उच्च आकाङ्क्षा र निःस्वार्थ एवम् पवित्र भावनाको मूल्याङ्कन यस कवितामा पाइन्छ । अन्याय, अत्याचार, सत्ताको अन्धोपना, हेपाहा प्रवृत्तिको अन्त्य गर्नुपर्ने आदि कुरा कवितामा अभिव्यञ्जित छ । कतै नाराबाजी, गुटबन्दी, सत्ताको मोह आदि सन्देश बोकेको यस कवितामा उच्च राष्ट्रवादी भावना मुखरित भएको छ । सरल, सरस भाषामा संरचित यस कविताको शीर्षक संरचनामा सार्थकता देखिन्छ ।

४.६.१.४ कागज

कागज शीर्षक कविता वर्ष १३, अङ्क २ , पृ. १४६ मा वि.सं २०५१ मा **गरिमा** मासिक पत्रिकामा प्रकाशित कविता हो । जीवनबोधी चिन्तन व्यक्त गरिएको कागज शीर्षक कवितामा कागज र जीवनलाई तादात्म्य गरी शीर्षक सार्थक गरिएको छ । जन्मदेखि मृत्युपर्यत्न हरेक क्रियाकलापको अभिलेख कवितामा लेखिएको छ । मानवसभ्यताको आरम्भ कागजमा लेखिन्छ र मानवसभ्यताको आरम्भ कागजमा

उतारिन्छ । वडा कार्यालयदेखि संयुक्त राष्ट्रसङ्घको गतिविधि कागजमा लेखिन्छ । कागजको मूल्य मानवीय जीवनको मूल्यभन्दा धेरै भएको विचार अभिव्यक्त गरिएको छ । गद्यलयमा संरचित कागज कविता कागज र मानवीय जीवनलाई आलङ्कारिक भाषाशैलीमा उतारिएको कविता हो ।

४.६.१.५ एउटा कविता लेख्नुथियो

एउटा कविता लेख्नु थियो शीर्षक कविता काँचुली (२०५३) मा प्रकाशित कविता हो । आत्मकथात्मक कथनपद्धतिमा रचना गरिएको यस कवितामा शिक्षकका पीडा र व्यथाहरूलाई पोखिएको छ । अरुको भविष्य महान बनाउने लक्ष्य लिएको शिक्षकको बत्तीमुनिको अँध्यारो भनेझैँ आफ्नै जीवन तहसनहस भएको छ । बिम्ब र अलङ्कारको कविता घनीभूत छ । कवितामा भाव र शीर्षकको सङ्गति मिलेको छ । समाजको विकृति विसङ्गतिमाथि व्यङ्ग्य गरिएको यस कवितामा जीवनवादी चिन्तन लयात्मक तरिकाले प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.६.१.६ घरसल्लाह

गुञ्जन त्रैमासिक वर्ष ३, अङ्क १, २०५६ मा प्रकाशित कवि कुँवरको फुटकर कविता **घरसल्लाह** रहेको छ । कविता कथयिता नाम दिइएको घरसल्लाह कवितामा कविले एउटा निम्नवर्गीय परिवारको जीवनवृत्तलाई सङ्केत गरेका छन् । घर व्यवहारमा घरका प्रत्येक सदस्यको सल्लाह अनिवार्य हुन्छ । मैत्रीपूर्ण व्यवहारबाट घर सुरम्य र स्वर्गतुल्य हुन्छ भन्ने भाव कविताले बोकेको छ । गद्यलयमा संरचित घरसल्लाह कवितामा तृतीय पुरुष कथनपद्धति रहेको छ । भाव अनुसारको भाषाको प्रयोग गरिएको यस कविताको भाषा सरल, सहज र श्रुतिमधुर छ ।

४.६.१.७ बाघ

काँचुली २०५८ मा प्रकाशित **बाघ** कविता कुँवरको उत्तरार्द्धतिरको कविता हो । प्रतीकात्मक शीर्षक दिइएको बाघ कवितामा वनको बाघले खाओस् नखाओस मनको बाघले खाओस् भन्ने नेपाली उखानलाई कवितात्मक रूप दिइएको छ । वनको बाघलाई केही गरे पनि तर्साउन र खेद्न नसकिने भाव व्यक्त गर्दै वनको बाघभन्दा मनको बाघ धेरै घातक हुन्छ भन्ने कुरा प्रष्ट पारेका छन् । गद्यलयमा संरचित बाघ

कवितामा मनोविज्ञानको सुन्दर प्रयोग गरेका छन् । सरल, सरस भाषाशैलीमा रचिएको यस कविता प्रतीकात्मक रूपमा लेखिएको उत्कृष्ट कविता हो ।

४.६.१.८ जमेको ढुङ्गा हुँ म

वि.सं २०५५ मा **गोरखापत्र**मा प्रकाशित **जमेको ढुङ्गा हुँ म** कुँवरको फुटकर कविता हो । प्रथम पुरुष शैलीमा आफूलाई जमेको ढुङ्गासँग तुलना गरेर यो कविता रचना गरिएको छ । समयको परिवर्तनसँग आफू परिवर्तन हुन नसकेको भावलाई कवितामा आकर्षक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । गाउँमै मात्र जमेर बसेको सहरिया रमझम र बस-उठबाट टाढा भएको अनुभव गर्दै कविले आफूलाई जमेको ढुङ्गाको संज्ञा दिई सहरिया कठोर जीवनको नजानिँदो तरिकाले व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

४.६.१.९ आस्थाको दियो बलिरह्यो

लमजुङे कविता सङ्गालो (२०५५) मा प्रकाशित कवि कुँवरको **आस्थाको दियो बलिरह्यो** शीर्षकको कविता फुटकर रचना हो । जीवनप्रति आशा र अनुराग कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । रोग, भोक, शोक, अशिक्षा आदिले समाजलाई आक्रान्त बनाएको परिवेशमा स्वतन्त्रता र मुक्तिका लागि क्रान्तिप्रतिको विश्वास सदा रहिरहने भाव कवितामा व्यक्त भएको छ । अन्याय, अत्याचार र निरङ्कुशताको साङ्लाले बाँधिएका नेपाली जनताले परिवर्तनको स्वाद चाख्न नपाएको जनताले सोचेजस्तो प्रजातन्त्र नआएको आक्रोश पनि कवितामा भेटिन्छन् । अन्याय शोषण जहाँको त्यही रहेको सन्दर्भमा सहिदहरूको बलिदानको अर्थ नरहेको अवस्था पनि जनमानसमा नेतृत्वमाथि विश्वास गर्नुपर्ने भाव अभिव्यञ्जित छ । बिम्ब र प्रतीकहरूको भरपुर प्रयोग गरिएको सरल, सरस अभिव्यक्ति प्रकट गरिएको आस्थाको दियो बलिरह्यो कवितामा कविको स्वतन्त्रता र समानताको स्वर मुखरित भएको छ । साथै क्रान्तिचेतना र राजनीतिप्रतिको व्यङ्ग्यपूर्ण आक्रोशभाव अन्तर्लयात्मक गद्यशैलीमा अभिव्यञ्जित छ ।

४.६.१.१० भूपिको सम्झनामा

पोखरेली युवा सांस्कृतिक परिवार पोखराबाट २०४७ सालमा प्रकाशित **भूपिको स्मृति ग्रन्थमा** कुँवरको **भूपिको सम्झनामा** शीर्षकको कविता प्रकाशित छ । कवि

संरचनाको कवित्वकलाबाट प्रभावित कुँवरले भूपिको कलात्मक कौशलताको स्तुति गाएका छन् । गीतिलयमा संरचित यस कवितामा नेपाली साहित्यकाशमा उज्ज्वल नक्षत्र, आधुनिक कविहरूका प्रेरणाका स्रोत भूपिको निधनले सम्पूर्ण साहित्यकर्मीहरू दुःखी र मर्माहित भएको भाव व्यक्त गरिएको छ । जीवनको निस्सारताको अभिव्यक्ति दिइएको यस कृतिमा अन्त्यानुप्रासको प्रयावेगले कविता निकै लयात्मक र श्रुतिमधुर बनेको छ ।

४.६.१.११ गुरु कि गोरु

सगर पत्रिका २०५९ मा कवि कुँवरको **गुरु कि गोरु** शीर्षकको कविता प्रकाशित भएको पाइन्छ । गुरु र गोरुलाई समानार्थी रूपमा हेर्दै जीवनको महत्त्वपूर्ण पाटो निःश्वार्थ हो भन्ने कुरा कवितामा व्यक्त भएको छ । आफू घाँस र ढुटो खाएर अरुलाई भात खुवाउने गोरु गुरुभन्दा निकै उच्च र सम्मानित छ । गद्यलयमा रचना गरिएको प्रस्तुत कविताको शीर्षक प्रतीकात्मक छ । कवितामा एकातिर गोरुको दिनचर्या प्रस्तुत गरिएको छ भने अर्कोतिर गुरुको दिनचर्या प्रस्तुत छ । गोरु र गुरुमा खासै अन्तर नभएको समाजमा गुरुको महत्व घट्दै गएकोप्रति कविको उच्च व्यङ्ग्य चेतना कवितामा पाइन्छ । विभिन्न बिम्ब र प्रतीकहरूको भरपुर प्रयोग गरिएको यस गुरु कि गोरु कविता आकारले लामो छ प्रथम पुरुष शैलीमा आत्मालापी कथन पद्धति र सम्बोधनात्मक शैलीले कविता निकै आकर्षक र रोचक बनेको छ ।

४.६.२ फुटकर कथाहरु

४.६.२.१ औसत

गोविन्दबहादुर कुँवरको औसत शीर्षकको कथा **मुधपर्क** २०५६ भदौ पृ. १९ मा प्रकाशित लघुकथात्मक संरचना भएको कथा हो । तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको यस लघुकथामा झिनो कथावस्तु रहेको छ । एउटा गणितज्ञलाई कथाको पात्र चयन गरी मानवीय जीवनको यथार्थतालाई कथामा देखाइएको छ । सरल रैखिक ढाँचामा कथानक अगाढि बढेको छ । ग्रामीण परिवेशको चित्रण गरी आफ्नो जीवनलाई औसत रूपमा मुल्याङ्कन गर्ने हो भने गणितले सधैं धोका दिने यथार्थतालाई सरल, बोधगम्य भाषाशैलीमा अभिव्यक्त गरिएको छ ।

४.६.२.२ हार्दिकता

हार्दिकता शीर्षकको लघुकथा कुँवरको अर्को कथा हो । **मधुपर्क** विशेषाङ्क २०५६ मा प्रकाशित यस हार्दिकता कथाले सामाजिक उन्नति र प्रगतिका ठेकेदारका रूपमा देखापरेका गैरसरकारी सङ्घ-संस्थाका प्रमुखहरूमा देखिएका विकृति-विसङ्गतिपूर्ण चरित्रको पर्दाफास गरिएको छ । प्रथमपुरुष र तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा हार्दिकता कथा रचना गरिएको छ । म र बिप्लव शर्मा दुई मुख्य पात्रहरूको जीवनमा घटेको घटनाक्रममा कथानक अगाढि बढेको छ । म हाकिम र बिप्लव शर्मा तल्लोस्तरको कर्मचारीकै सेरोफेरोमा कथानक केन्द्रिंत छ । अर्धसरकारी सामाजिक संस्थाको परिवेशलाई कथाको मूल कथ्य बनाएर त्यहाँको हाकिमको शासकीय चरित्रको चित्र कथामा उतारिएको छ । माथिल्लो कर्मचारीले तल्लो कर्मचारीलाई गर्ने व्यवहार एकातिर देखाइएको छ भने अर्कातिर राजनीतिक नियुक्तिका कारण तल्ला कर्मचारी पनि हाकिमभन्दा कम नहुने दुई शक्तिबीचको अन्तर्द्वन्द्व पनि कथामा देखाइएको छ । भनसुनमा नियुक्ति पाएका कर्मचारीले हाकिमलाई पनि नियन्त्रणमा लिन खोज्ने व्यङ्ग्य पनि यस कथाले बोकेको छ । रैखिक ढाँचामा कथानक अगाडि बढेको छ । सरल, सरस भाषाशैलीले कथा रोचक देखिन्छ ।

४.६.२.३ बाथ र माकुरो

गोविन्दबहादुर कुँवरको **बाथ र माकुरो** शीर्षकको कथा **मधुपर्क** वर्ष २४, अङ्क ४ पूर्णाङ्क २६७ भदौ २०४८ मा प्रकाशित लघु लोककथा हो । मानवेतर पात्रको प्रयोग कथामा भएको छ । सम्वादात्मक शैलीमा रचिएको **बाथ र माकुरो कथामा** नेपाली ग्रामीण समाजको यथार्थ चित्र उतारिएको छ । बाघ र माकुरो पात्रद्वारा धनी र गरिबबीचको सामाजिक असमानताको सङ्केतको अभिव्यक्ति कथामा पाइन्छ । तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा कथा संरचित छ । पात्रको माध्यमबाट गरिब र धनीको यथार्थतालाई प्रस्तुत गरिएको कथाले स्वैरकल्पनात्मक कथाको छनक प्रदान गर्दछ । जीवन सोचे जस्तो नहुने सोचाइ एउटा र यथार्थ अर्कै हुने जीवन नियति र कर्मको प्रतिफल हो भन्ने सन्देश कथाले वरण गरेको छ । माकुरो धनीको घरमा बस्न चाहेको र बाथ रोग गरिबको घरमा बस्न चाहेको तर दुवैको योजना अनुसार सोचजस्तो परिवेश नबनेकाले

माकुरो र बाथ रोग पुनः बस्ने ठाउँ साटासाट गर्नु परेको घटनालाई कथाले प्रस्तुत गरेको छ । रैखिक ढाँचामा कथानक अगाडि बढेको छ । लोकप्रचलित मानवेतर पात्रको संयोजनगरी जीवनको यथार्थतालाई यस कथामा सरल शैलीका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएको छ ।

४.६.३ समालोचना लेख

४.६.३.१ लमजुङमा साहित्यिक गतिविधि

प्रस्तुत **लमजुङमा साहित्यिक गतिविधि** शीर्षक लेख अनुपम मुक्तक सङ्ग्रहमा प्रकाशित गोविन्दबहादुर कुँवरको भूमिका लेख हो । लमजुङ जिल्लाको साहित्यिक उन्नयनको इतिहास साथै नबोदित प्रतिभाहरूको साहित्यिक देनहरूको चर्चा गरिएको यस लेखले गोविन्दबहादुर कुँवरको लेखकीय व्यक्तित्वको पहिचान गराएको छ । शैक्षिक जागरण, सामाजिक चेतना, विकास निर्माण साथै साहित्यिक जमघटलाई निरन्तरता दिन सबै लमजुङ बासीहरूलाई प्रेरणा र हौसला दिइएको यस लेखमा स्थानीय र नवोदित कवि, लेखक साहित्यकारहरूको साथै साहित्यिक संस्थाहरूको योगदानको चर्चा गरिएको छ ।

४.६.३.२ केही संस्मरण केही अनुभूति

केही संस्मरण केही अनुभूति शीर्षक लेख गोविन्दबहादुर कुँवरको संस्मरणात्मक लेखको रूपमा कविवर माधव घिमिरे रथयात्रा अभिनन्दन कार्यक्रम २०६० को स्मारिकामा प्रकाशित छ । माधव प्रसाद घिमिरेको साहित्यिक योगदान र उनको कवित्वशैलीको चर्चा गरिएको प्रस्तुत लेखमा राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेप्रति सम्मान भाव प्रकट गरिएको छ । विभिन्न विद्वत् सङ्घ संस्थाामा आबद्ध रहेको घिमिरेको सुमधुर काव्यशैलीको गुणगान प्रस्तुत लेखमा गरिएको छ । कविवरको रथारोहणको स्मृतिलाई यस लेखले आफ्नो क्षेत्र बनाएको छ । घिमिरेको रथयात्राको दिनको संस्मरणलाई यस शीर्षक लेखमा अभिव्यक्त गरिएको छ ।

४.६.४ डेब्रेकुना

डेब्रेकुना शीर्षकको स्तम्भ लेख गोविन्दबहादुर कुँवरको लमजुङ जिल्लाको स्थानीय साप्ताहिक पत्रिका अन्तरङ्गमा प्रकाशित धारावाहिक व्यङ्ग्य लेख हो ।

सामाजिक विकृति विसङ्गतिहरूको व्यङ्ग्य भावनाको निजात्मक अभिव्यक्ति **डेब्रेकुना**मा पाइन्छ । वि.सं २०५७ असोज १५ गतेदेखि २०६० साउन २८ सम्म कविले अन्तरङ्ग पत्रिकामा विभिन्न शीर्षकहरूमा **डेब्रेकुना** स्तम्भ नियमित रूपमा प्रकाशन गर्दै आएको भेटिन्छ । विप्लब शर्मा उपनामबाट लेखिएका कुँवरको स्तम्भलेख झण्डै हास्यव्यङ्ग्य निबन्धको नजिक भेटिन्छ । कतै संस्मरणात्मक त कतै अनुभवपरक भावहरूलाई निजात्मक शैलीमा लेखिएका यी लेखहरू निबन्धको निकट देखिन्छन् । उस्तै उस्तै हो नानु-१, मोही माग्ने ढुङ्ग्रो लुकाउने १, निरीह कलम १, आदि शीर्षकहरूमा राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक विकृति विसङ्गतिहरूमाथि व्यङ्ग्य गरिनुका साथै सुधारात्मक सन्देशमूलक भावहरू मुखारित भएको पाइन्छ । यसरी निबन्धको नजिक रहेको डेब्रेकुना स्तम्भका व्यङ्ग्यलेखले उनलाई हास्यव्यङ्ग्यात्मक निबन्धकारको रूपमा चिनाउन सफल देखिन्छ ।

४.६.५ गोविन्दबहादुर कुँवरका गजलहरूको अध्ययन

साहित्यका विविध विधाहरूमध्ये जेठो सशक्त र समृद्ध विधा कविता विधा हो । संरचना र शैलीका कारणले कविताका पनि विभिन्न उपविधाहरू देखिएका छन् । कविता गीतिकविता गेयात्मकता र लयात्मकताको साझा विशेषतालाई गजलले पनि संवरण गरेको पाइन्छ । त्यसैले गजललाई नेपाली कविता साहित्यको छुट्टै उपविधा मान्न सकिन्छ । यति भएर पनि गजललाई नेपाली साहित्यको उद्भव र विकासका क्रममा हिन्दी फारसी र उर्दूभाषा तथा साहित्यबाट आएको विधाका रूपमा लिन सकिन्छ । गजलको आफ्नो छुट्टै संरचना र पहिचान रहेको देखिन्छ । नेपाली गजलको पहिचान पनि हिन्दी, उर्दू र फारसी गजलहरूकै कसीमा गरिएको पाइन्छ । तिनै परिचयलाई आत्मासात गरेर आजसम्म नेपाली साहित्य फाँटमा पनि थुप्रै गजलहरू देखापरेका छन् । शृङगारिकताको उदयबाट प्रारम्भ भएको गजललेखन परम्पराले आज सामाजिक, राजनैतिक विकृति, विसङ्गति साथै चेतनाका स्तरहरूमा पनि आफ्नो क्षेत्र विस्तार गरेर आफूलाई सशक्त र समृद्ध उपविधाको रूपमा स्थापित गरेको छ ।

वि.सं २०३० देखि औपचारिक रूपमा नेपाली साहित्य फाँटमा उदाएका गोविन्दबहादुर कुँवर वि.सं २०५० को दशक सम्ममा कविताको अन्य विधाहरूमा पनि

कलम चलाउन सिद्धहस्त भइसकेका देखिन्छन् । फुटकर कविताका तुलनामा गीत, मुक्तक र गजलहरू मात्रात्मक रूपमा कमै भए पनि गुणात्मक रूपमा कुँवर अगाडि नै देखिन्छन् । गोकुजी साहित्यिक उपनामले चर्चित कुँवरको पुस्तकाकार गजलसङ्ग्रह प्रकाशित नभए पनि छिटफुट रूपमा नै प्रकाशित गजलहरूले उनको गजलकार व्यक्तित्वको पूर्ण पहिचान प्रदान गरेको छ । कवि कुँवरका गजलकारिताको मूल प्रवृत्तिलाई चिन्न उनका फुटकर रूपमा विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित गजलहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपाली गजलपरम्परालाई आधार बनाएर लेखिएका गजलको विषयवस्तु र संरचनाका आधारमा अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

४.६.५.१ विषयवस्तुका आधारमा कुँवरका गजलहरू

विषयवस्तुका आधारमा गोविन्दबहादुर कुँवरका गजलहरूमा विषयवस्तुगत विविधता पाइन्छ । प्रारम्भिक चरणका गजलहरूमा केही शृङ्गारिक विषयवस्तुको बाहूल्यता देखिन्छ । नरनारीका रागात्मक अभिव्यक्तिहरू उनका गजलहरूमा यथेष्ट पाइन्छ । सामाजिक, राजनैतिक विकृति विसङ्गतिहरूले पनि उनका गजलमा ठाउँ पाएका छन् । गजल बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त हुनुका साथै नैतिक सन्देश दिने उपदेशात्मक पनि छन् ।

प्रेमप्रणयभाव मूलक गजलका नमुनाहरू

जिन्दगीमा एउटा गजल लेखेँ तिम्रा लागि
तगारीमा देखी मलाई गयौ तिमी कता भागी ।।
मेरो मनको धौरालीमा चियाउने को हो ?
खान्न भन्दा पनि अमृतजल पियाउने को हो ?
खुसी पर्खी कुनै दिनलाई धेरै आँसु साँचेको छु ।
तिमी पाउने आशामा नै आजसम्म बाँचेको छु ।
(गजल विशेषाङ्क, पृ. ४)
तिम्रो दिलको संसारमा टेक्न पाइन्छ कि
एकान्तमा सिमेभुमे भाक्न पाइन्छ कि ।।
प्रत्युत्तरको आशा मैले कैले गऱ्या छु र
यौटा चिठी तिम्रो नाममा लेख्न पाइन्छ कि ।
मर्स्याङ्दी, पृ. २६

त्यस्तै गरी नैतिक, सन्देश तथा उपदेशात्मक भावमूलक गजलहरूको नमुना

मोका आउँछ पर्खदैन टोलाई बस्न हुन्न

मान्छेलाई कैल्यै पनि पराई देख्न हुन्न ।
तीखो बोली बिझ्यो भने मुटु छिया हुन्छ
भन्न पाएँ बल्ल भनी प्याच्च भन्न हुन
काँडा हुन्छ ढुङ्गा होस गर्नुपर्छ
बस्न पाए बल्ल भनी थ्याच्च बस्न हुन्न ।
बालगजल, पृ. ९

यसरी कुँवरका गजलहरूमा प्रेमप्रणयभाव मूलक एवम् नैतिक सन्देश तथा उपदेशाात्मक बालगजलहरू पाइन्छन् ।

४.६.५.२ संरचनाका आधारमा कुँवरका गजलहरू

संरचनाका दृष्टिले गजलकार गोविन्दबहादुर कुँवरका गजलहरू सशक्त देखिन्छन् । गजलकार कुँवरको पाँचदेखि छ सेरसम्मका गजलहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएर रहेका छन् । रदिफ काफियाको उचित तालमेल देखिन्छ । गद्य संरचनामा तखल्लुसको प्रयोग अनिवार्य नभए पनि आवश्यक तत्त्वको रूपमा स्वीकार गरिएको छ । त्यही नाम तथा उपनामलाई तखल्लुस भनिन्छ । कुँवरका गजलहरूमा गोकुजीको नामले तखल्लुसको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी मतला, मकता, रदिफ, काफिया तखल्लुसको प्रयोग गरिएको कुँवरको गजलहरू संरचनाका दृष्टिले निकै सशक्त रहेको देखिन्छ । रदिफ, काफियाको प्रयोग गरिएको गजलहरूको नमुनाहरू:

मेरो मनको द्यौरालीमा हियाउने को हो ?
खान्न भन्दा पनि अमृतजल पियाउने को हो ?
आधार शिविरमै गोकुजी अत्तालिएको बेला
सगरमाथा आरोहरण गर्न सुऱ्याउने को हो ?
मर्स्याङ्दी,पृ. ४

यस गजलमा तखल्लुसको प्रयोग गरिएको छ गजलकार कुँवरका गजलहरू गजलसङ्ग्रह पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित नभए पनि विभिन्न स्थानीय, राष्ट्रिय पत्रपत्रिकाहरूमा फुटकर रूपमा प्रकाशित छन् । संरचनाका दृष्टिले सशक्त उनका गजलहरूमा विषयगत विविधता पाइन्छ ।

परिच्छेद पाँच

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका काव्यप्रवृत्ति र योगदान

५.१ विषय परिचय

गोविन्दबहादुर कुँवर समसामयिक धारामा देखापरेका कवि हुन् । नेपाली कविता परम्परामा २०३६ सालको सडक कविता क्रान्तिसँगै समसामयिक धाराको प्रारम्भ भएको हो । यस धारामा कलम चलाउने कविहरू असङ्ख्य रहेका छन् र थपिँदै पनि छन् । यस क्रममा विप्लव ढकाल, कलानिधि अर्याल, तीर्थराज अधिकारी जस्ता कविहरूको उदयसँगै समकालीन भएर कवि कुँवर देखापरेका हुन् । २०३० सालमा **मेरो देश** नामक शीर्षकको कविता प्रकाशन गरेर औपचारिक रूपमा कवितायात्रा प्रारम्भ गरेका कुँवरका ३ वटा पुस्तकाकार **समयका पदचापहरू** (२०४७), **मौन आवाजहरू** (२०४८) र **तातेताते** (२०५८) कृतिहरू प्रकाशित छन् । यसका साथै उनका फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित छन् । उनमा विभिन्न प्रवृत्तिहरू रहे पनि मुख्य प्रवृत्ति देशप्रेम र युगीन राजनीति अव्यवस्था हो । समसामयिक समकालीन धाराभित्र रहेर उनले अनेक प्रवृत्तिहरू प्रस्तुत गरेका छन् । यसका साथै कुँवरको अर्को प्रवृत्ति बालमनोरञ्जनात्मकता हो । उनको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा बालबालिकालाई मनोरञ्जन प्रदान गर्ने विभिन्न उपदेशात्मक र सन्देशमूलक कविताहरू मार्फत बालमनोरञ्जनात्मक प्रवृत्ति प्रस्तुत गरेका छन् । उनका कविताहरूमा तत्कालीन नेपाली समाज र विश्वराजनीतिमा देखापरेका विकृति, विसङ्गति, गरिबीका कारणले नेपाली जनताले भोग्नुपरेको रोग, भोक र शोकले ग्रस्त जनजीवनको पनि चित्रण पाइन्छ । यथार्थबोध, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य, आदि प्रवृत्तिहरू उनका कवितामा भेटिन्छ । यिनै ३ पुस्तकाकार कृति र फुटकर रचनाहरूको अध्ययनका आधारमा उनको समग्र काव्यप्रवृत्तिको निरूपण गरिएको छ ।

५.२ देशप्रेम र राष्ट्रभक्ति

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका ३ वटै कवितासङ्ग्रहमा देशप्रेमको भाव पाइन्छ । उनका कविताहरूमा देशप्रेमका भावहरू छचल्किएका छन् । आफ्नो देशप्रति आम नेपालीहरूले गर्नुपर्ने कर्तव्यलाई कवितामा उतारिएको छ । उनले कविताहरूमा

तत्कालीन नेपाली राष्ट्रिय परिवेश, राजनीतिक सङ्कीर्णता मानवीय मूल्य र पीडालाई राम्रोसँग उद्घाटित गरेका छन् । उनका कतिपय कविताहरूले समाजसुधारको आवाज उरालेको पाइन्छ ।समाजमा व्याप्त शोषण र थिचोमिचोका विरुद्ध पनि आवाज निकालेका छन् । यसै गरी बालबालिकाहरूका लागि पूर्णमनोरञ्जनात्मक कृतिका रूपमा रहेको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा बालबालिकाहरूलाई देशप्रतिको कर्तव्यलाई सङ्केत पनि कवितामा गरिएको छ । कुँवरका देशप्रेम राष्ट्रभक्ति भाव भएका कविताहरूको केही तथ्याङ्क निम्न छन् :

सृष्टि र सिर्जनाभन्दा मीठो छैन कतै कुनै ।
प्रीति र ममताभन्दा छैन आफ्नो कतै कुनै
सत्यभन्दा पनि राम्रो छैन केही कतै कुनै
राष्ट्रभन्दा पनि प्यारो छैन केही कतै कुनै ।

(मौन आवाजहरू, देशको माया, पृ. ३२)

यस कवितांशमा सृष्टि, सिर्जना, अति माया र ममता एवम् सत्यता मानवीय जीवनका संवेदनशील पक्ष हुन् । यिनलाई राष्ट्र निर्माणमा लगाउन सकेमा देशमा अशान्ति, अन्याय, अत्याचार हटाउन सकिने देशप्रेमी भाव व्यक्त गर्दै जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादऽपि गरीयसी को वेदान्त दर्शनको अभिव्यक्तिको पुष्टि गरेको पाइन्छ ।

मिटाइ साँगुरो घेरा एकतामा जुटे यदि
शान्ति प्रगतिका साथ हुन्छ यो देश जगमगी

(मौन आवाजहरू, अठोट, पृ. २४)

यस कवितांशमा विभिन्न जात, वर्ग, लिङ्ग आदिको साँगुरो घेराबाट बाहिर निस्किएर नेपालरूपी मालाको रूपमा बाँधिएर एकतामा जुटेर देशनिर्माणमा लागेमा देशमा शान्ति छाउने छ । देश प्रगतिको पाइलाहरूले सफलता प्राप्त गर्दै देश जगमगी बन्ने हुनाले सबै नेपालीहरूलाई देश निर्माणमा जुट्न आग्रह गरिएको छ ।

यिनै पाखा विरौटामा जिन्दगानी बितोस् ।

कुवा पानी तोरी स्वाँरा सुनचाँदी फुलोस् ।।

(मौन आवाजहरू, पृ. २३)

यस कवितांशमा आफ्नो जिन्दगी यही नेपालका पाखा बिरौटामा बिताउने चाहना र कुवाको पानी तोरीको फूलहरू जस्तै सुनचाँदी फुलाउने अभीष्ट देशप्रेमको भाव व्यक्त गरिएको छ ।

यसरी कवि कुँवरका कविताहरूमा देशप्रेमले ओतप्रोत भएका कविताहरू रहेका छन् । त्यसैले राष्ट्रभक्ति र देशप्रेम मुख्य प्रवृत्ति हो ।

५.३ युगीन राजनीतिक अव्यवस्थाको चित्रण

युगीन राजनीतिक क्षेत्रमा देखिएका व्यवस्थाहीनता र अराजकता नै राजनीतिक अव्यवस्था हो (गौतम, पृ. ३१२) । कवि गोविन्दबहादुर कुँवरले तत्कालीन समयको नेपाली समाजमा देखापरेका राजनीतिक अव्यवस्थाको चित्रण गरेका छन् । उनका कविताहरूमा तत्कालीन राजनीतिक अव्यवस्थाले सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक आदि सबै क्षेत्रमा प्रतिकूल प्रभाव पारेको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । विशेषतः उनका कृतिमा पञ्चायती शासन व्यवस्था र बहुदल आएपछिको समयको शब्दचित्र उतारेको पाइन्छ । तत्कालीन शासन व्यवस्था प्रतिको असन्तुष्टि प्रजातन्त्र पुनस्थापनापछिको राजनीतिक अव्यवस्था, पञ्चायती व्यवस्थाका विकृति, विसङ्गति सत्तालिप्सा, सत्ता दुरूपयोग जस्ता राजनीतिक अव्यवस्थाको चित्रण उनका कविताहरूमा गरिएको छ । देशमा प्रजातन्त्र आए पनि जनताले अहिलेसम्म त्यसको अनुभूति गर्न नपाएको ठूलाबडा भनाउँदाहरूले मात्र यसबाट फाइदा पाएको भावहरू आफ्ना कवितामा व्यङ्ग्यात्मक पाराले प्रस्तुत गरेका छन् । साथै ग्रामीण परिवेश अहिले पनि आदिमयुगमा बाँचिरहेको बाटोघाटोको व्यवस्था पनि हुन नसकेको रोग, शोक र भोकले ग्रस्त रहेको ग्रामीण परिवेशको चित्रण उनका कवितामा गरिएको छ । त्यसैले युगीन शासन व्यवस्थाप्रतिको असन्तुष्टि उनको प्रवृत्ति हो ।

५.४ क्रान्तिचेतना

युगीन शासन व्यवस्थाका विकृति र विसङ्गतिका कारण सो व्यवस्थाप्रतिको तीव्र असन्तुष्टिको अभिव्यक्ति र परिवर्तनको चाहनाबाट विद्रोह र क्रान्तिचेतना अभिव्यक्त हुन्छ (गौतम, २०६६ : ३४२) । कवि कुँवरका कविताहरूमा पश्चगमनको विरोध र अग्रगमनको अपेक्षाका लागि विद्रोह र क्रान्तिचेतनाको अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

२०४६ सालतिरका कविताहरूमा यो प्रवृत्ति देखिन्छ । कवि विश्व समुदायमा चलेको युद्धको अन्त्यको चाहना एकातिर व्यक्त गर्दछन् भने अर्कातिर शान्तिपूर्ण आन्दोलनका लागि आह्वान गरिएका क्रान्तिचेतनामूलक कविताहरू रहेको देखिन्छ ।

अझ जातिवादी पर्खाल भत्काउन बाँकी नै छ
रङ्भेदी पर्खाल भत्काउन बाँकी नै छ
गरिबीको पर्खाल भत्काउन बाँकी नै छ
विश्वमानवले उन्मुक्त सास फेर्न बाँकी नै छ ।

(**समयका पदचापहरू**, पर्खालहरू, पृ. १९)

यस कवितांशमा २०४६ को जनआन्दोलनबाट प्रजातन्त्र प्राप्त भए पनि अझै जातजातिवादी पर्खाल, रङ्भेदी पर्खाल, गरिबीको पर्खाल भत्काउन बाँकी नै छ र विश्वमानवले उन्मुक्त सास फेर्न बाँकी नै भएकाले अझै पनि जाति, रङ्ग, गरिबी रूपी पर्खाल भत्काउनका लागि आन्दोलन गर्नुपर्ने भाव प्रतीकात्मकरूपमा अभिव्यक्त गरिएको छ ।

त्यसैले बाबु ! अब लडिने त्यो युद्ध
मुक्ति र स्वतन्त्रताको पक्षमा हुने छ
त्यसैले अब लडिने त्यो युद्ध
शान्ति र समानताको पक्षमा हुनेछ
बुबा ! अब मात्र एउटा युद्ध लड्न बाँकी छ ।

(अब मात्र एउटा युद्ध लड्न बाँकी छ , पृ. ५)

यस कवितांशमा नेपाली जनताहरूले धेरै युद्धहरू लडिसकेको तर ती सबै युद्ध निरर्थक भएकाले अब एउटा शान्ति र समानता स्वतन्त्रताका लागि शान्तिपूर्ण युद्ध लड्न बाँकी रहेकोले युद्धका लागि तयार रहन नेपालीहरूलाई आह्वान गरिएको छ ।

यसरी यी तथ्याङ्कहरूबाट कवि कुँवरको क्रान्तिचेतना प्रवृत्ति हो भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ ।

५.५ आर्थिक विसङ्गतिको चित्रण

देशको आर्थिक क्षेत्रमा देखिएको अनुशासनहीनता आर्थिक अराजकता नै आर्थिक विसङ्गति हो । देशको राजनीतिक अव्यवस्था, अस्तव्यस्तता र अस्थिरताका कारण आर्थिक क्षेत्रमा पनि प्रशस्त विसङ्गतिहरू देखिएका छन् (ऐजन, पृ.३६१) । कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका कविताहरूमा पञ्चायती शासन व्यवस्थाका कारण आर्थिक

विसङ्गति बढेको र प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछि पनि आर्थिक विसङ्गति यथावत रहेको कुरालाई प्रकट गरिएको छ । समाजमा व्याप्त गरिबी, पछौटेपन र आर्थिक असमानता जस्ता विषम परिस्थितिबाट आर्थिक विसङ्गतिको सिर्जना हुन्छ । कवि कुँवरका कविताहरूमा यिनै आर्थिक विसङ्गतिको चित्रण पाइन्छ । आर्थिक असमानताका कारण धनीहरू झनै धनी बन्दै गएको गरिबीहरूका कुनै पनि इच्छा अकाङ्क्षा पूरा हुन नसकेको भाव पाइन्छ ।

(क) थोरैले डाँडावारी डाँडापारी
थुपार्नसम्म थुपार्थे
तर धेरै एक छाक पनि
कहिले अल्नो खान्थे
कहिले भोकै पर्थे

(समयका पदचापहरू इतिसहाले नलेखो. पृ. १७)

(ख) *कतै जिन्दगी*
खावाखीरले सोत्र्याङ्ग छ
जिन्दगी कतै
भोको पेटले लत्रङ्ग छ
कतै जिन्दगी
साग र सिस्नुले सन्तुष्ट छ
कतै जिन्दगी
मेवा मिष्टान्नले पनि असन्तुष्ट छ ।

(जिन्दगी एक शब्दचित्र पृ.)

यी कवितांशहरूमा नेपालको दुर्गम पहाडी क्षेत्रको गरिबी, अभाव, दरिद्रता र पछौटेपनको चित्रण गरेर त्यसका माध्यमबाट नेपालीकै गरिबी, अभाव, दरिद्रता, पछौटेपन र आीर्थक दुरावस्थाको यथार्थ चित्र उतारिएको छ । धनी मानिसहरूको जिन्दगी मीठाइ मेवामा पनि असन्तुष्ट हुनु र कतै साग सिस्नु खाएर नै सन्तुष्ट रहेको भाव देखाउँदै प्रतीकात्मक रूपमा धनी ठूलाबडा भनाउँदाह्रूप्रति व्यङ्ग्य गर्दै अधिकांश नेपालीहरूले यस्तै अभाव र गरिबीको पीडा भोग्नु परेको यथार्थलाई यस कवितांशमा अभिव्यक्त गरिएको छ । साथै कसैले भ्रष्टाचार गरेर डाँडावार र डाँडापारि भनेर विदेशका वैंकहरूमा जम्मा गरेर थुपार्ने नेताहरूको प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य हानिएको छ । अर्कोतिर नेपालीहरूको दुरावस्थाको चित्रण गरिएको छ । यसरी कवि कुँवरका कविताहरूमा आर्थिक विसङ्गतिको चित्रण मुखरित भएर आएको पाइन्छ ।

५.६ मानवीकरण

विशिष्ट अभिव्यक्तिका लागि र अभीष्ट कथ्यलाई प्रभावकारी कलात्मक एवम् बढी संवेद्य बनाउनका लागि कुनै वस्तुलाई मानवीय सत्ता प्रदान गर्ने पद्धतिलाई मानवीकरण भनिन्छ (गौतम: ४६७) मानवीकरणको ढाँचालाई अवलम्बन गरेको पाइन्छ । कवि कुँवरका कविताहरूमा कतै प्रकृतिलाई त कतै कवितालाई मानवीकरण गरिएको देखिन्छ ।

कविता ! मेरी प्रेयसी
मलाई सम्मोहित पारेकी छौ तिमीले
मलाई जिउनुको सार्थकता
सम्झाइदिएकी छौ तिमीले
कविता ! मेरी प्रेयसी
मेरी प्रेयसी कविता !

(कविता मेरी प्रेयसी, पृ. १)

यस कवितांशमा साहित्यिक विधाका रूपमा रहेको कवितालाई मानवीकरण गरी प्रेमप्रणयभाव प्रकट गरिएको छ । म पात्रलाई कविताले सम्मोहित पारेको, सम्पूर्ण मनमा पीडा वेदनाहरू भुलाइदिएको, जिउनुको सार्थकता सम्झाइदिएको भाव कवितालाई मानवीकरण मार्फत गरिएको छ ।

५.७ सहिदप्रति आस्था र श्रद्धा

प्रजातन्त्रको पुनस्थापनासँगै लेखिएका कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका कवितामा सहिद भावलाई मूल कथ्य बनाइएको पाइन्छ । यस किसिमका कविताहरू **समयका पदचापहरू** कविता सङग्रहमा सङ्कलित छन् । यस्ता कविताहरूमा सहिदप्रति आस्था सम्मान र श्रद्धाभाव व्यक्त गरेको पाइन्छ । उनका यस प्रवृत्तिका कवितामा देशको लागि लडेर मर्ने ज्ञात अज्ञात सदिहरूप्रति उच्च श्रद्धा सम्मान व्यक्त गर्दै उनीहरूले गरेका योगदानको चर्चा गरिएको पाइन्छ । साथै सदिहरूले देखाएको बाटोमा हिँड्नुपर्ने सन्देश अभिव्यक्त भएको पाइन्छ ।

तिम्रो स्वच्छ विचार धारा
सबैलाई अनुकरणीय हुने छ...
तिम्रो नश्वर शरीर
हामीबाट टाढा भए पनि
तिम्रो सन्देश

हाम्रो मुटुको स्पन्दन हुनेछ
शान्ति पाओस तिम्रो दिवंगत आत्माले
यही हाम्रो श्रद्धाञ्जलि छ

(अज्ञात सहिदप्रति, पृ. ४२)

यस कवितांशमा सहिदभावलाई केन्द्रीय कथ्य बनाइएको छ । सहिदप्रति उच्च सम्मान भाव व्यक्त गरिएको छ । उनीहरूको नश्वर शरीर नास भए पनि उनका स्वच्छ विचारधारा सबैका लागि अनुकरणीय हुने, उनीहरूको सन्देश हाम्रो मुटुको स्पन्दन हुनेछ भन्दै उनीहरूको दिवंगत आत्माको चीरशान्तिको कामना गर्दै सहिदप्रति श्रद्धाञ्जलि अर्पण गरिएको छ । त्यसैले सहिदप्रति आस्था र श्रद्धा कुँवरको प्रवृत्ति हो ।

५.८ दार्शनिकता

पूर्वीय विभिन्न धर्म र दर्शनहरूको अभिव्यक्ति पाइनु दार्शनिकता हो (पोखरेल, पूर्ववत्, पृ. ३५) । कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका कविताहरूमा आध्यात्मिक जीवनदर्शन, मानवतावादी दर्शन र कर्मदर्शनको भाव पाइन्छ । उनको जीवन दर्शन भन्नु नै मानवतावादी , कर्मवादी दर्शन हो । कृषिप्रधान देश नेपालका अधिकांश जनताहरू कृषिमा नै आश्रित छन् । त्यसैले यही पृष्ठभूमिमा कविले कवितामा कर्मदर्शनको भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । कृषि कर्ममा लाग्ने नेपालीको आफ्नो श्रम र सीप पोखेर बाँच्नु उचित ठान्ने हुनाले श्रीमद्भागवतगीताको कर्मवादमा विश्वास राखेको पाइन्छ । मानवले मानवलाई समान नदेख्ने मानवतावादी दृष्टिकोण कविको जीवन दर्शन हो । दर्शनसँग सम्बद्ध केही कवितांशहरू यस प्रकार छन्

क. *हलो जुवा काँधमाथि छातीभित्र देश*
आफ्नै सीप पसिनाले बाच्नु लाग्छ वेश

*(**मौन आवाजहरू** हलो, जुवा, पृ. २३)*

ख. *प्राणीमात्रामा दया राखौँ*
दुःखीहरूको सेवा
हाम्रै साझा हुन् यी धरणी
हैनन कसैकी पेवा

(**मौन आवाजहरू** (पृ. ४२)

उद्धृत कवितांशहरूमा पहिलो कवितांशमा हलो जुवा जस्ता शब्दहरू मार्फत किसानको महिमा गाउँदै आफ्नै सीप पसिना बगाएर बाच्नु राम्रो हुने र कर्म गरेमा जीवन सफल हुने भाव व्यक्त भएको छ । दोस्रो कवितांशमा नेपाली जनताहरू

आध्यात्मिक भावनाले अभिप्रेरित छन् । सत्यम शिवम् सुन्दरम्को धार्मिक भावना नेपालीहरूको साझा भावना भएको आध्यात्मिक जीवनदर्शनका भाव अभिव्यञ्जित भएको छ ।

यसरी कतै मानव जीवनसँग सम्बन्धित आध्यात्मिक जीवन दर्शन कतै मानवतावादी दर्शन कतै कर्मदर्शनको भाव उनका कविताहरूमा पाइने हुनाले दार्शनिकता उनको प्रवृत्ति हो ।

५.९ युगीन विविध विसङ्गति परिस्थितिप्रति व्यङ्ग्य

कुनै पनि उक्तिले अभिव्यक्त गर्ने सोझो र सामान्य अर्थभन्दा नितान्त भिन्न किसिमको अर्थ ध्वनित हुनु नै व्यङ्ग्य हो । यसले सामान्यकथनका माध्यमबाट विशिष्ट अभिव्यक्ति वा अर्थ प्रस्तुत गर्दछ । यो एक किसिमको घुमाउरो अभिव्यक्ति हो । यसले कवितालाई रोचक र आश्वाद्य बनाउँदछ (गौतम पूर्ववत, पृ. ४२३) । कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका कवितामा व्यङ्ग्य सशक्त र प्रभावकारी देखिन्छ । सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, प्रशासनिक,सांस्कृतिक आदि विविध क्षेत्रमा देखिएका विविध किसिमका विकृति र विसङ्गतिहरूलाई कुँवरले आफ्ना कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् । उनले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशमा देखापरेका सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक क्षेत्रमा विकसित भएको कुपरम्परा, कुप्रवृत्ति, विकृति विसङ्गतिप्रति चर्को आक्रोश कविताहरूमा व्यक्त गरेका छन् । साथै हरेक क्षेत्रमा भएको यस किसिमको प्रवृत्तिले मानव सभ्यतामाथि नै प्रश्नचिह्न खडा हुने कुरा व्यङ्ग्यात्मक रूपमा कवितामा आएको छ । विश्वले एक्काइसौं शताब्दीमा फड्को मार्दा पनि मानवीय चरित्रमा खासै परिवर्तन नआएकोप्रति कवितामा व्यङ्ग्य गरिएको छ । आधुनिक विश्वमा भएको वैज्ञानिक उन्नतिले विश्वत्रासदीपूर्ण भएको अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशलाई एकातिर झटारो हानिएको छ । अर्कातिर आधुनिकताको स्पर्श नपाएका नेपालका कतिपय गाउँ ठाउँहरू अझै पनि आदिमयुगमा बाँचेको यथार्थता पनि प्रकट गरिएको छ । केही तथ्याङ्क निम्न छन् :

आली सुत्केरी माथि
बलात्कार गर्नेलाई
इतिहासले राजर्षि भन्यो
उसैले देशभक्तहरूलाई

देशद्रोही भन्दै फाँसीमा चढायो ...
घाउ लागेको ठाउँमा
मलमपट्टिको सट्टा नुन चुक छर्कियो
सुनौला सपना देख्नेहरू
बुद्ध ठहरिए
(के देखेँ मैले यो , पृ. २१)

उद्धृत कवितांशमा वर्तमान समयमा सदाचारी, इमान्दारी, कर्तव्यनिष्ठ, सत्चरित्रवान व्यक्तिहरू समाजमा सधैँ तिरस्कृत भएका र मान्छेमा बुद्धत्व, देशभक्त महामानव, साधुसन्त, समाजसेवी प्रवृत्ति हराउँदै गएको भावना व्यक्त गर्दै, अन्याय अत्याचार लुट गर्नेहरू नै सामाजमा महान् व्यक्ति कहलाउने गरेको छ । समाजमा सत्य र न्याय आकाशको फल भएको भाव व्यक्त गर्दै युगीन पञ्चायती व्यवस्थापति व्यङ्ग्य हानिएको छ ।

(क) ह्वाङ ह्वाङ ढवाङ करायो
आफै सट्टे आफै राम्रो बन्ने बेला यो
(ढवाङ करायो , पृ. ११)

ख. *कसरी र कहाँबाट काट्ने होला बाटो*
हाम्रा काका बुढाको गएछ सातो
केटा हुन् कि केटी हुन् चिन्नै सकेनन्
ठेलमठेल गरेर हिँड्नै सकेनन्
(काका सहर, गएछन्, पृ. २७)

उद्धृत कवितांशमा क मा नेताहरूले भाषण मात्र गर्ने तर काम केही नगर्ने नेताहरूको अहम् प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य हानिएको छ । त्यसै गरी ख मा निस्सासिँदो सहरिया परिवेशमा मान्छेको जीवनशैली अत्यन्त कृत्रिम र जटिल भएको कुरा व्यक्त गर्दै सहरिया जीवनको विकृति र विसङ्गतिलाई पनि प्रस्तुत गरिएको छ । भीड नै भीड हुनु कोलाहल हुनु, केटाकेटी छुट्याउन गाह्रो हुनु सहरिया जीवनका विशेषता भएको देखाएर सहरिया जिन्दगीको कुरूप यथार्थलाई अभिव्यक्त गरिएको छ ।

यसरी कवि कुँवरका कविताहरूमा सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक विश्वपरिवेशमा देखापरेको राजनीतिक आदि क्षेत्रका विकृति विसङ्गतिप्रति चोटिलो व्यङ्ग्यभाव कविताहरूमा पाइन्छ । त्यसैले युगीन विविध विसङ्गति परिस्थितिप्रति व्यङ्ग्य एक प्रवृत्ति हो ।

५.१० प्रकृतिचित्रण

कवितामा प्रकृतिको सुन्दर र सजीव चित्र उतार्ने गोविन्दबहादुर कुँवर स्वच्छन्दतावादको नजिक देखिन्छन् । उनका कवितामा प्राकृतिक सौन्दर्यको सुन्दरचित्रण गरिएको छ । ग्रामीण परिवेशमा हुर्किएका कुँवरले ग्रामीण परिवेशको पहाडी र हिमाली भेगको प्राकृतिक सुन्दरताको चित्रण गरेका छन् । साथै ६ ऋतु अनुसार प्रकृतिमा हुने परिवर्तनको पनि सजीव चित्रण कवितामा गरिएको छ । ६ ऋतुमा आएको प्राकृतिक परिवर्तनको चित्रण **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रंहमा यसरी गरिएको छ

ग्रीष्म ऋतु आयो
गर्मीले सतायो
वर्षा ऋतु आयो
डाँडाकाँडा रसायो
शरद ऋतु आयो
चाडबाड ल्यायो
धान पाकी पहेंलपुर
हेमन्त ऋतु आयो
शिशिर ऋतुमा
ज्यानै काम्यो लुगलुगी
वसन्त ऋतुमा
रुखैभरि काँचुली

(**तातेताते**, ६ ऋतु, पृ. १२)

यस कवितांशमा बालबालिकाहरूलाई ६ ऋतुको ज्ञान दिने क्रममा ६ ऋतुमा पृथ्वीको प्रकृतिमा आउने परिवर्तनलाई सजीव रूपमा चित्रण गरिएको छ । त्यसैले प्रकृतिचित्रण कुँवरको प्रवृत्ति हो ।

५.११ बालमनोरञ्जनात्मकता

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अधिकांश कविताहरूमा मनोरञ्जनात्मकता पाइन्छ । बालबालिकाहरूलाई स्वस्थ मनोरञ्जन दिने कविताहरूमा केटाकेटीहरूको मनोविज्ञानमा आधारित भएर कविता रचना गरिएका छन् । शिक्षामूलक, सन्देशमूलक कविताहरूमा पनि मनोरञ्जनात्मकता पाइन्छ ।

(क) *भुँडे दाइको साथी*

कालो बिरालो

पिँढी दैलामाथि

माकुराको जालो

लामो दाह्री जुङ्गे

भिनाजुको सालो ।

(**तातेताते**, भुँडे दाइ, पृ. ७)

(ख) *को खाइ*
को खाइ
नानी खाई
दुदु भात
सुपुक्क
काफल गेडी कुटुक्क
झोलुङ्गेमा लुटुक्क ।

(**तातेताते**, को खाई, पृ. ५)

उद्धुत कवितांशमा क र ख दुवै कवितांशमा बालमनोरञ्जनात्मकता पाइन्छ । बालमनोविज्ञानमा आधारित भएर बालमनोरञ्जनात्मक भाव अभिव्यञ्जित भएको देखिन्छ । त्यसैले बालमनोरञ्जनात्मक प्रवृत्ति हो ।

५.१२ बिम्बात्मकता

बिम्ब पनि एक किसिमको सादृश्य विधा नै हो सर्जकका मानसपटलमा रहेका मानिसक तस्वीरलाई सम्मूर्तित चित्रात्मक र संवेद्य बनाउँछ । बिम्बले प्रस्तुतका माध्यमबाट अप्रस्तुतको अप्रस्तुतमा प्रस्तुतको र मूर्तका माध्यमबाट अमूर्तको चित्रण गर्दछ (ऐजन, पृ. ५६२) । कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका कविताहरूमा विभिन्न बिम्बहरूको प्रयोग भएको छ । त्यसैले बिम्ब प्रयोगमा बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । जीवनजगत्को विविध सन्दर्भ र सामग्रीबाट कविताहरूमा बिम्बहरूको प्रयोग देखिन्छ । कतै आद्यबिम्ब कतै पौराणिक, स्थानीय र ऐतिहासिक बिम्बहरूको प्रयोगले कवितामा साङ्गीतिकता अन्तर्लयात्मकता सिर्जना भएको छ । साथै विभिन्न बिम्बहरूका माध्यमबाट कविताहरू सशक्त र प्रभावकारी बनेका छन् । तत्कालीन युगीन परिवेशको चित्रण गर्नका लागि विभिन्न आद्यबिम्बको प्रयोग गरिएको छ ।

हिजो एउटी द्रौपदीको
चीरहरण गरेको थियो दुःशासनले
आज हजारौ द्रौपदीहरू
सयौ दुःशासनद्वारा
निर्वस्त्र पारिँदै छन् ।

उद्धृत कविताांशमा युगीन समाजमा देखापरेका अन्याय, अत्याचार बलात्कारका कारणले ग्रस्त समाजको चित्रण गरिएको छ । सो क्रममा द्रौपदी पौराणिक बिम्बका रूपमा आएको छ र द्रौपदी नेपाली नारीहरूको प्रतीकको रूपमा र दुःशास भ्रष्टचारी, दुराचारीहरूको प्रतीकका रूपमा आएको छ र वर्तमान समाजको स्थितिको यथार्थ चित्रण गर्न द्रौपदी र दुःशासन बिम्बको रूपमा आएका छन् । साथै समाजमा नारी असुरक्षित भएको भाव अभिव्यञ्जित भएको देखिन्छ ।

यसरी माथिको उदाहरणबाट पनि कुँवर बिम्बात्मकता प्रवृत्ति हो भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ । उनका कविताहरूमा पौराणिक, ऐतिहासिक , स्थानीय बिम्बहरूको प्रयोग भएको छ । त्यसैले बिम्बात्मकता कवि कुँवरको मुख्य प्रवृत्ति हो ।

५.१३ प्रतीकात्मकता

कुनै सूक्ष्म कुरा अभिव्यक्त गर्नका लागि कुनै स्थूल वस्तुको चयन गर्नु प्रतीक विधान हो । प्रतीकले अभिव्यक्तिको सङ्केत भन्ने अर्थ बुझाउँछ । यो कुनै वस्तुतत्वको प्रतिनिधित्व गर्ने विचारको सङ्केत हो । प्रतीकले भिन्न अर्थ दिने हुनाले अन्य सङ्केतभन्दा भिन्न देखिन्छ । प्रतीकहरू साङ्केतिक र सङ्केति हुने हुनाले व्यञ्जनात्मक पनि हुन्छन् र यसमा सादृश्यद्वारा कुनै वस्तुको प्रतिनिधित्व गराइन्छ (पूर्ववत.पृ ५६७) । कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका कृतिहरूको शीर्षकलाई प्रतीकात्मक रूपमा सार्थक तुल्याएको देखिन्छ । त्यसैले उनका कविताहरूमा नवीन र परम्परित प्रतीकहरूको बाहुल्य रहेको छ । झिनो मात्रामा वैयक्तिक प्रतीकहरूको प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

(क) *आमा ! तिमीलाई*
बन्धनमा पारेका छन् दानवहरूले
म तिम्रो औरसपुत्र भएर पनि
तिम्रो बलात्कारको
विभत्स दृश्य
टुलुटुलु हर्न परिराखेको छ ।

(ख) दुष्ट व्याधाको षड्यन्त्रले
क्रूर शिकारीको गोलीले

कति मारिए कति
कुनै लेखो नै छैन ।

माथिको कवितांश क मा दानव पञ्चायती शासकको प्रतीक, औरसपुत्र जनताको प्रतीकको रूपमा आएका छन् । र पञ्चायती शासकहरूले नेपाल आमालाई बलात्कार गरेको दृश्य नेपाली जनताले टुलटुलु हेर्न बाध्य भएको भाव अभिव्यञ्जित भएको छ । ख मा दुष्ट व्याधा पञ्चायती शासकको प्रतीक, क्रूर शिकारी पञ्चायती शासकको सुरक्षार्थ खटिएका व्यक्तिको प्रतीक, कति मारिए भन्ने वाक्यांशले नेपाली जनताको प्रतिनिधित्व गरेका छन् ।

यसरी विभिन्न प्रतीकहरूको प्रयोग गर्ने कुँवरमा कृतिहरूको शीर्षक प्रतीकात्मक रूपमा रहनु, विभिन्न प्रतीकहरूले कवितालाई सशक्त पार्नु आदि कारणले गर्दा प्रतीकात्मकता कवि कुँवरको मुख्य प्रवृत्ति हो ।

५.१४ लय र छन्दगत विविधता

कवितामा ध्वन्यात्मक आरोह अवरोहको स्थितिबाट लयको उत्पादन हुन्छ र लयले नै कवितालाई साङ्गीतिक बनाउँछ । केही विशिष्ट नियमद्वारा नियोजित भएर शास्त्रीय पद्धतिको परिधिभित्र रही लेखिने रचना विधा नै छन्द हो । त्यसरी लेखिएको कवितालाई छन्दोबद्ध कविता भनिन्छ (ऐजन, पृ. ५७६) । मुक्त छन्द र शास्त्रीय छन्द गरी छन्द २ प्रकारको हुन्छ भन्ने आन्तरिक लय र बाह्य लय गरी लय पनि २ प्रकारको हुन्छ । कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका कविताहरूमा आन्तरिक र बाह्य दुवै लयको प्रयोग पाइन्छ । विशेष गरी उनका कविताहरू मुक्त छन्दमा रचना गरिएका छन् मुक्त छन्दका कविताहरूमा आन्तरिक लय सशक्त देखिन्छ । शास्त्रीय छन्दको प्रयोग पनि उनका कविताहरूमा पाइन्छ । शास्त्रीय छन्दमा मन्दाक्रान्ता, अनुष्टुप, सवाइ छन्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । साथै गीतिलयको पनि प्रयोग पाइन्छ । शास्त्रीय छन्दका कविताभन्दा मुक्त छन्दमा कविताहरू भावका हिसाबले गहन देखिन्छन् । जस्तै मुक्त छन्दको उदाहरण

क. *डुलाएर पाखामा कस्तुरी मृगहरू*
चराएर खर्कमा भेडा र च्याङ्ग्राहरू
सुकाएर भारामा चौरीका सुकुटीहरू
*(**समयका पदचापहरू**, पृ. ७)*

ख.	*डाँडा पाखा बगरहरूमा साल सिसौँ मरोपूँ*
यै छायामा मृदु लहरका गीत नौला मखोपूँ
हाँसू खेलूँ सुख र दुःखमा बैसले प्रीत भोगोस
माटो मेरै अमरपुर हो जिन्दगी तीर्थ होओस् ।
*(**मौन आवाजहरू** जीवन दृष्टि, पृ. ५)*

उद्धृत कवितांश क मा विशिष्ट वाक्यीय ढाँचा स्वतस्फूर्त अनुप्रास संयोज, स्वभाविक भावाभिव्यक्ति, वाक्यगत र वर्णगत समानान्तरता, वितरित पङ्क्ति योजना आदिले आन्तरिक लयको सिर्जना गरेको छ । कवितांश ख मा आदि एवम अन्त्यानुप्रास शब्दालङ्कारको प्रयोग छन्दोविधान विधानशास्त्रीय समानन्तरता, गति, यति, लय र वर्णको पुनरावृत्ति चयन आदिले बाह्य लयको सिर्जना भएको छ । यसलाई लयात्मक तुल्याउने तथ्य यस प्रकार छ ।

सङ्केत - ऽऽऽ# ऽ । ।#. ॥ ।# ऽऽ । # ऽऽ ।# ऽ ऽ

गण - म भ न त त गुरु गुरु

यहाँ म, भ न त त अन्तिम २ गुरु को प्रयोग गरिएको छ । यो मन्दाक्रान्ता छन्दमा लेखिएको कविता हो । वार्णिक छन्दभित्र पर्ने यो मन्दाक्रान्ता छन्दको नियमानुसार एक पाउमा १७ अक्षर हुन्छ र १० औं र सत्रौँ अक्षरमा यति वा विश्राम हुन्छ । यस पद्यको पहिलो पाउँमा प्रयोग भएको नियम समूह नै दोस्रो तेस्रो र चौथो पाउमा पनि प्रयोग भएकाले यसमा नियमित आवर्ती ढाँचाको प्रयोग भएको छ । यसरी यी दुई छन्दका उदाहरणबाट उनको छन्दगत र लयगत विविधता देखिन्छ । त्यसैले लय र छन्दगत विविधता मुख्य प्रवृत्ति हो ।

५.१५ सरल, सहज, सुबोध्य र अनुकरणात्मक भाषाशैली

भावना, अनुभूति, घटना विचार आदिलाई पाठक समक्ष प्रभावकारी रूपमा सम्प्रेषण गर्ने माध्यम नै भाषा हो । भाषाकै माध्यमबाट कविता मूर्त र साकार हुन्छ । अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्ने तरिका नै शैली हो ।कविताका सन्दर्भमा कविता प्रस्तुत गर्ने ढाँचाका रूपमा शैलीलाई लिइन्छ । शैली प्रत्येक व्यक्तिपिच्छे फरक फरक हुन्छ (ऐजन, पृ. ६०१) । कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका कविताहरूमा सरल, सरस, सहज, सुबोध्य र अनुकरणात्मक भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । उनका कविताहरूमा शब्दगत, अर्थगत, र वाक्यगत सरलता पाइन्छ । केही कविताहरूमा विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको

प्रयोगले जटिलता देखिए पनि समग्रमा ती कविताहरूको भाषाशैली पनि सहज, सरल र बोधगम्य बनेको देखिन्छ । नेपाली भाषा शब्दहरू आगन्तुक अङ्ग्रेजी हिन्दी, भाषा र पूर्वेली भाषिकाको प्रयोग उनका कविताहरूमा पाइन्छ । आफू ग्रामीण परिवेशमा हुर्किएको हुनाले उनका कविताहरूमा ग्रामीण परिवेशको भाषाको प्रयोग पनि पाइन्छ । उनको **तातेताते** बाल कविता सङ्ग्रहमा अनुकरणात्मक शब्दहरूको प्रयोगले कविताहरू सरल, सहज र सशक्त बनेका छन् ।

त्यसैले कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको सरल, सहज बोधगम्य र अनुकरणात्मक भाषाशैलीको प्रयोग पनि एक प्रवृत्ति हो ।

यसरी वि.सं २०३० देखि कवितालेखन यात्रा सुरु गरेका कुँवरका ३ वटा **समयका पदचापहरू, मौन आवाजहरू, तातेताते** कवितासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । नेपाली कविताको आधुनिककालको समसामयिक धाराका सशक्त कवि हुन् । उनले आफ्ना कवितामा समाजमा व्याप्त अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन राजनीतिक अवस्था आदिलाई विषयवस्तु बनाएर कविता रचना गरेका छन् । उनका कविताहरूको अध्ययनबाट उनमा प्रवृत्तिगत विविधता देखिन्छ । देशप्रेम, युगीन राजनीतिक अव्यवस्थाको चित्रण, क्रान्तिचेतना, आर्थिक विसङ्गतिको चित्रण, मानवीकरण सहिदप्रति श्रद्धा र आस्थाभाव, दार्शनिकता, युगीन विविध विसङ्गति परिस्थितिप्रति व्यङ्ग्य, प्रकृचिचित्रण, बालमनोरञ्जनात्मकता, बिम्बात्मकता र प्रतीकात्मकता लय र छन्दगत विविधता, सरल, सहज, सम्पेष्य र अनुकरणात्मक भाषाशैलीको प्रयोग आदि प्रवृत्तिहरू मुख्य रूपमा रहेका छन् । साथै कर्तव्यबोध, सन्देशमूलकता, प्रेमप्रणय मूलकता आदि प्रवृत्तिहरू पनि उनमा रहेको देखिन्छ ।

५.१६ गोविन्दबहादुर कुँवरको योगदान

अनौपचारिक रूपमा विद्यार्थी जीवनदेखि नै कविता लेखन प्रारम्भ गरेका गोविन्दबहादुर कुँवरले वि.सं २०३० मा **सिपाही** पत्रिकामा **मेरो देश** शीर्षक कविता प्रकाशन गरेर औपचारिक नेपाली साहित्य क्षेत्रमा प्रवेश गरेका हुन् । नेपाली कविता परम्परामा आधुनिककालको समसामयिक धारामा देखा परेका कुँवर यस धाराका सशक्त कवि हुन् । उनले समसामयिक धारालाई अगाडि बढाउने कार्यमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । कलानिधि दाहाल, तीर्थराज अधिकारी प्रह्लाद पोखरेल,

विप्लव ढकाल जस्ता समसामयिक धाराका कविहरूसँगै देखापरेका कुँवरको सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक योगदान विशिष्ट रहेको देखिन्छ । उनका **समयका पदचापहरू** २०४७ **मौन आवाजहरू** २०४८ कवितासङ्ग्रह र **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रह २०५८ गरी ३ वटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशित छन् । ग्रामीण परिवेशमा जन्मिएर शिक्षण पेसामा संलग्न भएर पनि ३ वटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशित गरेर विशिष्ट योगदान पुऱ्याएका छन् । समसामयिक वा समकालीन धाराको पहिलो र दोस्रो मोडमा देखा परेका कुँवरले आफ्ना कविताहरूमा युगीन यथार्थको चित्रण गरेका छन् । २०३० देखि निरन्तर साहित्यलेखनमा लागिरहेका कुँवरले समसामयिक धारालाई अगाडि बढाउन महत्वपूर्ण योगदान दिएका छन् ।

२०४६ सालमा कविहरू आन्दोलित भएर कविता आन्दोलन सुरु गरेका थिए । जनआन्दोलनको समर्थनमा बहुदलीय व्यवस्थाका पक्षधर कविहरूले वसन्तको खोजी (२०४६) सामूहिक कवितासङ्ग्रह प्रकीशित गरेका थिए । यसका साथै पग्लेर पनि तिम्रो मुदुबाट, आन्दोलन कविता, सहिद कविता (२०४७) जस्ता शीर्षकमा सामूहिक कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । यसै समयमा कवि कुँवरले **समयका पदचापहरू** (२०४७) कवितासङ्ग्रह प्रकाशित गरेर समसामयिक वा समकालीन नेपाली कविता यात्रामा एउटा इँटा थप्ने काम गरे । सामूहिक कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भइरहेको अवस्थामा उही प्रवृत्तिहरूलाई अँगालेर एकल कवितासङ्ग्रह प्रकाशित हुनु उल्लेखनीय कार्य हो । उनको यस कवितासङ्ग्रहमा तत्कालीन विश्वपरिवेशमा देखापरेका आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक विकृति, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएका कविताहरू एकातिर छन् भने अर्कातिर २०४६ सालको जनआन्दोलन पञ्चायती शासकहरूको कुप्रवृत्ति, क्रान्तिचेतना, देशप्रेम आदि भावनाले ओतप्रोत भएका कविताहरू पनि रहेका छन् । यस सङ्ग्रहले समसामयिक धारालाई अगाडि बढाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । २०४८ सालमा **मौन आवाजहरू** कवितासङ्ग्रह प्रकाशित गरेर कुँवरले समसामयिक धारालाई अगाडि बढाउने कार्यमा थप इँटा थप्ने काम गरेका छन् । उनको यस कृतिमा तत्कालीन शासन व्यवस्थाप्रति असन्तुष्टि, व्यवस्थाप्रतिको विरोध, विद्रोह देश निर्माणका लागि आह्वान , देशप्रेम प्रजातन्त्रको स्वागत, सहिदभाव, मुक्त र स्वतन्त्रताको चाहना, नेताहरूको दुस्चरित्रता आदि विषयवस्तुलाई मूल कथ्य बनाइएको

छ । यस कृतिले समसामयिक धारालाई अगाडि बढाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । यसरी कवि कुँवरका यी २ कृतिले उनको सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक योगदान दिएको देखिन्छ । यो कार्य उनले नेपाली साहित्यलाई दिएको अमूल्य योगदान हो ।

कवि कुँवरले समसामयिक धारामा मात्र होइन बाल साहित्यमा पनि कलम चलाएका छन् । उनले बालबालिकाहरूका लागि **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रह २०५८ प्रकाशित गरेर नेपाली बालसाहित्यलाई थप धनी बनाएका छन् । बालसाहित्यलेखनको सम वर्ष पुगेको अवसरमा साझा प्रकाशनद्वारा प्रकाशित यस कृतिले नेपाली बालसाहित्यमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ । यस सङ्ग्रहभित्र देशप्रेम, प्रेमप्रणयमूलक, सन्देशमूलक, समाजसुधार र बालबालिकाका लागि पूर्णमनोरञ्जनात्मक जस्ता विषयवस्तुलाई मूलकथ्य बनाइएको छ । यस बालकवितासङ्ग्रहले नेपाली बालसाहित्य जगतलाई अगाडि बढाउन महत्वपूर्ण योगदान दिएको छ । मोफलसमा रहेर निरन्तर साहित्य सिर्जनामा लागेका कुँवरलाई यो कृतिले बालसाहित्यकारका रूपमा चिनाएको छ । बालसाहित्यले आवश्यकता अनुरूपको गति लिन नसकिरहेको अवस्थामा यो कृति प्रकाशित गरेर कुँवरले नेपाली बालसाहित्यमा एउटा इँटा थपेका छन् । यो उनको महत्वपूर्ण योगदान हो ।

कवि कुँवरले राष्ट्रिय स्तरमा मात्र नभई क्षेत्रीय स्तरमा पनि उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ । दूधपोखरी प्रतिभा परिवार (२०४३) संस्थाको स्थापना गरेर आफू मात्र नभई जिल्लाका अन्य साथीहरूलाई कविता लेख्न लगाई प्रकाशित गर्ने कार्य पनि उनले गरेको देखिन्छ । आफूमात्र नभई समकालीन साथी र नयाँ पुस्तालाई कवितालेखनतिर आकर्षित गर्ने कार्यमा पनि उनले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । नव प्रतिभाहरूलाई साहित्य लेखनमा सङ्गठित गर्ने कार्य पनि प्रशंसनीय छ ।

यसरी २०३० देखि झण्डै ४ दशकसम्म नेपाली साहित्य क्षेत्रमा लागिरहेका कुँवरले नेपाली साहित्यमा सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक योगदान दिएका छन् । उनका मौनआवाजहरू २०४८ र **समयका पदचापहरू** दुवै कवितासङ्ग्रहलाई नेपाली कविताको समसामयिक धाराका अमूल्य निधिका रूप मान्न सकिन्छ भने **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रहलाई बालसाहित्यको अमूल्यनिधि र उनलाई बालसाहित्यकारको रूपमा स्थापित गरेको छ । यिनै विविध कारणबाट पनि उनले नेपाली साहित्यको

क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानको पुष्टि हुन्छ । आधुनिक नेपाली कविताको समसामयिक धारालाई र नेपालीबालसाहित्यलाई अगाडि बढाउन उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ ।

५.१७ गोविन्दबहादुर कुँवरका सार्वजनिक र प्रकाशित भएका केही फुटकर रचनाहरू

१. मेरो अस्तित्व कविता २०६७/१/३ एकल कविता वाचन गरिएको

२. काली ढुङ्गा कविता २०६६ हिमालचुली लमजुङ

३. आँखीभुइँ कविता २०६६ भक्ति आदर्श समाज लमजुङ

४. बिदाइ कविता २०६६ भक्तिआदर्श समाज लमजुङ

५. जिन्दगीमा धेरैबात खाए गजल एफ.एम.बाट प्रसारित

६. पुरानो कोटको माया गजल एफ.एम.बाट प्रसारित

७. ब्रोइलर र बोतलमा बिर्स्यौ तिमी गजल एफ.एम.बाट प्रसाीत

८. असार कविता २०४९ अन्नपूर्ण चितवन

९. ज्ञानेन्द्र शाह र म कविता २०६८ चितवन साप्ताहिक चितवन

परिच्छेद छ

निष्कर्ष तथा मूल्याङ्कन

६.१ निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको बारेमा अलग-अलग परिच्छेदमा अध्ययन र मूल्याङ्कन गरिएको छ । त्यसको परिच्छेदगत सारांशका साथै समग्र निचोड पनि यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेदमा कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको परिचय रहेको छ । यसमा शोधशीर्षक, विषयपरिचय, शोधसमस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, पूर्वकार्यको विवरण, शोधको औचित्य र महत्व, शोधशीर्षकको सीमाङ्कन, शोधविधि, शोधपत्रको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ भने दोस्रो परिच्छेदमा कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवन परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । यस अन्तर्गत गोविन्दबहादुर कुँवरको जन्म जन्मस्थान, नामकरण, बाल्यावस्था, शिक्षादीक्षा, दाम्पत्यजीवन र छोराछोरी, आर्थिक अवस्था, बसोवास र आजीविका, कार्यक्षेत्र, जागिरे जीवन, सामाजिक र राजनीतिक जीवन, संस्थागत संलग्नता, साहित्यिक जीवन, लेखनमा प्रेरणा र प्रभाव, लेखन तथा प्रकाशन आरम्भ, पुरस्कार तथा सम्मान, भ्रमण, रुचि र स्वभाव, साहित्यिक मान्यता र जीवनदर्शन आदिको चर्चा गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनवृत्तको प्रस्तुति छ । यसमा गोविन्दबहादुर कुँवरको व्यक्तित्वका पाटाहरू आन्तरिक र बाह्य व्यक्तित्व निजी व्यक्तित्व, सार्वजनिक व्यक्तित्व कवि, कथाकार, निबन्धकार, समालोचक, समीक्षक, सम्पादक, गजलकार, साहित्यिक व्यक्तित्व र समाजसेवी, राष्ट्रभक्त, शिक्षक तथा प्रशासक , राजनीतिक अभिप्रेरक साहित्येतर व्यक्तित्व आदिको उल्लेख गरिएको छ भने चौथो परिच्छेदमा कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको कृतित्व प्रवृत्तिगत अध्ययन मूल्याङ्कन साहित्यिक यात्रा पूर्वार्द्ध र उत्तरार्द्ध गरी चरण विभाजनका आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ । यस अन्तर्गत नेपाली साहित्यको कविता विधाको सङ्क्षिप्त सैद्धान्तिक चर्चा कविता तत्त्व र कविता तत्त्वका आधारमा कुँवरका ३ वटा पुस्तकाकार कवितासङ्ग्रह र फुटकर रचनाहरूको अध्ययन र मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

पाँचौ परिच्छेदमा कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको कविता तत्त्वका आधारमा काव्यप्रवृत्तिको मूल्याङ्कन र नेपाली साहित्यको कविता विधामा उनको कवितात्मक योगदानको चर्चा गरिएको छ भने छैटौं परिच्छेदमा समग्र रूपमा मूल्याङ्कन तथा निष्कर्ष राखिएको छ ।

६.२ समग्र मूल्याङ्कन

गण्डकी अञ्चल लमजुङ जिल्ला सौन्दर्यले भरिपूर्ण प्रकृतिको काखमा स्थित भोटे ओडार गा.वि.स. १ को रातामाटा भन्ने गाउँमा वि.सं २००८ भाद्र २६ गतेका दिन साहित्यकार गोविन्दबहादुर कुँवरको जन्म भएको थियो । थमानसिंह कुँवर र बुधकुमारी कुँवरको दोस्रो पुत्रका रूपमा जन्मिएका कुँवरको जन्मको नाम ढकनबहादुर थियो । मध्यमवर्गीय कृषक परिवारमा जन्मिएका कुँवरको घरको बाहिरी आम्दानीको स्रोत केही थिएन । डेढ दर्जनभन्दा बढी परिवार पाल्नुपर्ने स्थिति र परिवारको शैक्षिक तथा अन्य अवस्था सुधार गर्नु उनको परिवारलाई निकै कष्ट थियो । आर्थिक दुरावस्थाभित्र रहेर पनि पारिवारिक ममता प्राप्त गरेका कुँवरलाई दुई आमा भएका कारण मानसिक पीडाको अनुभूति पनि गर्नु परेको थियो । अभाव र पीडाका कारण कुँवरको शैक्षिक अवस्थामा उतारचढाव आए पनि आफन्तजनको प्रेरणा, सहयोग र प्रभावमा शिक्षित बनेर आफ्नो अध्ययनलाई निरन्तरता दिई रहे । गाउँकै विद्यालयबाट प्रारम्भिक शिक्षा प्रारम्भ गरेका कुँवरले वि.सं २०२४ मा श्री सर्वोदय मा.वि. दुराडाँडाबाट एस.एल.सी. द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरे । श्री लमजुङ इन्टरकलेजबाट प्रवीणता प्रमाणपत्र तह हासिल गरी स्नातक तह हासिल गरेपछि उनको औपचारिक अध्ययनको यात्रा अगाडि बढ्न सकेन । तर पनि उनको स्वाध्ययन भने निकै गहन र व्यापक रहेको देखिन्छ । दर्शन र साहित्यका ग्रन्थ खोजी खोजी पढ्ने उनको बानी थियो । पढाइको समाप्ति पछि कुँवर वि.सं २०२८ मा २० वर्षको उमेरमा नै गीता कुँवरको साथ वैवाहिक सूत्रमा बाँधिए । दुई पुत्र र एक धर्म छोरीका पिता कुँवरको पारिवारिक दायित्व झनै बढ्न थाल्यो । त्यसपछि कुँवर गाउँकै हाल श्रीभक्ति नमुना उच्च मा.वि.मा प्रधानाध्यापक पदमा नियुक्त भई अद्यावधिक घरको आर्थिक स्थितिलाई

केही हदसम्म सुधार गर्दै आएका कुँवर २०६६ सालमा स्वेच्छिक अवकास लिई घरमा नै जीवन व्यतित गरिरहेका छन् ।

गोविन्दबहादुर कुँवर एक स्वाभिमानी र स्वतन्त्रताप्रेमी व्यक्तित्व हुन् । अरुको नियन्त्रण मन नपराउने कुँवर देशको माटो र जातिप्रति गर्व गर्छन् । सानैदेखि घुम्न, डुल्न र प्रकृतिको काखमा विचरण गर्न मन पराउने कुँवर भावुक, कल्पनाशील र प्रकृतिप्रेमी छन् । साथै प्रकृतिको रहस्यमा हराउन पुग्छन स-साना घटनाले पनि गहिरो प्रभाव पार्ने उनी ज्यादै संवेदनशील, अन्तर्मुखी र कोमल हृदयका देखिन्छन् । घरमा बुबाको पाञ्चायन देवताको पूजा आराधनाको छाप उनमा परेको थियो । अत्यन्त दयालु र सहयोगी भावना भएका व्यक्ति भएकाले अभावमा परेका व्यक्तिहरूको मद्दतमा जुट्ने उनको बानी थियो ।

सानै छँदा घरमा सुमधुर स्वरमा महाभारत, रामायण, गीताका श्लोकहरू वाचन गरेको सुनी कवितातर्फ आकर्षित भएका कुँवरले दार्जिलिङ्गसम्मको प्रकृतिको सौन्दर्यरस पान र विद्यालयका गुरुहरू र साथीहरूको प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष प्रेरणाबाट प्रेरित भई कविता लेखनमा प्रवृत्त भए । वि.सं २०३० **सिपाही** पत्रिकामा कविता प्रकाशन गरी उनले आफ्नो साहित्ययात्राको थालनी गरेका थिए । विद्यालयीय जीवनदेखि नै कविता लेखन कार्य शुभारम्भ गरेका कुँवरको बाल्यकालदेखि नै साहित्यमा रुचि थियो । त्यसैले आजीवन उनी यही क्षेत्रमा निरन्तर लागिरहेका छन् । वि.सं २०३० सालदेखि सुरु भएको उनको साहित्यिक लेखनयात्राले झण्डै ४ दशक पार गरिसकेको छ । यस समयावधिमा उनका ३ वटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित भेटिन्छन् । कविता साहित्य फाँटमा उर्वर उनका तीन कृतिहरू वि.सं २०४७ मा **समयका पदचापहरू**, वि.सं २०४८ मा **मौन आवाजहरू** र वि.सं २०५८ मा **तातेताते** बालकवितासङ्ग्रह देखापरेका छन् । २०३० को दशकमा फुटकर रूपमा रेडियो नेपालबाट प्रसारित हुने अवसर पाएका कुँवरका अन्य फुटकर रचनाहरू **सिपाही, गोरखापत्र, मुधपर्क, गरिमा** जस्ता पत्रपत्रिकाहरूमा पनि प्रकाशित छन् । यिनै पत्रिकाहरूमा प्रकाशित फुटकर कविताहरूले वि.सं २०४७ सालमा पहिलो पुस्तकाकार रूप प्राप्त गर्‍यो भने लगत्तै वि.सं २०४८ मा दोस्रो र २०५८ मा तेस्रो कृतिले जन्म लिएको छ । जीवनप्रतिको आशावादिता, देशप्रेमपूर्ण भाव, मानवतावादी स्वर, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय कथाव्यथालाई

कलात्मक रूपमा कविताहरूमा सजाइएको छ । गद्य पद्यलयमा सजिएका कुँवरका कविताहरूमा बिम्ब, र प्रतीकहरूको सुन्दर प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसपछि कुँवरको लेखनी कवितामा मात्र सीमित नरहेर कविताकै अन्य उपविधा र साहित्यिक अन्य विधातर्फ मोडिएको छ । विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएका उनका फुटकर रचनाहरूमध्ये ४ कथाहरू **मधुपर्क**मा प्रकाशित छन् । लमजुङबाट प्रकाशित अन्तरङ्गमार्फत विभिन्न लेख सर्वत्र छरिएका छन् । साथै गीत, गजल, मुक्तक आदि रचनाहरू पनि फुटकर रूपमा नै देखिन्छन् । राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशमा तत्कालीन समयमा देखापरेका विकृति, विसङ्गति हत्या, हिंसाप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको डेब्रेकुना विप्लव छद्म नामबाट प्रकाशित छ । प्रेमप्रणय , नीति चेतनामूलक गजलहरू तथा मुक्तकहरू पनि फुटकर रूपमा नै देखिन्छ । लोककथात्मक सामाजिक विषयवस्तुलाई आधार बनाएर आधुनिक शैलीमा प्रस्तुत गरिएका उनका चार कथाहरूमा कथागत विशेषता प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

यसका अतिरिक्त उनका असङ्ख्य लेखरचना र अन्तर्वार्ताहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएर रहेका छन् । यसरी हेर्दा गोविन्दबहादुर कुँवर कथा र समालोचना विधामा पूर्ण सफल साहित्यकार हुन भन्न सकिन्छ । यसरी कुँवर कविता, कथा, निबन्ध र समालोचनामा कलम चलाउने बहुमुखी प्रतिभाका धनी व्यक्तित्व हुन भन्न सकिन्छ ।

गोविन्दबहादुर कुँवर चिन्तनशील स्रष्टा हुन् । उनको लेखकीय व्यक्तित्व गतिशील चरित्रको देखिन्छ । बहुसङ्ख्यक शोषित पीडित जनताको हितमा कलम चलाउने उनका कृतिहरूमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । सामाजिक असमानता, विसङ्गति र विकृतिका विरुद्धमा उनको लेखनी बेजोड गतिमा चलेको छ । विश्वका प्रसिद्ध समाजवादीहरू चिन्तनको विशेष प्रभाव पनि उनमा परेको छ ।

शिक्षण पेसामा संलग्न भए पनि उनको जीवन साहित्य सिर्जनामा बितेको छ । नेपाली साहित्यको उत्थानमा विशेष योगदान पुऱ्याएका कुँवर आफू मात्र नभएर लमजुङको सिङ्गो परिवारलाई नै साहित्य निर्झरीको मधुरसद्वारा शीतल बनाउन दूधपोखरी प्रतिभा परिवार (२०४३) जस्तो साहित्य संस्थाको स्थापनार्थ कार्य गर्दै

आएका छन् । रिमाल भूपि, मोहन कोइराला, बैरागी काँइला र माधव घिमिरेको सहज, सम्प्रेषणीयता र संवेद्यतालाई मनन गर्ने उनी देवकोटालाई आराध्य कवि स्वीकार गर्दछ्न । कृतिलाई वादको कसीमा होइन, विचार र कला अर्थात् कलात्मक कसीमा घोटेर पारख गर्नु पर्दछ भन्ने साहित्यिक मान्यता उनको रहेको छ ।

गोविन्दबहादुर कुँवर एक सचेत निर्भीक प्रतिभा हुन् । विभिन्न साहित्यिक , सांस्कृतिक सामाजिक, सङ्घसंस्थासँग आबद्ध रहेर नेपालमा प्रजातन्त्रप्रति मानव अधिकारको आन्दोलनको क्षेत्रमा कलमद्वारा आन्दोलन गरेर महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । विभिन्न राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्थासँग आबद्ध रहेर देश र जनताको सेवामा समर्पित कुँवरले सामाजिक जागरण साथै खानेपानी तथा उन्नयनका लागि दिएको योगदान अविस्मरणीय छ । यसरी समाजको उत्थानमा निरन्तर लागेका उनको समाजसेवी व्यक्तित्व प्रखर देखिन्छ । नेपाली भाषा र साहित्यका क्षेत्रमा अमूल्य योगदानको कदरस्वरूप उनलाई साहित्यकार बी.पी. स्मृति पुरस्कार वि.सं २०५४ प्रदान गरिएको थियो । नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानबाट राष्ट्रिय कविता महोत्सव वि.सं २०४३ मा तृतीय पुरस्कारले सम्मानित भएका छन् । साथै उनलाई विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूले पनि सम्मान गरेका छन् ।

कलात्मकताको केही अभाव रहेर पनि भाषाशैली सरल सरस छ । उनी समाजप्रति संवेदनशील स्रष्टा हुन् । उनी पद्यमा भन्दा गद्यमा सफल छन् । साहित्यिक प्रवृत्तिका हिसाबले उनले स्वच्छन्दतावादी साहित्यधाराको नजिक छन् । यथार्थ दृष्टि स्वच्छ अभिव्यक्ति उनको विशेषता हो । त्यस बाहेक प्रकृति वर्णन, देशप्रेम क्रान्तिचेतना, मानवीकरण, मानवतावादी स्वर, रुढिवादी परम्पराको सुधारभावना, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय, यथार्थता, दार्शनिकता, छन्दगत विविधता, बालमनोरञ्जनात्मकता, शृङ्गारिक प्रस्तुति आदि साधारण प्रवृत्ति हुन् । यसरी उनमा साहित्यिक कलात्मकताभन्दा वैचारिकता प्रबल पाइन्छ । साथै समाजमा आर्थिक सामाजिक र राजनैतिक जटिलताहरू तथा समस्याहरूमा केन्द्रित हुने मूल प्रवृत्ति कुँवरमा पाइन्छ ।

गोविन्दबहादुर कुँवर साहित्य साधनामा निरन्तर लागिरहेका एक महत्त्वपूर्ण व्यक्तित्व हुन् । साहित्यलगायत उनी समाजसेवा, सरकारी सेवामा समेत सेवारत भएका छन् । उनले नेपाली साहित्यका फाँटमा सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक कृतिहरू

प्रदान गरेका छन् । उनी सरल, इमान्दार लगनशील र सिर्जनशील व्यक्तित्व हुन् । लमजुङ जिल्लाको साहित्यिक परिवेशमा उदाएका कुँवरले नेपाली साहित्यमा गहनतम योगदान पुऱ्याएका छन् । त्यसैले नेपाली साहित्यक्षेत्रले उनका गुणहरूको युगौँयुगसम्म सम्झना गरिरहनेछ ।

परिशिष्ट

शोधार्थी दुर्गादत्त रिजालले शोधनायक गोविन्दबहादुर कुँवरसँग २०६९/१०/१४ गते लिएको अन्तर्वार्ताको सारांश

१. तपाईको जन्म कहिले र कुन ठाउँमा भएको बताइदिनुहोस् ?

विं.सं २००८ भाद्र २६ गते लमजुङ जिल्लाको भोटेओढार गा.वि.स.१ रातामाटामा थमानसिंह कुँवर माता बुधकुमारी कुँवरको पुत्रको रूपमा जन्म भएको हो ।

२. तपाईको औपचारिक अध्ययन कसरी अघि बढ्यो नि ?

पढाइको सिलसिलामा धेरै विद्यालय घुमियो । यसै सिलसिलामा घरमा भैंसी चराउने गोठालो भएर बसिरहेको थिएँ । त्यसैबेला भान्जादाइ कृष्णबहादुर भण्डारीले मलाई पढाउनका लागि आफूले अध्यापन गराउने चितीमा रहेको शान्तिभवन प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना गरिदिनुभयो । त्यहाँबाट प्राथमिक तह उत्तीर्ण गरेँ त्यसपछि सर्वोदय मा.वि. दुराडाँडाबाट एस.एल.सी.उत्तीर्ण गरी लमजुङ इन्टर कलेज कुन्छाबाट प्रमाण पत्र तह र श्री शिक्षा महाविद्यालय कीर्तिपुरबाट स्नातक तह उत्तीर्णय गरेको छु ।

३. तपाईको विवाह कहिले को सँग भयो ?

वि.सं २०२८ मा लमजुङ जिल्ला रागिनास गा.वि.स. वडा नं ५ कोट निवासी शेरबहादुर थापा र पत्रकुमारी थापाकी ज्येष्ठ सुपुत्री गीता थापासँग भयो ।

४. तपाईको परिवारका सदस्यहरूका बारेमा बताइदिनुहोस् न ?

बुबा, भाइ, बहिनी श्रीमती २ छोरा १ धर्मछोरी रहेका छन् । जेठो छोरा वैदेशिक रोजगारको सिलसिलामा मकाउ र कान्छो छोराका सपरिवार क्यानडा बसोवास गर्दछन । छोरी कक्षा १० मा पढ्दै छन् ।

५. तपाई नेपाली साहित्यमा कहिले र कसरी प्रवेश गर्नुभयो ?

स्कुले जीवनदेखि नै अलिअलि लेखिन्थ्यो तर औपचारिक रूपमा भने वि.सं २०३० मा सिपाही पत्रिकामा मेरो देश शीर्षक कविता प्रकाशन गरी लेखनकार्य प्रारम्भ गरेको हुँ ।

६. तपाईको साहित्यिक प्रेरणाका स्रोतहरू के के हुन् ?

घरमा नै बिहान बेलुकी बुबाले गीता, रामायण, पाठ पढ्दा आफू आकर्षित भएको र स्कुले जीवनमा आदरणीय गुरु युवराज घिमिरे र श्याम दाहालबाट विशेष प्रेरणा प्राप्त गरेको छु ।

७. तपाईको विचारमा कविता, कथा, गजल निबन्धमा केही फरक छ कि ?

विधागत रूपमा नै फरक हुने हुनाले फरक हुन्छ ।

८. तपाई कुन विधाबाट सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

सन्तुष्ट त के भइन्थ्यो तैपनि ३ वटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएकाले कविता विधाबाट सन्तुष्ट छु ।

९. आफ्नो साहित्यिक यात्राको चरण विभाजन गर्न सक्नुहुन्छ ?

त्यो काम त तपाईहरूको हो ।

१०. हालसम्म हजुर साहित्यका कुन कुन पुरस्कारबाट सम्मानित हुनु भएको छ ?

ने.रा.प्र.प्र. बाट राष्ट्रिय कविता महोत्सव २०४३ मा भाग लिएर तृतीय पुरस्कार, द रेयुकाई शाखा लमजुङबाट साहित्यकार वी.पी. स्मृति पुरस्कार २०५४ र पोखरेली युव सांस्कृतिक परिवारबाट शिरोमणि पुरस्कार २०६१ आदिबाट पुरस्कृत र सम्मानित भएको छु ।

११. हालको राष्ट्रिय राजनीतिप्रति तपाईको धारणा के छ ?

मेरो अपेक्षा अनुकूल छैन, म कुनै राजनीतिक दलमा आबद्ध छैन । दलहरू मिलून र आफ्नो काम पूरा गरी देशलाई संविधान दिऊन यही कामना गर्दछु ।

१२. आफ्नो आनीबानीका बारेमा बताउन मिल्छ भने बताइदिनुहोस् ?

स्वतन्त्र र एकान्त चाहन्छु, यसभन्दा बढी आफ्नो आनीबानीका बारेमा आफै के बताऊँ

१३. हाल सम्म कुन कुन देशको भ्रमण गर्नु भएको छ ?

राष्ट्रिय स्तरमा भारतको दार्जिलिङ र राजस्थानसम्म पुगेको छु ।

१४. अन्त्यमा, तपाईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको बारेमा शोधपत्र गर्दैछु अन्त्यमा केही कुरा भन्नु छ कि ?

मलाई नै रोज्नु भएकोमा धन्यवाद छ, खुसी लागेको छ, तपाई सफल हुनुहोस मेरो शुभकामना छ ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

अधिकारी, तेजनारायण (२०५५). **सम्पादकीय काँचुली** (वर्ष १, अङ्क ३) , पृ. ..

अधिकारी , रविलाल (२०५३). **समसामयिक नेपाली कवितामा पोखरा.** नव कविता ।

अधिकारी , हरिप्रसाद, (२०५९). **लमजुङ एक चिनारी मर्स्याङ्दी** ।

उपाध्याय, केवशप्रसाद (२०५५). **पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त**, तेस्रो संस्क. ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

उदासी, टीकाराम (२०५९). 'समकालीन नेपाली गजल प्रवृत्ति'. **मिर्मिरे,** (वर्ष ३१, अङ्क ८, पूर्णाङ्क २०७) ।

कुँवर, गोविन्दबहादुर (२०४७). **समयका पदचापहरू,** पोखरा : सप्तगण्डकी प्रकाशन ।

......., (२०४८). **मौन आवाजहरू** पोखरा : गीता कुँवर ।

......., (२०५८). **तातेताते** काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।

कुँवर, प्रवेशविक्रम (२०४५). 'स्रष्टा डट कम', **मर्स्याङ्दी,** (वर्ष २, पूर्णाङ्क ५), पृ. ४ ।

खड्का, सूर्यबहादुर (२०५४). **कुँवरसँग काव्यका कुरा, फूलै फूलको माला सत्ताईस साहित्यिक नक्षत्र.** पोखरा : सूर्यबहादुर खड्का पृ. ७५-७८ ।

गिरी, शोभा (२०६०). 'एउटा उत्कृष्ट बालकवितासङ्ग्रह **तातेताते**'. **साप्ताहिक चितवन**, (वर्ष ७, अङ्क ४१, पूर्णाङ्क २०७)पृ. ३ ।

गौतम, लक्ष्मण (२०६६). **समकालीन नेपाली कविताका प्रवृत्ति**. काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।

घिमिरे, तेजनाथ (२०४८). **कुँवरका कृति सम्बन्धमा मौन आवाजहरू**. पोखरा : गीता कुँवर ।

घिमिरे, नवीनचन्द्र (२०५९). 'प्रौढहस्ताक्षरमा बालभावना **तातेताते**', **अन्तरङ्ग साप्ताहिक** (वर्ष ११, अङ्क ६) ।

घिमिरे, रघु (२०४८). 'स्तरीय कविताको खाँचो'. **मधुपर्क,** (वर्ष २४, अङ्क ८ पूर्णाङ्क २७१), पृ. ४ ।

चापागाइँ नरेन्द्र (२०५१). केही सिद्धान्त केही विश्लेषण, विराटनगर पूर्वाञ्अचल सहित प्रतिष्ठान ।

......., (२०५१). **कागज गरिमा.** (वर्ष १३, अङ्क २) पृ. १४६ ।

......., (२०५५). **आस्थाको दियो बलिरह्यो ,** लमजुङे कवितासँगालो ।

......., (२०४७). **भूमिको सम्झनामा** भूपिको स्मृति ग्रन्थ ।

......., (२०५६). औसत **मधुपर्क.** विशेषाङ्क भदौ पृ. १९ ।

......., (२०५७-२०६०). **डेब्रेकुना,** धारावाहिक लेख अन्तरङ्ग साप्ताहिक ।

......., (२०४६). **मेरो गाउँको सपना,** भञ्ज्याङ स्मारिका माघ ।

तिमिल्सेना, पशुपतिनाथ (२०५९). 'राष्ट्रियताको परिधिबाट लमजुङे तीन कविहरू', **लमजुङ सङ्गम,** (वर्ष ९, अङ्क ५), पृ. ८६-९१ ।

त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (सम्पा.) (२०६०). **नेपाली कविता भाग ४.** ते.सं ललितपुर साझा प्रकाशन ।

थापा, हिमांशु (२०५०). साहित्य **परिचय**. चौ.संस्क., ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

दीक्षित , कमल (२०४५). **खत्रीको बाखो ज्यूँदा कुरा,** काठमाडौं : नेराप्रप्र. ।

न्यौपाने, ईश्वरीप्रसाद (२०५६), **पूर्णमुक्तक अल्पदृष्टि एक निर्णयकको कलम** (अनुपम प्रथम राष्ट्रव्यापी खुला मुक्तक प्रतियोगितामा, प्राप्त मुक्तक सङ्ग्रह

पन्त, भूपनिधि (२०४७). **परिचयको औपचारिकता, समयमा पदचापहरू** . पोखरा सप्तगण्डकी प्रकाशन, ।

पराजुली ठाकुर (२०५६). **नेपाली साहित्यको परिक्रमा.** ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

पहाडी, नवराज (२०५२). 'लमजुङ रत्नको जीवनः अन्याय हुन सक्छ', **क्षमा पाऊँ, रेयुकाई उद्यान** (वर्ष ३, अङ्क ३), पृ.४८-५२ ।

पाण्डे, हुमाकान्त, (२०५९). **नेपाली कवितामा पश्चिममाञ्चलको योगदान,** प्रज्ञा प्रतिष्ठान (वर्ष १, अङ्क १), पृ. २-१० ।

पारिजात (२०४६). **समयको चिनारी छोड्नु छ , परिभाषित आँखाहरू,** काठमाडौं : स्या म्हेन्दो, पृ. ख ।

पोखरेल, भानुभक्त (२०४९). **कवि घिमिरे र उनका काव्य चिन्तन**, काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।

पोखरेल , बालकृष्ण (२०५५). **खस जातिको इतिहास**. अप्रकाशित लेख विराटनगर उदात्त अनुसन्धान गोष्ठी ।

प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह (२०४४). **दूधपोखरी, गरिमा** (वर्ष ५, अङ्क १०, पूर्णाङ्क ८) ९५-९६ ।

बराल, ईश्वर (२०५२). **नेपाली** साहित्य**कोश,** काठमाडौं : नेराप्रप्र ।

बर्मा, धिरेन्द्र तथा अन्य (सम्पा.) (१९८५) **हिन्दी साहित्यकोश भाग १**. ते.सं : वाराणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।

भट्टराई, घटराज (२०५६). **नेपाली लेखककोश**. काठमाडौं : लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा ।

भट्टराई जयदेव (२०५६). साहित्य**कार परिचय र अभि**व्यक्ति. काठमाडौं : नेराप्रप्र. ।

भट्टराई तुलसी (२०५०). **बेसी सहरमा बाललहर यात्रामा बटुलिएका फूलहरू.** काठमाडौं : नेपाल साहित्यकार सङ्घ ।

भट्टराई राधेश्याम (२०५०). **मौन आवाजसँगै घन्किएका कवि झङ्कार** (वर्ष ४१, अङ्क अ ७८), पृ. २८-३० ।

मिश्र, डिल्लीराम (२०५०). **दूधपोखरी प्रतिभा पुरस्कार : नेपाली प्रतिभा र पुरस्कार.** काठमाडौं : शर्मिला मिश्र, पृ. २०६-२०७ ।

लुइटेल खगेन्द्रप्रसाद (२०६२). **कविताको संरचनात्मक विश्लेषण,** काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

व्यास, निर्मोही (२०४८). **भानुतीर्थको यात्रामा समकालीन** साहित्य.(अङ्क १, पूर्णाङ्क ५), पृ. ८५-९६ ।

शर्मा, दीननाथ (२०५५). **गोविन्दबहादुर कुँवरको कवित्वः मौन आवाजहरू कविताको केन्द्रीयतामा, सगर** (वर्ष ३, अङ्क ४, पूर्णाङ्क ११), पृ. ८-११ ।

श्रेष्ठ, राजेश (२०५८). **भलाकुसारी नौलो प्रतिबिम्बि**. (वर्ष १, अङ्क १), पृ.६ ।

सरुभक्त (२०५३).**नेपथ्यको नेपथ्यबाट काँचुली लमजुङ**. लमजुङे युवा साहित्य समाज ।

सुवेदी देवीप्रसाद (२०४३). 'लमजुङमा कवि र कविता', **कविता.** (अङ्क २१),पृ.७२-७९ ।

सुवेदी मेदिनी (२०५७). **साहित्यिक गतिविधिको सेरोफेरोमा लमजुङ**. लमजुङः सङ्गम, (वर्ष ७, अङ्क४),पृ. ३७-४२ ।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०५७). **सिर्जनात्मक लेखनः सिद्धान्त र विश्लेषण**. काठमाडौं : पाठ्यसामग्री पसल ।